

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34

АПФ

5

БЕОГРАД, 1987.

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке“ од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906—1911), Коста Кумануди (1911—1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912—1914), Чедомиљ Митровић (1920—1933), Михаило Илић (1933—1940), Борбе Тасић (1940—1941) и Јован Борђевић (1945). Почев од 1946. „Архив“ је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали“, настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анали“: др Михаило Константиновић (1953—1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960—1966), др Војислав Бакић (1966—1978), др Војислав Симовић (1978—1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

В. д. главног и одговорног уредника: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Ратко Марковић. Чланови: др Стеван Врачар, др Војин Димитријевић, др Љубиша Лазаревић, др Дејан Поповић, др Обрад Станојевић, др Предраг Шулејић и др Гашо Кнежевић (секретар Уређивачког одбора).

Лектор:
Бранислава Марковић

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXXV

септембар—октобар

Број 5

YU-ISSN 003-2563

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

UDK — 368.1/3+338.22

*др. Антоније Тасић,
професор Економског факултета у Суботици, у пензији*

ОСИГУРАЊЕ ИМОВИНЕ И ЛИЦА У УСЛОВИМА СПРОВОЂЕЊА ДУГОРОЧНОГ ПРОГРАМА ЕКОНОМСКЕ СТАБИЛИЗАЦИЈЕ

1. ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ — ДЕФИНИСАЊЕ ЗАДАТКА

Подаци о пословању заједница осигурања (и заједница реосигурања) садржани су у повременим извештајима Удружења осигуравајућих организација и самих заједница (ре)осигурања, а у стручним часописима, посебно у часопису „Осигурање и привреда“, анализирани су и из разних критичких углова ти подаци (1). Наш приступ биће селективно проблемски: задржаћемо се на критичкој анализи само оних података о пословању наших заједница (ре)осигурања који су релевантни са гледишта остваривања циљева Дугорочног програма економске стабилизације имајући у виду пре свега, мере које садржи Антиинфлациони програм, пошто и заједнице (ре)осигурања спадају, поред банака, у изразито новчане институције.

Ни у Дугорочном програму а нити у његовом „Антиинфлационом програму“ као првом документу којим се конкретизују „полазне основе“ Дугорочног програма, осигурање није нигде изричито поменуто, али је за зналце суштине осигурања, односно познаваоце његовог механизма и оно ту, између многих редака ових важних стабилизационих докумената. Уосталом, модерно осигурање се у економској науци, у дефинисању његових функција — непосредних и посредних, третира управо и првенствено као фактор привредне стабилности (2).

(1) Вид. нпр. у бр. 6—7/1985. часописа „Осигурање и привреда“ чланак Р. Лазаревића, а такође и чланак М. Јововића у часопису „Осигурање удруженог рада“ (бр. 3/1985).

(2) О томе у нашем чланку објављеном у часопису „Економист“ бр. 5—6/1949, под насловом *Улога осигурања у нашој социјалистичкој привреди*, а такође у књизи (докторској дисертацији) др Р. Трифуновић, *Осигурање као фактор привредне стабилности*, 1979.

Ми ћемо, међутим, поред одабраних података о пословним резултатима заједница (ре)осигурања, овде у фокус наших разматрања ставити и неке појаве у нашем осигурању, односно реосигурању које не представљају никакав пословни аспект у овој делатности али се тичу самог система (ре)осигурања. Код тога, нећемо моћи да избегнемо ни полемику с неким, по нашем мишљењу научно неодрживим, ставовима у вези са потребом даљих прогресивних промена у области осигурања. Вероватно се у нормалним условима не бисмо ни освртали на мишљења која нису научно заснована, али у садашњим нашим тешкоћама, кад смо, да бисмо изашли из кризе, суочени с нужношћу одлучног и упорног спровођења Дугорочног програма економске стабилизације, мора се много осетљивије и брже реаговати на конкретне ставове које оцењујемо погрешним, поготову ако су они који их заступају на местима са којих могу и предузимати практичне мере на линији таквих ставова. Мотивисани смо, дакле, не само (или бар не толико) тежњом да се научно сазнање потврди, него много више страхом да би остваривање погрешних ставова могло још више продубљивати постојећу кризу. Ради се, другим речима, о научној одговорности али, такође, и о личној грађанској одговорности да се не остане пасиван пред настојањима и покушајима за које смо убеђени да иду у погрешном смеру од онога који има у виду Дугорочни програм економске стабилизације, односно од онога који треба да значи прогресивни развој.

Овакав приступ, наравно, обавезује, такође, на критички осврт и на неке појаве и елементе који се не тичу само осигурања него су ширег значаја, али као да су у осигурању некако наглашенији него другде — због његове специфичне природе односно његове заснованости, више него остале привредне делатности, на научним поставкама и сазнањима (актуарска основа, заснована на рачуну вероватноће, односно законима случаја, etc.). То би био кадровски аспект проблема.

2. РЕЛЕВАНТНЕ ПОСТАВКЕ ДУГОРОЧНОГ ПРОГРАМА ЕКОНОМСKE СТАБИЛИЗАЦИЈЕ

У свакој поставци Дугорочног програма осигурање би могло, мање-више, да нађе и себе. У том погледу су значајне, пре свега, основне карактеристике садашњег стања из Програма — које бисмо могли да резимирамо како следи: аутархична оријентација, са свим њеним негативним последицама; висока инфлација и уопште превисока платежно способна тражња изнад реално фирмираног друштвеног производа и дохотка; неадекватан механизам расподеле (примарне и секундарне), што, између осталог, доводи и до преливања амортизације у доходак (и, дакле, у потрошњу); противуречности између ниске акумулативности и оријентације на велика инвестициона улагања.

Од појединих задатака постављених Дугорочним програмом требало би, као важне за нашу анализу појава у осигурању, издвојити следеће:

— заостравање борбе за коришћење економских критеријума, посебно у сфери инвестиционих улагања;

- повећање ефикасности привређивања;
- чврсто држање потребних пропорција у расподели националног дохотка (где је, свакако, битан елемент и издвајање у осигуравајући фонд);
- оштрија друштвена политика у односу на губитке у радним организацијама (и, у том оквиру, евентуално снижавање амортизационих отписа само под условом да се касније надокнади изгубљена амортизација).

3. ТЕКУЋИ РЕЗУЛТАТИ У НАШЕМ ОСИГУРАЊУ И ПРОБЛЕМИ КОЈЕ ОНИ ОТВАРАЈУ

а) Имовинска осигурања

Подаци о кретању премије осигурања у нашој земљи, за све врсте имовинских осигурања (тј. без осигурања живота), показују да је премија, изражена у динарима, у једном сталном порасту, и да је стопа тога пораста нарочито висока последњих година. Ево тога кретања:

(у динарима)

1968.	1,963.166
1972.	4,846.468
1975.	9,212.019
1977.	12,024.557
1979.	18,172.497
1980.	23,267.702
1981.	31,921.733
1982.	44,302.499
1983.	61,519.706
1984.	92,378.001
1985.	159,715.821

Овакав пораст би се, наравно, у нормалним, односно стабилним монетарним условима морао оцењивати као веома позитиван — означавао би један сталан, последњих година чак веома успешан развој осигурања, у смислу једног снажног и све потпунијег обухвата народне имовине у јамство осигурања. Пошто је, међутим, нарочито последњих година, у нас јако изражена инфлација (у најјачем степену управо гих последњих година знатног повећања сума прикупљених на име премије осигурања) — за стварно стање се мора рећи да нимало не задовољава. Одржавању нормалних вредносних односа у осигурању и у условима високе инфлације могло би служити једно континуелно прилагођавање (повећавање) сума осигурања, па сходно и премија, стопи инфлације, али такво стално повећавање и у релативно нормалним условима представља одређени проблем, а кад је привреда у кризи — проблем је готово нерешив. Адекватна повећања биће права реткост, и према томе ће привреда западати, у погледу заштите од штета случајнога карактера

(коју иначе пружа осигурање), све више у тзв. *подосигурање* — које означава, гледано економско-суштински, само делимичну заштиту од ванредних случајних штета. Осигурање, дакле, у таквим условима не може у потпуности да испуни улогу коју иначе има у привреди.

Слику о неповољности стања у осигурању у условима инфлације употпуниће и преглед односа техничке премије и исплаћених штета. За последње три године, тај однос је у имовинским осигурањима био:

	(у динарима)			
	1982.	1983.	1984.	1985.
Техничка премија	44,302.499	61,519.706	92,378.001	159.715.821
Штете	38,911.812	51,168.727	78,365.597	130.552.863
Учешће штета у техничкој премији (у %)	88%	83%	85%	82%

Неки у анализама пословних резултата у осигурању (3) са правом указују да је ово учешће штета у техничкој премији још и веће ако се узму у обзир и настале а још неликвидиране штете; а, такође, да вишак учешћа преко 80% у ствари представља технички губитак.

Ако је ипак, финансијски резултат наших заједница осигурања позитиван, то — у анализама пословних резултата исправно истакнуто — произлази од камате, у последње време високе, која се постиже на пласманима средстава осигурања. У првој анализи наведеној у фусноти (1) наводи се, на пример, да наплаћена камата у просеку финансијског резултата заједница осигурања учествује са 59,7%, а да је код три заједнице осигурања наплаћена камата чак већа од укупног финансијског резултата. У теорији осигурања се, истина, сматра да је камта, као елемент премије, једини елемент који смањујуће делује на њу (премију) — али се код тога очигледно има у виду нормална ситуација, са мање-више нормалним величинама камата, а не, као сада код нас, с интервенционим каматама, које у суштини представљају, пре свега, инструменте за компензацију (делмичну) губитка вредности услед инфлације, и које су, дакле, већ по тој својој природи, абнормално високе и привременога карактера.

Према томе, тешко би се могла да брани нека позитивна оцена пословних резултата у нашем осигурању, и — реалистички гледано — морало би се, напротив, констатовати да је отворен проблем довољности премије, а онда, у таквој ситуацији, морали би се појачати напори да се што више одговарајуће утиче на све елементе од којих стварно зависе резултати у осигуравајућој делатности — пре свега да се, појачаном превенцијом у свим могућим облицима (непосредним и посредним), штете сведу на неизбежну меру, а да се трошкови осигурања, унапређењем и уопште бољом организованошћу рада у радним заједницама у оквиру заједница осигурања у свим могућим видовима, смање колико год је то могуће.

(3) Вид. фусноту под (1).

На овакав однос чупајуће и стално релативно смањивање резерви сигурности у заједницама осигурања. Следећи преглед показује то неповољно кретање:

(у динарима)

Година	Техничка премија	Резерве сигурности	Однос у %
1980.	23,267.702	10,895.421	46,8
1981.	31,921.733	12,856.240	40,3
1982.	44,302.499	17,201.579	38,8
1983.	61,519.706	23,698.773	38,8
1984.	92,378.001	31,889.375	34,5
1985.	130,552.863	48,793.835	37,4

Из ове табеле, као и из оне о односу техничке премије и штета, следи да учешће резерви сигурности у техничкој премији опада, док учешће штета у техничкој премији расте из године у годину. Или, друкчије речено: штете вредносно расту брже од техничке премије, док се резерве сигурности смањују. А то значи мању способност осигурања да привреди пружи беспрекорну заштиту од ванредних штета случајног карактера. Такав нижи степен способности значи још, у консеквентном низу, и потребу да се, ради заштите од стихијних штета и оних случајног карактера уопште, више ослањамо на инострано осигурање односно реосигурање — што би, са своје стране, по правилу негативно утицало на платни биланс земље. Пошто је дух Дугорочног програма економске стабилизације да се мора, пре свега, радити на побољшању наше платнобилансне ситуације, мирење са поменутим нивом степеном способности нашег осигурања представљало би нешто што је супротно том Програму.

Свакако се чисто политичком мотивисаношћу да се, у садашњим тешким условима у нашој привреди, овој у што већој мери олакша финансијски положај — неке заједнице осигурања (4) уводе праксу враћања привреди тобожњих вишкова својих прихода над исплаћеним оштетама по основу осигурања. Кажемо „тобожњих“, јер — као што смо видели — стварних вишкова нема, и да се, напротив, поставља питање повећавања премијских стопа. Кад се још има у виду да се резерве сигурности релативно смањују уместо да расту — ради обезбеђења успешне тзв. компензације ризика у времену, онда мора бити јасно да, у суштини, враћање тобожњих вишкова значи једну сасвим погрешну ствар. Значи, другим речима, трошење нужних резерви, дакле неку врсту *дезинвестирања*, а то је, поред осталог, и у директној супротности са циљевима Дугорочног програма економске стабилизације (као повећање потрошње које није засновано на повећању производње, односно продуктивности рада).

(4) ЗОИЛ „ДУНАВ“, Београд.

б) Осигурање живота

Са гледишта циљева економске стабилизације, осигурање живота је од посебног значаја. Оно се, наиме, сматра најусавршенијим видом штедње — јер је наменско и дугорочно. Као и на сваки други облик штедње, инфлација и на осигурање живота негативно утиче. Претпоставка и за његов развој јесте стабилна монетарна ситуација, и чак је то много израженије код њега но код осталих видова штедње — управо због његове дугорочности и наменске везаности. И отуда је готово право чудо што у условима високе, нарочито тзв. спиралне инфлације ово осигурање уопште може да опстане. Објашњење свакако лежи у традицији, односно навици осигураника, и у њиховој спремности да се у свим условима брину за будућност — своју и своје породице. И баш због овакве позитивне склоности осигураника, ова грана осигурања (на коју, дакле, новчани сломови погубно делују) може са своје стране врло позитивно да делује на монетарну ситуацију у земљи, у смислу њеног стабилизирања.

Због тога, а имајући у виду, такође, социјално-политички аспект и значај овога осигурања, у многим земљама му, кад је монетарна ситуација инфлациона, поклањају посебну пажњу; предузимају се, наиме, мере за одржавање реалне вредности математичких резерви које се формирају у осигурању живота. То се најчешће врши применом тзв. индексације, што ће рећи повременог ревалоризовања математичких резерви (па, сходно, и осигураних сума) у складу, мањем или већем, са стопом инфлације. Тиме се не само успешно отклања блокада у токовима овога осигурања, до које долази због истапања математичких резерви у дејству јаке инфлације, него се и даје снажан замах развоју осигурања живота уопште, и резултат је да се сада у осигурање снажно привлаче и они који су иначе релативно небрижни за будућност и обично нису склони закључивању уговора о осигурању живота. У неким земљама је као последица оваквих интервентних мера настајао прави бум у осигурању живота — какав је случај, на пример, био у недавној прошлости у Израелу (5).

Ми смо пре више година (1974) иницирали предузимање неких мера смишљених на одржавање реалне вредности математичких резерви, као претпоставке за јачи развој овог тако корисног вида штедње, и припремили одговарајућу студију за потребе ЗОИЛ „Дунав“ али је, на жалост, све остало на томе. Наша основна идеја је била да се математичке резерве улажу у реалне вредности (некретнине) или у оне хартије од вредности по којима се гарантује исплата реалне вредности, и да све ове реалне вредности представљају издвојену наменску имовину која би служила искључиво за ревалоризовање осигураничких права по односним осигурањима. То би био систем „застворено-кружног кретања“ средстава која представљају математичку резерву.

Мислимо да садашња политика тзв. реалне камате, без обзира што се — као што смо већ напоменули — у ствари не ради о камати, и што се вероватно неће као систем моћи дуже време да задржи (јер има и један веома изражен рестриктивни карактер у погледу привред-

(5) Опширније о овоме у књизи наведеној у фусноти (2).

ног оживљавања и развоја), — пружа шансу да се, као систем за одржавање реалне вредности математичких резерви, задржи за сталну примену у осигурању живота. То би без сумње дало снажан подстрек осигурању живота, а било би, нарочито због антиинфлационог дејства овог осигурања, и у пуном складу са циљевима Дугорочног програма економске стабилизације. Та шанса за један јачи развој осигурања живота, вишеструко корисног, не би се смела пропустити.

4. ОТВОРЕНИ ПРОБЛЕМИ У РЕОСИГУРАЊУ

Као што је познато, у актуарској науци као (математичко-статистичком) делу шире мултидисциплинарне науке о осигурању, „закони случаја“ — који су битан елеменат у механизму модерног осигурања — потврђују се уз постојање одређених услова, везаних пре свега за мноштво ризика који се удружују. Пошто је полазна основа за „законе случаја“ закон великих бројева, уколико је то мноштво веће (и хомогеније etc.), утолико ће се успешније вршити тзв. компензација ризика у простору, што ће рећи: утолико ће се, кроз односну осигуравајућу организацију, успешније изједначавати ризици, односно биће уравнотеженији пословно-технички резултати те осигуравајуће институције (заједнице ризика, односно осигурања). Ако ствари посматрамо кроз ту призму (а тако се, очигледно, мора чинити!), онда је логичан закључак да ни највеће могуће заједнице ризика нису идеално велике, да би резултати изједначавања ризика у њој били апсолутно тачни; и, даље, да се са степеном смањивања једне заједнице хомогених ризика, одговарајуће смањује и вероватноћа да ће се постизавати уравнотежени пословно-технички резултати оносне скупине (заједнице). И ту, у погледу величине скупине, постоји једна доња граница, минималног броја удружених ризика, испод које се не може ићи а да се „осигурање“ кроз ту заједницу не претвори у суштини у „игру на срећу“, и да, дакле, престане да буде осигурање. У модерном осигурању, чија је техничка подлога развијена актуарска наука, настао је механизам реосигурања преко кога се, у суштини, и недовољно велике скупине ризика, у процесу изравнавања ризика, удружују међусобно, и тиме се стварају нужни услови за успешно изједначавање ризика. Отуда је реосигурање постало битна компонента модерног осигурања. У основи, дакле, техничкога карактера, институција реосигурања је, међутим, у условима развијеног капитализма, постала и значајна финансијска институција (као, уосталом, и осигуравајуће компаније уопште, због огромне масе средстава која се код њих акумулирају).

Направили смо овај увод о углавном познатим стварима зато што сматрамо да се само на тој платформи, односно имајући у виду изложене чињенице, може оцењивати оно што ми у земљи имамо и чинимо у сфери реосигурања.

А ми, као што знамо, поред осам заједница осигурања, имамо и пет заједница реосигурања. Ако имамо у виду оно што смо у овом уводу о реосигурању рекли, могло би се поставити питање да ли су оволико бројне осигуравајуће-реосигуравајуће институције у складу с економском рационалношћу. Ми, међутим, живимо у времену када се

политичко веома наглашава у привреди уопште, па дакле није чудно да је, вероватно превише, дошло до изражаја и у осигурању — реосигурању. Паралелизам политичког и економског је, уосталом, наша карактеристика садашњег тренутка: са једне стране, развијамо самоуправни социјализам, као основу нашег социјалистичког живљења и демократије, а са друге стране смо суочени са нужношћу што бржег привредног развоја. Разуме се, не може бити дилема једно или друго, него се мора ићи путем остваривања и једног и другог циља. То су, уосталом, лице и наличје једне те исте ствари. Практично је, али више него важно, питање како их, у ходу, стално држати у мањем или — већем складу. Основно је да се стално, код сваког корака у једној сфери мора водити рачуна шта он производи у другој, и обрнуто — иначе угрожавамо резултате и успех у обе. То је, рекли бисмо, један од садашњих наших најважнијих проблема. Другим речима, реализам нас обавезује да будемо и политички доследни и економски рационални. Уколико смо мудрији при том, у томе смислу да унемо да гледамо и што више унапред, утолико ће се и самоуправљање и привреда успешније развијати. Инсистирати само на једној ствари од ове две, занемарујући другу, значило би погрешан начин и за постизавање управо те на којој инсистирамо, и морало би, дакле, представљати промашај.

То је, наравно, шири проблем, можда наш основни — који се мора имати у виду и кад се ради о осигурању — реосигурању.

А осигурање ће (па углавном и реосигурање) пратити осталу привреду, и кад се ова почела, суштински, кретати у правцу аутархичности — затварања у оквире тзв. националних економија, под њима (погрешно, наравно) подразумевајући економије република и покрајина — и у њему су се, на одређени начин, манифестовале сличне аутархичне тенденције, барем у погледу стварања „сопствене“ заједнице (осигурања — реосигурања). А у осигурању је то, већ због саме његове природе (коју смо већ истакли), то морало бити најпогрешније: јер је, зар не, главни елемент техничке основе осигурања закон случаја, односно закон великих бројева! Сходно овој актуарској основи, напротив би најцелисходније било, са гледишта услова за компензацију — изравнање ризика, да постоји једна јединствена заједница на читавом југословенском подручју. Наравно, то се политички чини неприхватљиво, и зато би се, онда, решење састојало у коришћењу механизма реосигурања — преко кога би иначе самосталне заједнице осигурања „мешале“ (удруживале) своје ризике, и тако у функционалном смислу постижавале услове за најбоље могуће изједначавање ризика и поред непостојања само једне југословенске заједнице као јединствене организационе форме.

Ово резонување морало би бити још присутније кад се ради о заједницама реосигурања, пошто земља као целина ту има и један додатни специфичан интерес: платнобилансни, односно девизни, који је посебно осетљив и важан у садашњем развојном периоду — за који је основна карактеристика оскудица девизних средстава (одн. платнобилансна дефицитарност), па дакле и неопходност да се у највећој могућој мери економизира девизним средствима.

Наш Устав, као основни закон, није залазио у ове аспекте осигурања (реосигурања), инсистирајући једино на дефинисању нужности пос-

тојања осигурања, за обезбеђење од штета случајнога карактера, и на зајамчавању самоуправних права радним заједницама које удружују средства за осигуравајућу заштиту, у односу на та средства: да га не би отуђивали они из чијег су дохотка настала.

Ни односни закони за спровођење ових уставних норми нису, у постављању основа за систем осигурања — реосигурања, разрадили овај организационо-функционални аспект осигурања (реосигурања) — остављајући, дакле, животу, односно пракси, да они доведу до конкретних решења, свакако на бази слободног одлучивања и самоуправног договорања. На таквој правној платформи настало је садашње стање: да углавном свака заједница осигурања (с изузетком оних са најмањим портфељом осигурања) има, као неку врсту продужене руке (6), своју заједницу реосигурања. Анализа података о раду ових наших реосигуравача показује да они између себе размењују ризике, ретроцесијом, готово само у симболичном обиму (око 5%), а да се њихов портфељ састоји највећим делом (око 70%) од физика преузетих од матичних заједница. Због тога нам се чини оправданим закључак да, иако би то требало да буде њихов основни задатак, не обезбеђују потребну хомогеност портфеља, односно довољан степен изједначавања ризика, као предуслов за уравнотеженост између премија и штета; да дакле, осигуравајуће-технички, све остаје као да (матичне) заједнице осигурања и немају своје заједнице реосигурања — да се, дакле, једино трошкови повећавају

Са друге стране, анализа података о плаћеним премијама иностраним реосигуравачима и наплаћеним штетама од њих показује (према доњој табели) да је земља по основу пасивног реосигурања у иностранству претрпела, у периоду од 1968. до 1984. године, не баш мали девизни одлив од нешто преко 8.630 милиона динара (7).

ТЕХНИЧКИ РЕЗУЛТАТ ПО РЕОСИГУРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РИЗИКА У ИНОСТРАНСТВУ У ПЕРИОДУ 1968—1984.

(у динарима)

Година	Плаћене премије	Наплаћене штете	Технички резултат за Југославију (+) или (—)	Учешће штета у премији реосигурања
1	2	3	4	5
1968.	54.993	7.065	—47.928	12,8
1969.	69.395	29.729	—39.666	42,8
1970.	83.842	41.882	—41.960	49,9
1971.	128.885	83.579	—45.306	64,9
1972.	349.889	228.151	—121.738	65,2
1973.	364.923	249.404	—115.519	68,4
1974.	614.786	302.227	—312.559	49,2

(6) Како је то сликовито изражено у чланку др Р. Трифуновић, *Саосигурање као подршка остваривању стабилизационог програма*, у бр. 3/1985. часописа „Осигурање удруженог рада“.

(7) Који, међутим, треба умањити за износ добијене провизије.

1	2	3	4	5
1975.	662.890	711.734	+48.844	107,0
1976.	1,014.060	652.421	—361.639	64,3
1977.	778.193	427.720	—350.473	55,0
1978.	1,244.659	455.817	—788.842	36,6
1979.	1,208.354	506.286	—702.068	41,9
1980.	1,889.712	1,141.089	—748.623	60,4
1981.	3,300.449	3,163.911	—136.538	95,9
1982.	4,099.306	4,173.483	+74.177	101,8
1983.	6,707.547	4,166.136	—2,541.411	62,1
1984.	9,520.343	7,065.839	—2,454.504	74,2
1985.	16,495.675	8,457.970	—8,037.705	51,3
1968— 1985.	48,532.908	31,864.443	—16,668.465	65,790

Код таквог стања ствари, а имајући у виду задатке које у процесу остваривања Дугорочног програма економске стабилизације треба, са своје стране, осигурање да извршава по значају, односно домаћају своје функције, мислимо да је потребно, и више-него потребно, да преиспитамо и саму правну основу на којој су настале и раде наше заједнице реосигурања, што ће рећи да поново, у светлости наведених досадашњих иокустава (негативних), оцењујемо и сама системска решења за наше реосигурање. При том, водећи рачуна нарочито о платнобиланоним интересима земље, с обзиром да су они, и иначе важни, сада то још и више, и као такви се налазе некако у жижи пажње и самог Стабилизационог програма. У сваком случају, не би ваљало да се и даље задржи садашње ненормално стање, у којем није сасвим јасно је ли заједница реосигурања само нека врста продужене руке матичне заједнице осигурања, као неки њен специјализован „догон“, или је, пак, то једна реосигуравајућа институција оспособљена и да самостално и успешно врши послове реосигурања, у земљи и иностранству — у ком случају би, поред осталог, морала да располаже и довољним резервама. Нужна је, другим речима, друштвена интервенција у виду одговарајућих измена, односно побољшања у самом систему како је законски постављен. Овај би се проблем, наравно, морао претходно што свестраније проанализирати, и онда пронаћи решење које неће сужавати простор за примену принципа самоуправљања али ће, боље но садашњи систем, обезбеђивати интересе нашег осигурања и наше привреде у целини, нарочито девизни систем. Имамо у виду такво законско решење да у земљи постоји само једна заједница реосигурања коју ће самоуправно-договорно формирати све заједнице осигурања (или већина њих — да не би и ту дошло до неке деформације à la veto), с основним елементима организационим и функционалним, који би се законом поставили. Такво решење би нам обезбеђивало вишеструке користи: почев од бољег (оптималног) изједначавања наших ризика у самој земљи, преко смањења трошкова, па све до јачања преговарачке позиције према иностраним реосигуравачима и, кроза то, до постизавања бољих услова за обезбеђење иностраног реосигуравајућег покрића, и дакле, до побољшања девизног ефекта за земљу.

5. СУШТИНА ИНИЦИЈАТИВЕ ЗА НОВУ „САМОУПРАВНУ ТРАНСФОРМАЦИЈУ“ НАШЕГ ОСИГУРАЊА, И ПРАВИ ПУТ ЗА ОПТИМАЛИЗАЦИЈУ ФУНКЦИЈА ОСИГУРАЊА У НАШОЈ ПРИВРЕДИ

Већ смо, у уводном поглављу, напоменули да, у вези са потребом даљих прогресивних промена у области осигурања, постоје и нека погрешна гледишта али таква да би, нарочито с обзиром на то чија су, могла да нанесу штету нашој привреди па, последично, и целом нашем друштвенополитичком систему. Имамо у виду ставове који се настоје да спроведу под видом „самоуправне трансформације“ а у ствари су супротни основним поставкама нашег самоуправљања, поготову економског система заснованог на тим поставкама; ставове који су научно потпуно неосновани а оупротни су и нашем Уставу и законима који су, у сфери осигурања, донети на основу њега — па зато, у суштини, представљају својеврсни покушај ревизије Устава од 1974. године, који је, као што знамо, врло одређено поставио основе нашег новог самоуправно-социјалистичког осигурања (8).

На ове неприхватљиве реформистичке замисли, научно непоткрепљене а при том противуставне по карактеру, било је и извесне јавне реакције, али је материјал о томе који су припремили аутори ипак разматран и на посебном састанку одговарајућег форума Социјалистичког савеза радног народа Југославије — на којем, међутим, није дата подршка тим гледиштима, јер смо ми, позвани на тај састанак, дали аргументовану негативну оцену, и усмено и писмено. Штета што том приликом и формално није донета негативна одлука о понуђеним ревизионим гледиштима. Овако је, на жалост, после извесног мировања читаве ствари — ова опет активирана, и то сада и у смислу практичног спровођења тих погрешних идеја.

У томе, по нашем дубоком уверењу, лежи велика реална опасност од застрањивања и одговарајућих штета, и она сигурно обавезује све који знају суштину осигурања и механизам за његово спровођење, поготову институције које су по својим задацима задужене да се старају о осигурању и његовом развоју (пре свега, Удружење осигуравајућих организација Југославије), да се неодложно и сами активирају у разјашњавању о чему се управо овде ради, и чему би усвајање тих погрешних мишљења водило.

За неки индиферентан однос (пре свега Удружења) према овој важној и осетљивој ствари тешко да би се могло да нађе оправдање, без обзира на разлоге који би се, евентуално, могли навести за то. Важно је, мислимо такође, да се има у виду да је осигурање, на крају крајева, јединствено, и пословање свих заједница осигурања у земљи веома међузависно, и да његова кретања и развој представљају јединствен и нераздељив интерес.

А која је суштина ставова које овде критикујемо? Овде наравно, због ограничености простора, не можемо да се упуштамо у неку систе-

(8) Вид. о томе посебно наш чланак у часопису „Осигурање и привреда“, бр. 2/1980.

матску свестранију анализу (9), него ћемо указати на најбитније карактеристике критикованих ставова:

а) Полазна је у тим ставовима — рекли бисмо — политички мотивисана тежња да се привредне организације у највећој могућој мери растерете издвајања из дохотка, па и за осигуравајући фонд (односно за осигурање као његову организациону форму). Можда су, међутим, аутори неки ослонац за своја гледишта налазили и у тезама о тзв. анонимном капиталу — мада се у научном разматрању тога питања указало на погрешност поистовећивања заједница осигурања и банака, и у аргументованим анализама показало да у осигурању не долази до формирања анонимног капитала, и да би то само изузетно и условно могло да настане ако би премијске тарифе биле превисоко утврђиване (10).

б) Због такве тежње занемарује се економски аспект осигурања, а поготову осигуравајуће-техничка (актуарска) сазнања и правила; што је можда још и важније: не води се рачуна о неким основним опредељењима нашег друштва — на пример, да је наша привреда робно-новчана, са радним организацијама као самосталним самоуправним субјектима привређивања, да наша привреда, дакле, није државна нити административно-планска, него планско-тржишна, у којој — полазећи од економске цене — морају у основи важити тржишни закони, итд. итд., па, према томе, у којој мора постојати и осигурање, организовано на научној основи и по принципу еквивалентности права и обавеза учесника у осигурању — наравно, уз истискивање из њега сваке „капиталистичке“ премисе (имамо у виду, пре свега, сферу правних међусобних односа који неизбежно настају у спровођењу осигурања и који, у самоуправно-социјалистичком друштву, морају бити и друкчији од оних у капиталистичком комерцијалном осигурању) (11).

Посебно је важно, у овом контексту, истаћи да се у реформистичком концепту напушта принцип плаћања премије унапред. Такође се поставља принцип да осигураници могу средства осигурања која су „номинирана“ на њих да користе све док не настане потреба да ступе у функцију по основу осигурања — што, другим речима, треба да значи кредитирање осигураника, односно увођење за осигурање и кредитне функције (што је, између осталог, и инконтрабилно и са нашим привредним системом).

в) Заоштрава се, правилно, питање појачавања превентивне функције осигурања, али на начин као да она све више треба да постане не само главна него и једина функција осигурања. Нереалистичко гледање, и у ствари застрањивање; супротно, уосталом, и Марксовој поставци о нужности постојања осигуравајућег фонда и после нестанка капиталистичког друштва, тј. о нужности издвајања из дохотка дела који је потребан за надокнађивање ванредних штета случајнога карактера — којих ће, дакле, увек бити, у мањој или већој мери.

г) Програм „самоуправне трансформације“ осигурања није, у првој фази, ишао даље од тога да се премија плаћа тек када настане

(9) Овакву анализу намеравамо да припремимо за неки од наших стручних часописа.

(10) Наш чланак, *Суштина средстава која се формирају у осигурању и њихово јединство у функцији*, у часопису „Осигурање“, Нови Сад, бр. 1/1978.

(11) У научној дисциплини о осигурању је и та функција, поред осталих. Треба видети и наш чланак из 1949. године наведен у фусноти (2).

штета — уместо унапред, како то захтевају принципи модерног осигурања (заснованог, између осталог, и на принципу еквивалентности ризика и премије) као нужност за правилно и ефикасно функционисање механизма осигурања. Међутим, неки чланци објављени касније у часопису „Осигурање удруженог рада“, нарочито уводни чланак у бр. 4/1984. (др Страшко Милошевић, „Солидарност и узајамност у осигурању као фактор стабилизације“), откривају да се у ствари има у виду напуштање (модерног) осигурања као привредне институције, и његова замена нечим у чију би основу били уграђени критеријуми који су типични за опорезивање, односно порески систем. У суштини, то је *негација осигурања*. Коментар као да није ни потребан. Ипак се мора рећи да је то апсурдно у нашем друштвено-политичком и привредном систему заснованим на напред наведеним (и другим) опредељењима и принципима. Осигурању се уопште не може прилазити и третирати га искључиво са гледишта неких политичких текућих потреба, занемарујући принципе и правила модерног осигурања, које иначе као што омо истакли, спада у делатности у највећој мери засноване на научним сазнањима. Из тога би свакако требало извући и закључак: такав приступ би се морао окарактерисати као *антистручан* и, дакле, *антинаучан* — а међутим је ноторно да је марксистичко (и наше) опредељење да се научно приступи свему у највећој могућој мери. Рекли бисмо да се игнорише наука осигурања па и историја осигурања, као њен веома поучан саставни део. У овом контексту је интересантно навести да је у Кини, у оквиру тзв. културне револуције, било застрањивања и у облику суспензије осигурања, као непотребног пошто је наводно све у државним рукама, али да је са фијаском културне револуције, наравно, морало да буде враћено и осигурање. Политичко и економско морају ићи „руку под руку“ али се зато морају уважавати не само политичке потребе него и економска теорија и стварност — уопште и, нарочито, у односном сегменту. Недопустиво је да се, не уважавајући то, размишља углавном само као на некој врсти табула-раза, и онда предлажу, односно остварују промене које се економски и научно уопште не могу бранити.

Укидање издвајања из дохотка за потребе заштите од ванредних штета случајнога карактера створило би, као специфичан облик *дезинвестирања*, још и веће тешкоће но што су оне које имамо у вези с политиком давања олакшица у вези с издвајањем за амортизациони фонд. То би сад било директно подривање привреде, система цена, итд. — и то утолико веће, односно јаче уколико би поменуто укидање издвајања било потпуније.

И док се тако лутало у тражењу неких нових решења, друкчијих од уставних и законских и оних у пракси уходаних, за најфундаменталнија питања осигурања, губило се драгоцене време за стварање услова за што плодотворнију примену уставних поставки о самоуправно-социјалистичком осигурању. А међутим, у осигурању има много ствари које треба поправљати, побољшавати, унапређивати, etc. По нашем мишљењу има неколико група послова који би се морали третирати као приоритетни, који, дакле, заслужују највећу пажњу:

— Први задатак би био *појеватиње* осигурања, кроз одговарајућу темељиту ревизију премијских тарифа, са једне стране, и система ликвидирања штета, са друге.

— Најтешње повезан с овим првим јесте задатак унапређења, на целој линији, пословања-подижући га на што виши ниво организованости и стручне оспособљености радника у осигурању. То, уосталом, налаже и Дугорочни програм економске стабилизације, обавезујући на „повећавање *ефикасности* привређивања“. У вези с овим, треба имати на уму да постоји и немала обавеза да се велика улагања у модерна техничка средства рада (рачунари и сл.) оправдају одговарајућим резултатима — а ових не може бити ако паралелно (ако не и претходно) кадрови не стекну довољну осигуравајућу стручност да би коришћење ове скупе технике дало очекиване резултате, јер би иначе та крупна улагања представљала расипништво.

— Стално *проширивање обухвата* осигурањем па и укључивањем у осигурање и нових ризика (односно оних који се сада не осигуравају), тј. држање корака са променама у потреби привреде за наслон на осигурање. Ево, читамо баш у осигураничком листу ЗОИЛ „Дунав“ да радне организације траже, на пример, укључивање у осигурање и ризика од роњавања земље, у вези с истраживачким радовима, итд. У оквиру овога задатка се поставља и питање изналажења метода за што потпуније укључење у осигурање и имовине грађана, а посебно, као изузетно важно, за развој осигурања живота и у условима инфлације (што би био и значајан допринос остваривању стабилизационог програма).

— Следећа група послова, односно задатака било би свестрано и продубљено преиспитивање *правног инструментарија* којим се уређују односи у осигурању. Из њих треба истерати оно што још одише капиталистички, односно уговорно-правни систем што потпуније и доследније ускладити са самоуправно-социјалистичким карактером наше привреде и њеним потребама и могућностима.

— Садашња наша тешка платнобилансна ситуација, нарочито услед изразито великих отплатних обавеза по спољним дуговима, обавезује да се у изналажењу решења за обезбеђење довољног степена тзв. изравнања ризика (као предуслова за успешне и уравнотежене пословне резултате у осигурању) на инострано покриће иде само онда и онолико када је и колико то заиста неопходно. Другим речима, то поставља задатак улагања изузетних напора да се пронађу методи односно могућности за један јачи развој *саосигурања* (којега је досада у пракси једва било (12) и реосигурања у земљи (којега такође у досадашњем периоду није било довољно у примени). Ту се мора бити крајње еластичан и упоран, и свакако избегавати „идење линијом мањег отпора“ и дакле, и кад се то не мора, покриће за вишкове ризика обезбеђивати код иностраних реосигураваача; а кад се то ипак мора, изванредно је важно да се постигну што повољнији услови за нас.

— На овај задатак се надовезује још један, такође веома важан, а тиче се наше *организованости*. Наиме, релативно велика бројност наших заједница реосигурања, односно њихова уситњеност, сама собом означава нашу слабу позицију у преговарању о условима с иностраним реосигураваачима. Зато је нужно да се, док не би дошло до системске промене коју смо сүтерисали у поглављу 4 (о отвореним проблемима

(12) Неке иницијативе Удружења осигуравајућих организација остале су без икаквог резултата, али је недавно ЗОИЛ „Дунав“ почео да остварује одребену сарадњу са другим заједницама осигурања у земљи.

у реосигурању), свакако изнађу методи за неутралисање поменуће сла-
бости — пре свега, заједничким, односно јединственим иступањем према
иностраним реосигуравачима, али и на други начин који се пословно,
с истом сврхом, може користити а наш самоуправни механизам га до-
пушта.

*

Поред ових стручних задатака и у осигурању стоји, као изузетно
важан — наравно, и онај везан за унапређење самог самоуправљања,
и делегатског система као његовог саставног дела. Поготову је у осигу-
рању важно да се обезбеди да привреда која у осигурању удружује сред-
ства има заиста пуну контролу, односно власт над овима, и да стварно
у њеним рукама буде одлучивање о свим битним питањима функциони-
сања иначе сложеног механизма осигурања — преко кога се, дакле, на
специфичан начин располаже тим удруженим средствима. Ту има без-
број ствари које ваља побољшавати и унапређивати — почев од начина
презентирања извештаја о појединим питањима спровођења осигурања
до начина на који самоуправни органи доносе своје одлуке. Основно је
код тога да се то не сведе на неки формализам, него да представља
стварно одлучивање и контролу делегата — представника привредних
организација из чијег се дохотка формирају средства осигурања.

6. КАДРОВСКИ АСПЕКТ ПРОБЛЕМА

У трагању за узрочницима углавном неповољног стања у нашем
осигурању, посебно узрочницима штетних појава инсистирања на неким
новим решењима ван уставних, не можемо а да не видимо и нити које
воде ка кадровској политици. Мислимо да ова политика није адекватна
условима и потребама садашњег времена. Као што знамо, у нашим нај-
вишим партијским телима је било, пре неколико година, иницијативе у
томе смислу, али се на жалост није отишло даље од ње. Принципи и
критеријуми који су у ранијој фази, нарочито непосредно после успос-
тављања социјалистичке власти у земљи, могли бити у реду — сада се
појављују као неки анахронизам, који веома смета успешнијем раду и
уопште бржем развоју и, дакле, наноси штете. Имамо у виду, наиме,
кадровску политику за коју је — у условима кад је било, међу актив-
ним радним становништвом, и таквих који се нису слагали са маркси-
стичком идеологијом или су били, чак, и идеолошки противници ново-
успостављеном социјалистичком друштвено-политичком систему — нај-
приоритетнији критеријум оправдано био политичка поузданост. Кроз
ових више од четрдесет година постојања и развијања социјализма у
земљи ствари су се из основа измениле; сада су главна политичка и
уопште друштвена снага у млађим и средњим генерацијама од којих
је највише не само расло него се и родило у новој Југославији. Више
је него депласирано да поред њих (или, још горе, изнад њих) на раду
стоји неки „политички комесар“, који од њих мање зна односно мање
је (ако је то уопште) оспособљен за односни рад а питање је да ли
је уопште политички поузданији.

На садашњем степену развоја ми се готово заричемо у науку и знање уопште, јер оправдано у томе видимо један од основних предуслова за даља прогресивна кретања нашег друштва. То, по нашем мишљењу, обавезује на заокрет у кадровској политици, у томе смислу, разуме се, да за добијање радног места уопште, поготову за она руководећа (која су по правилу од највећег утицаја на радне резултате, односне радне организације), најважнији критеријум буде стручна оспособљеност, дакле знање и радна способност кандидата. Другим речима, нужно је да се институцији конкурса даде пуна вредност, и она потврди као заиста демократска. То, чини нам се, налаже да би се кадровска координациона тела морала укинути — осим можда, барем у прво време, за места изузетно важна и осетљива, рецимо са гледишта безбедности земље и сл.

А вероватно би служило ствари у истом смислу ако би се укинула пракса листа потенцијалних кандидата за руководећа места у привредним организацијама, из којих кадровско координационо тело одабере кандидата за конкретна радна места. У нашим садашњим условима, постојање листа кандидата предодређених за руководећа места који од термина једног избора до другог кружно, у суштини, размењују места — противно је свим нашим опредељењима, и политичким и економским, а делује врло негативно, психолошки па и политички, на радне људе ван тих листа. Уосталом, у истом смислу се, у оквиру припрема за садашње делегатске изборе у нас, прилично енергично залагао и наш ССРНЈ — инсистирајући на одлучном напуштању праксе да је свако способан за сваку функцију (радно место).

Нећемо, наравно, да кажемо да више уопште није потребно да се води рачуна и о политичком убеђењу и карактеру кандидата, али то треба да буде само један од критеријума у нормалном конкурсном поступку.

Модерно осигурање и у теорији и у практичној примени није проста институција — напротив. Оно је, свакако више него и једна друга привредна делатност, засновано на научним сазнањима и функционише уз примену научно постављених принципа и правила. Због тога би се, пре свега у њему, на руководећа места требало да долази по критеријуму знања, односно стручне оспособљености.

У овом контексту, важно је да се укаже да иначе осигурање као дисциплина, и научна и практична, има три основна елемента:

- економски,
- осигуравајуће-технички (актуарски) и
- правни.

Да би се успешно обављао посао осигурања, поготову да би се умело руководити осигуравајућом институцијом, потребно је једно довољно широко и подубљено знање свих ових видова у којима се јавља модерно осигурање, и више од тога — нарочито што се тиче економског елемента као основног.

Завршни закључак би, мислимо, морао бити: да на руководећа места у заједницама осигурања треба да долазе стручњаци у материји осигурања, барем првенствено они, а да, када то ипак није случај — то буду личности велике економске културе али и са довољним фондом

знања о осигурању, нарочито са добрим познавањем механизма осигурања. Таква политика би обезбеђивала праве услове за стварно прогресивна кретања у осигурању па и у привреди уопште, а била би заиста и у пуном складу с нашим општим опредељењима.

Dr. Antonije Tasić,

Retired Professor of the Faculty of Economics in Subotica

PROPERTY AND LIFE INSURANCE IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTING THE LONG-TERM PROGRAM OF ECONOMIC STABILISATION

Summary

Although financial business results of our insurance communities are positive, the general assessment by the author is negative, since viewed through so-called technical results, which are more adequate as criteria, the business is not always balanced. However, there are cases, although not frequent, that some work organisations which are insured, are refunded a part of paid premiums which, according to the author, is contrary to the insurance-technical principles and also, in essence, to the Long Term Program of Economic Stabilisation, since by this in fact the consumption is increased without the corresponding increase in productivity of labour, namely of production.

Actual basis of insurance and reinsurance requires great concentration in the sphere of insurance, but our system permits also the existence of a number of communities (of insurance-reinsurance), followed by the tendency of autarchic behaviour which is found in the sphere of the entire economy. In case of reinsurance this necessity of concentration is particularly expressed by the very fact of the character of that business form, the more so because of the need of protecting in a better way the balance of payment, namely the foreign exchange interests of the country, which are important in themselves, while they are even more important in the process of implementing the program of economic stabilisation.

Particularly, and with emphasis, the phenomenon of searching for new solutions in the system of insurance is treated, outside the ones (and, in essence contrary to them) which have been established in the 1974. Constitution and by the statutes enacted on the ground of it, which solutions did not develop fully in practice. And to make things even worse: suggested new solutions in fact mean the negation of insurance, with all relevant numerous and important implications. The author concludes that this conception, which is not founded theoretically and which is economically irrational, amounts to a unilateral political view. In other words, to try to free the economy as much as possible of setting apart out of income, while not taking into account in relation to this the economic consequences and even the relatives (namely, the facties that sudden damages of natural causes will occur nevertheless).

The causes for mentioned negative phenomena are to be found, according to the author, also in the policy of acquiring competent personnel, which applies to relatively unsuccessful development of insurance, too. The author opts for the reaffirming the institute of public competition in employment, which would make as the primary requirement the professional qualification and capacity for relevant jobs. Contemporary insurance, as an activity based on scientific achievements and prerequisites, is particularly sensitive in the above respect.

*Dr Antonije Tasić,
ancien professeur à la Faculté de sciences économiques à Subotica*

L'ASSURANCE DES BIENS ET DES PERSONNES DANS LES CONDITIONS DE RÉALISATION DU PROGRAMME DE STABILISATION ÉCONOMIQUE A LONG TERME

Résumé

Malgré que les résultats d'affaires financiers de nos communautés d'assurance soient positifs, l'évaluation globale de l'auteur est négative. D'après lui, du point de vue des soi-disant résultats techniques, comme des critères plus adéquats, les affaires ne sont pas toujours en équilibre. Cependant, il y a des cas, à vrai dire isolés, où on rembourse aux organisations de travail assurées une partie de primes d'assurance payées, ce qui est, d'après l'auteur, contraire aux principes d'assurance techniques et, en effet, au Programme de stabilisation économique à long terme étant donné qu'on augmente ainsi la consommation sans augmenter la productivité de travail ou bien la production de manière correspondante.

La base actuarielle de l'assurance et de la réassurance exige une concentration aussi grande que possible. Notre système permet qu'un grand nombre de communautés (assurance-réassurance) existe, cependant, avec une certaine tendance de cloisonnement autarchique, ce qui existe également dans d'autres domaines économiques. En ce qui concerne la réassurance, ce besoin de concentration est renforcé par la nature-même de ce genre d'affaires, mais cependant pour protéger les intérêts de bilan de paiements, ou plutôt, les intérêts des devises du pays. Quoique leur importance y'était déjà considérable, celle-ci a accru à l'heure actuelle par la mise en oeuvre du programme de stabilisation économique. On traite particulièrement et d'une manière accentuée le phénomène de recherches de solutions dans le système d'assurance, hors de celui-ci (ce qui veut dire contre lui) instauré par la Constitution de 1974 et par les lois prises en vertu de celle-ci, quoiqu'il n'ait pas encore pris pleinement place dans la pratique. Ce qui est encore pire, c'est que les nouvelles solutions suggérées sont en effet la négation de l'assurance avec toutes les implications considérables et délicates. L'auteur estime qu'une telle conception, qui n'est pas fondée sur une base scientifique et qui est économiquement irrationnelle, représente une attitude politique de caractère unilatéral. Cette conception n'est qu'une tendance d'exempter les entreprises de contributions financières, ne prenant pas ainsi en considération les conséquences économiques et la réalité (des dommages extraordinaires de nature élémentaire seront toujours présents).

Selon l'auteur, les phénomènes négatifs mentionnés ainsi que l'inefficacité du développement de l'assurance sont dus aussi à la politique de cadres. Il s'engage pour l'affirmation de l'insitut de concours. Toutefois, le critère principal doivent être les connaissances exigées, ou plutôt, la qualification pour le poste en question. L'assurance moderne, étant une activité fondée sur des connaissances et des prémisses scientifiques beaucoup plus que dans d'autres activités, est particulièrement sensible sur ce point de vue.

др Предраг Шулејић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ЗАЈЕДНИЦА РИЗИКА У СИСТЕМУ ОСИГУРАЊА ИМОВИНЕ И ЛИЦА

Према позитивним законским прописима заједница ризика је један од обавезних облика удруживања осигураника у заједници осигурања општег типа, то јест, у заједници осигурања која се бави различитим врстама осигурања. Како су све наше заједнице осигурања заједнице општег типа, заједница ризика је свуда присутан облик удруживања. Али, истовремено, упркос неким општим критеријумима датим у уставима и законима (савезним и републичким, односно покрајинским) у погледу начина организовања заједнице ризика, у пракси постоје веома велике разлике између заједница осигурања, а међу писцима контроверзна мишљења о томе како заједница ризика треба да изгледа (1).

Појава заједнице ризика везана је за почетак седамдесетих година и идеје организовања привреде које су полазиле од потребе да се отклоне последице стварања центара финансијске моћи путем концентрације капитала и стварање тзв. анонимног капитала (то јест, спречавање отуђења вишка рада од радних људи који су га створили). Она је била реакција законодавца на дотадашњи систем осигурања, у коме нису долазила до изражаја права осигураника да управљају средствима и пословима осигурања и, нарочито, у коме је постојало неоправдано преливање средстава између разних грана осигурања, тако да су губици у неким гранама покривани из позитивних грана по одређеном аутоматизму. Идеја која је руководила законодавца сасвим се јасно види из основних текстова којима се установљавало заједница ризика као обавезан

(1) Др Ј., Бонцељ, *Изравнавање опасности, пословање и самоуправљање по новом Закону, „Осигурање и привреда“*, бр. 10/1976, др П. Шулејић, *Место заједнице ризика у систему југословенског осигурања, „Осигурање и привреда“*, бр. 1—2 и 3—4/1982; др Н. Николић, *У осигурању — ништа ново, „Економска политика“*, бр. 1433/79; др Страшко Милошевић, *Осигурање, не из почетка, већ даља промена самоуправних друштвено-економских односа, „Економска политика“*, бр. 1430/79; А. Стошић, *Доследна примена, а не појави принципи, „Економска политика“*, бр. 1437/79; М. Корошец, *Информација о раду и организацији Заједнице осигурања Триглав, „Осигурање и привреда“*, бр. 5/79, стр. 26.; А. Новачић, *Трансформација осигурања у СРХ — остваривање и функционисање делегатског система у ЗОИО „Слободна“, „Осигурање и привреда“*, бр. 5/78, стр. 43; М. Тудић, *Самоуправљање у заједницама осигурања, „Осигурање и привреда“*, бр. 5/79, стр. 38; др А. Тасић, *Суштина средстава која се формирају у осигурању и њихово јединство у функцији, „Осигурање и привреда“*, бр. 2/80; др Р. Трифуновић, *Организација заједница осигурања имовине и лица, „Осигурање и привреда“*, бр. 1—2/1982; др Р. Трифуновић, *Изравнавање ризика у Заједници осигурања „Дунав“, „Осигурање удруженог рада“*, бр. 2—3/1984.

облик удруживања: „У заједници осигурања у којој се удружују средства ради осигурања имовине и лица од више различитих врста ризика, односно штета, осигураници који удружују средства ради осигурања од истоврсних или сродних врста ризика, односно штета образују посебне заједнице ризика и удружују средства у посебне фондове осигурања за те штете. Осигураници у заједницама ризика, споразумно са другим осигураницима у истој заједници осигурања, утврђују под којим се условима средства фондова намењена за измиривање обавеза за једну врсту штета могу употребљавати за измиривање обавеза за друге врсте штета“ (Устав СФРЈ, од 1974, чл 42, ст. 2); „... средства једне заједнице ризика не могу се без сагласности те заједнице употребити за извршавање обавеза других заједница ризика“ (Закон о основама система осигурања имовине и лица, од 1976, чл. 24, ст. 1). Очигледно је, дакле, да су заједнице ризика замишљене као облик груписања осигураника према сродним врстама (гранама) осигурања, како би се на тај начин успоставила разграничења између оних које послују са губицима и позитивних врста осигурања и на тај начин спречило неоправдано преливање средстава осигурања. Полазећи од овакве концепције заједнице ризика као облика организовања у заједници осигурања у коме се групишу предмети изложени ризику по хомогености, што је иначе један од битних услова за изравнавање опасности и одређивање висине премије, закон је за овај облик организовања везао и остваривање одређених права осигураника, као: формирање резерви сигурности, математичке резерве осигурања живота и фондова превентиве; доношење услова осигурања и тарифа премија; плаоман средстава преко финансијских организација ради очувања њихове вредности, итд.

Дајући само општа својства заједнице ризика и указујући на циљеве ради којих се она оснива у заједници осигурања, закон се није упуштао у ближе одређивање о томе које заједнице ризика треба да постоје и колики је њихов број. (Иако је у осигуравајућој пракси већ уобичајена подела на групације као што су: цивил, индустрија, моторна возила, транспорт, кредит, пољопривредна производња, животиње, грађанска одговорност... итд). Закон је оставио осигураницима да самоуправним споразумом о оснивању заједнице осигурања одреде за које истоврсне или сродне ризике (штете) формирају заједнице ризика. Једино је за осигурање лица од несрећног случаја и за осигурање живота утврђена обавеза самим законом да се образује посебна заједница ризика у којој се средства осигурања живота морају посебно да воде.

Практично спровођење ових уставних и законских одређења у погледу заједнице ризика као обавезног и основног облика удруживања осигураника показало је велику разноликост и значајне разлике чак, и у самом схватању карактера и суштине заједнице ризика. Разлике постоје већ и у критеријуму по коме се, као полазној тачки, врши груписање у заједнице ризика: по једнима, то је врста опасности (по правилу врло широко схваћена, тако да од свих многобројних ризика који се редовно осигуравају, постоји највише 4—5 група); по другима, заједнице ризика се формирају према субјектима који се осигуравају, тако да се целине одређују према доходној повезаности; по трећима постоје само две заједнице ризика, од којих је једна за сва осигурања лица, а друга за сва осигурања имовине; најзад, по четвртима постоји једна заједница

ризика за осигурање друштвене имовине, а друга за осигурање грађана. На тај начин је и идеја о спречавању неоправданог преливања средстава из једних у друге гране осигурања најпре доведена у питање (јер је у великим заједницама ризика у којима су измешане различите врсте осигурања то тешко остварљиво), да би затим била доведена до апсурда (јер су све постојеће врсте осигурања у области имовине или у области лица једна заједница ризика), да би, најзад, била и потпуно напуштена деобом на приватну и друштвену имовину (где се чак ни формално не поштује законска одредба о формирању посебне заједнице ризика за осигурање лица).

Међутим, ако је данас (упоређујући законске текстове са њиховом практичном применом) лако дати оцену да ли је формирање заједница ризика у пракси наших заједница осигурања у складу са законом или не, далеко је теже оценити да ли су постојећа законска решења у складу са потребама осигураника и са захтевима праксе за одређеним обликом организовања. Наиме, не може се негирати чињеница да замисао законодавца о контроли преливања средстава по принципу „чистих рачуна“ између сродних врста осигурања није доследно нигде остварена, да је увек сукобљавана са потребом успостављања „чистих рачуна“ између одређених територијалних облика организовања (основних заједница ризика, регионалних заједница, пословних подручја, заједница осигураника, и сл.). Тзв. грански принцип организовања (по сродним врстама ризика) стално је коригован, или чак и негиран концептом територијалног принципа организовања. Треба видети због чега је тежња за територијалним начином организовања тако јака и који су интереси осигураника за таквим организовањем. Закон може и да се измени, и то увек бива када се покаже да не одговара потребама живота. Уколико се то пре схвати, утолико је боље. То је корисније и боље него доказивати да су одређена решења у складу са законом иако је очигледно да нису. Да ли је то случај са заједницама ризика у нашем осигурању?

Иза одређене форме организовања увек стоји потреба задовољења одређеног интереса. У овом случају се поставља питање који су то интереси осигураника и који од њих најбоље могу да се остваре кроз заједницу ризика. На првом месту, свакако, реч је о остваривању основне функције осигурања која се састоји у организовању заштите од ризика путем обезбеђења довољних средстава (фондова) за накнаду проузрокованих штета и предузимање одговарајућих превентивних мера. Не треба подсећати на зависност економске сигурности (величине фондова) од величине заједнице ризика и компензације као и потребе сталног јачања материјалне основе осигурања. На другом месту, реч је о управљању средствима осигурања тако да осигураници потпуно контролишу употребу ових средстава, рационалним пословањем (спречавањем неоправданог преливања у врсте које послују са губицима), проналажењем најпогоднијих начина пласмана ради спречавања обезвређивања средстава, итд. На трећем месту, питање облика организовања повезано је и са начином пословања који треба да обезбеди сигурну, брзу и ефикасну заштиту осигураника у случају штета од покривених ризика, као и проширење покрића на нове ризике према потребама које се јављају. С тим у вези је интерес осигураника као уговорне стране из уговора о осигурању:

обезбеђење једнаког правног положаја осигураника мора да буде изражено кроз опште услове и тарифе премија, јединствен допринос (премију) за ризик исте величине, јединствен критеријум за утврђивање осигураног случаја, истоветност поступка за ликвидацију штете, итд. Поред наведених, утицај облика организовања од значаја је и за неке друге елементе функционисања осигурања, као: положај радне заједнице, пословних јединица, поштовање правила понашања на тржишту (испуњење обавеза од стране одређеног правног субјекта, понашање у складу са принципима лојалне утакмице и поштовање јединства југословенског тржишта), субјекта удруживања, субјекта контроле пословања, итд.

Ако је реч о снази, о економском потенцијалу заједнице осигурања и њеној способности да пружи потребну заштиту од ризика, онда најпре треба рећи да је општа карактеристика југословенског осигурања недовољност средстава и регионална неравномерност, затим уситњеност и хетерогеност. Уза све то средства осигурања су изложена сталном обезвређивању услед велике инфлације. Кроз ту призму посматрано, заједнице ризика имају свој економски резон само у великим заједницама осигурања у којима би се, уз одговарајући систем изравнавања ризика (о чему ће ниже бити речи) и широку компензацију, постигао одређени степен сигурности (економског потенцијала) на коме би се темељио и даљи развој осигурања. Уколико се, пак средства концентришу на нивоу основне заједнице ризика (основни територијални облик, који се по правилу поклапа са територијом општине, или региона), онда она умногоме губи свој значај и постаје само прелазни облик између основних заједница ризика и заједнице осигурања, кроз који се остварују функције које могу бити остварене и на нивоу заједнице осигурања: удруживање средстава за одржавање ликвидности у погледу извршавања обавеза, доношење услова осигурања и тарифа премија, уједначавање услова за закључивање уговора и ликвидацију штета, уједначавање општих услова пословања и управљања средствима кроз доношење правилника (о превентиви, о преносним премијама, о резервацији штета, о основама и критеријумима за пламан средстава, итд). У том случају основни облик удруживања је основна заједница ризика (општинска, регионална или функционална) и интерес осигураника за управљање средствима и пословима осигурања окренут је према њој.

Често се тврди да остваривање права осигураника да управљају средствима и пословима осигурања треба „спустити“ на ниво који је њима најближи, то јест на територију на којој су удружили своја средства и закључили уговор о осигурању. То подразумева да се на тој територији држе и користе средства осигурања. Сматра се да осигураници који живе на одређеној ужој територији најбоље знају какве су превентивне мере потребне, где и под којим условима је најбоље уложити средства (то јест, у коју банку и коме дати кредит), итд. Осигураницима је најпривлачнија могућност да средства која треба на име премије да уплате у фондове осигурања држе на својим рачунима док не затреба, или да их по одређеном периоду у коме нису имали штете добију натраг! Други на то одговарају да поред ужег територијалног интереса осигураника постоји и шири интерес (и шире схваћена солидарност) заједнички свим осигураницима исте врсте осигурања у истој заједници осигурања (на пример, сви осигураници моторних возила без

обзира да ли су у Београду, Сплиту или Скопљу, ако су осигурани код „Дунава“ имају исти интерес да ова заједница осигурања што боље организује покриће ризика од којих су осигурани); они, затим, указују на то да дељење средстава по општинама и спровођење политике „чистих рачуна“ између региона произлази из притиска локалних фактора да средства задрже на својој територији, а не од неког интереса осигураника (чија сигурност зависи од сигурности целе заједнице осигурања, а не од властитог „локалног осигуравајућег завода“); осим тога, свако територијално организовање има за последицу, као одраз онога што се иначе догађа у нашој привреди, одређено затварање, најпре на нивоу општине, затим региона, и најзад републике или покрајине. (У прилог томе иде и податак да наше заједнице осигурања око 90% свог пословања реализују на подручју матичне републике.)

Где је истина и ко треба да је утврди? Да ли то треба да учини законодавац одређујући такве облике организовања осигураника у заједницама осигурања у којима би се у пуној мери могла остваривати њихова права у погледу средстава која су удружили ради заштите од ризика? Да ли је то потребно у систему осигурања у коме искључиво осигураници одређују облик заједнице осигурања, облик удруживања и више облике, одређују почетне и сталне резерве сигурности, доносе услове осигурања и тарифе премија по којима закључују уговор о осигурању, одлучују о начину пласмана средстава, спроводе осигураничку контролу пословања, итд.? Постоји један парадокс у погледу интервенције законодавца у погледу облика организовања осигурања: у систему који је претходно садашњем, и у коме није постојало искључиво управљање осигураника, осигуравајући заводи су били организовани на територијалном принципу и није постојала могућност гранског организационог облика у оквиру завода; сада, када сами осигураници имају у рукама судбину својих средстава и када они сами организују заштиту од ризика, наметнут им је обавезан облик гранског организовања у виду заједнице ризика. Из тог тврђења следи да би из логике самог система осигурања, како је постављен у Уставу и у закону требало да произађе закључак да не треба законом предвидети обавезне организационе форме у заједницама осигурања, него да треба самим осигураницима препустити да према свом интересу о томе одлучују. Ипак, да би се потпуно чврсто стало иза једног оваквог закључка, потребно је да се испуне и неки други услови. Најважније је да осигураници могу слободно да се одреде какву заједницу осигурања желе. Израз „слободно“ овде не значи само слободно од неких притисака, него слободно од незнања, необавештености, значи могућност да се компетентно одлучује. Ако самоуправне споразуме о удруживању у заједнице осигурања доносе у стварно демократској атмосфери информисани и ангажовани осигураници (а не прихватају се готовим решењима које је припремио одређени ужи круг лица уз подршку одређених локалних или регионалних привредних и политичких институција, итд.), онда би се могло и без законске обавезне форме заједнице ризика. Нека од питања о којима би осигураници морали да воде рачуна у том случају, то јест при избору облика организовања у заједници осигурања, биће предмет даљег излагања.

Једно од најважнијих питања функционисања оваке заједнице осигурања је начин на који се врши изравнавање ризика. Сигурност се пос-

тиже повећавањем обима портфеља, а компензација се успешније врши уколико је већа заједница ризика (тада се боље примењује закон великих бројева). Поред повољне дисперзије ризика, ради правилне процене ризика и постизања равнотеже неопходно је да постоји и хомогеност груписаних ризика. На овој основи се даље врши здруживање ризика са ризицима других заједница (домаћих, па и страних) по основу саосигурања и реосигурања. Поред овог спољног изравнавања ризика врши се и тзв. унутрашње изравнавање ризика. Веома је значајно у каквим се правно-организационим облицима (то јест, између којих целина) врши изравнавање ризика, јер овде није реч само о техници осигурања, већ се кроз начин изравнавања, поготово унутрашњег, огледа друштвено-економски систем једног осигурања. Наш послератни систем осигурања то лепо показује.

После напуштања система ДОЗ-а, 1961. године успостављен је специфичан начин изравнавања ризика између тадашњих осигуравајућих завода (локалних, уситњених, уз постојање територијалног монопола), републичких заједница осигурања и Југословенске заједнице осигурања. Изравнавање је било аутоматско (тј. обавезно) и на бази „вишка губитка“: негативни технички резултати у пословању покривани су из централних фондова, што је имало за последицу крајњу незаинтересованост осигуравајућих завода за успешније пословање, а са друге стране, притисак друштвено-политичких заједница на фондове осигурања. Прелазак на тржишно осигурање 1967. године значио је напуштање административног изравнавања ризика, а укидање територијалног монопола, обавезног осигурања друштвених средстава, увођење одговорности за обавезе целокупним средствима, итд., довело је до окрупњавања осигуравајућих организација у републичке и покрајинске осигуравајуће заводе. Економски закони у овом систему долазе до много већег изражаја, али се то остварује без правог утицаја осигураника у управљању средствима и пословима осигурања. Квалитетно нова фаза у начину изравнавања ризика настала је после доношења Закона о основама система осигурања имовине и лица, 1976. године, у условима постојања заједница ризика У већини заједница осигурања усвојен је систем (који су касније неке заједнице напустиле) по коме се изравнавање ризика врши на нивоу нижег територијалног облика организовања (основна заједница ризика заједница осигураника) али у оквиру заједнице ризика (којих има од три до пет). То је у ствари нека комбинација територијалног принципа (тежња да се средства користе на одређеној територији (да се задрже, до употребе, на подручју пословне јединице која их је остварила), и гранског принципа, то јест, потребе задовољења интереса гране осигурања и законске обавезе. Овакав начин изравнавања ризика изазвао је различите критике. По једнима (2), иако сам принцип није оспораван, сматра се да је практично заобиђен самом чињеницом да су заједнице ризика формиране као велике целине у којима су помешане разноврсне опасности (и самим тим разноврсни објекти) што је створило нехомогеност заједнице ризика и погоршало један од битних услова за изравнавање. То је даље, по овом мишљењу, довело до потребе већих резерви сигурности и већих премија, као и до аутоматског преливања средстава из

(2) Бонцељ, *op. cit.*, стр. 20.

једне гране (позитивне) у другу грану (негативну) осигурања, јер је изравнавање опасности за више повезаних грана заједничко. Ово има за последицу смањење способности брзог реаговања одговарајућом променом премијске тарифе на случајеве негативних грана повезаних у заједници ризика, а то, опет води подтарифирању и надтарифирању да би се успоставила равнотежа у мешовитом изравнавању опасности — или, чак, и због тога да би се намерно једна прана развијала на рачун друге. Међутим, ове негативне последице мешовитог изравнавања опасности уклањају се у пракси тарифама које су јединствене за све заједнице осигурања, које опет, пошто су одређене према најслабијем учеснику (а фактички су катрелне) свима осталима омогућују неоправдану ренту. Коначно, према овом мишљењу, произлази да заједнице ризика нису створене према објективном мерилу, него према субјективном критеријуму, тј. према материјалним могућностима сваке од њих, то јест, оне нису функција истоврсности опасности, што је не само противуствано, него може имати и опасне финансијске последице по сигурност осигураника. У једном раду који полази од анализе искуства у заједници осигурања која је примењивала овакав систем изравнавања ризика (3), истичу се његова негативна дејства: изравнавање ризика на нивоу заједнице осигураника, а у оквиру сваке заједнице ризика понаособ усмеравало је заједнице осигураника на својеврсну шпекулацију, то јест, тежњу да се у пасивним гранама буде још пасивнији јер ће на тај начин обезбедити већа надокнада из заједничког фонда, то јест, од других. Такав систем је нестимулативан, и, по овом мишљењу, доводи до пасивности и незаинтересованости за унапређење у свим врстама осигурања, за повећање обима пословања, за обезбеђење финансијске равнотеже у свим врстама осигурања; напротив, повећавају се трошкови, а тиме поскупљује осигурање.

Како противтежа поменутом начину изравнавања ризика (у оквиру заједнице ризика) појавила се тежња јачања и осамостаљивања основних заједница ризика (територијалних облика повезивања). С акцентом на потреби остваривања сопственог (регионалног) интереса и тежњом да се омогући шире повезивање на истој (територијалној) основи у регионалне основе заједнице ризика, (ради стварања услова за ширу дисперзију и боље изједначавање ризика), уведен је систем самопридржаја на нивоу такве основне заједнице ризика. На тај начин би, уз основни метод изравнавања ризика на бази вишка ризика (ексцедент) требало да се постигне смањење трошкова, онемогућавање шпекулативних ште-та, отклањање неоправданог преливања средстава између појединих основних заједница ризика (тј. политика „чистих рачуна“ не више између врста осигурања, него између појединих региона). Концентрација средстава се сада врши не на нивоу заједнице ризика, него на нивоу основне заједнице ризика. Са становишта унапређења пословања, овај систем би требало да омогући јачање сопственог портфела, и истовремено у пуној мери искоришћавање сопствених капацитета за покривање ризика. Указивано је, међутим, и на недостатке овог система у коме су основне заједнице ризика добиле карактер неке врсте основне заједнице осигурања. Изражена је сумња у економску оправданост таквих заједница које

(3) Трифуновић, *Изравнавање ризика . . .*, *op. cit.*, стр. 14.

би, да би могле да пруже стварну осигуравајућу заштиту, морале да буду високо саосигуране код других заједница осигурања и реосигурања. Такво једно дељење, цепање средстава осигурања у њиховој функцији значило би разбијање заједнице осигурања на мале, уситњене заједнице неспособне да изравнавају ризике. Уза све то остаје и проблем правилног одређивања самопридржаја, јер у случају да се задржи већи ризик од могућности његовог ношења, може доћи до губитака (пошто не долази до изражаја дејство солидарности са заједницом осигурања као целином).

На начин сасвим оригиналан у односу на остале заједнице осигурања, у ЗОИЛ „Дунав“, недавно је уведен нови систем организовања осигураника у заједнице ризика према својинском критеријуму: „Да би се отклонило трајно преливање и коришћење друштвених средстава за покриће обавеза по уговорима о осигурању грађана и грађанских правних лица, које проузрокује деловање начела солидарности и узајамности, осигураници образују посебну Заједницу ризика осигурања друштвених средстава и посебну Заједницу ризика осигурања грађана, унутар којих се средства удружују, односно уносе у посебне фондове осигурања“ (Самоуправни споразум о оснивању Заједнице осигурања имовине и лица „Дунав“, пречишћен текст, од 27. II 1986. год., чл. 3, ст. 3). Нема забуне у погледу искључивања солидарности и узајамности између субјеката друштвене и приватне имовине (на пример, између осигураног индивидуалног пољопривредног произвођача и земљорадничке задруге у погледу приноса на њивама које се налазе једна поред друге, или у погледу употребе трактора који се користе на исти начин ...), јер се то управо хтело: „Стога, напуштање имовинско-правне концепције изградње удруженог рада представља основу за издвајање осигурања друштвених средстава, јер не постоји одговарајућа друштвено-економска и правна аргументација да се на начелу једнакости у осигурању друштвених средстава и имовине грађана примењује начело социјалистичке узајамности и солидарности. Осигурање на начелу једнакости, са становишта теорије, може се остваривати само између носилаца једнаких права на ствари, као предмета осигурања, што у друштвеним односима у нас није случај“ (Допунско образложење уз Нацрт Самоуправног споразума о изменама и допунама Самоуп. споразума о оснивању ЗОИЛ „Дунав“, од августа 1985, уз чл. 3). Интерно изравнавање се у овом систему врши тако што основна заједница ризика (чине је осигураници са одређеног подручја, или чланови одређене репродукционе целине), у којој се, иначе, средства осигурања посебно воде и исказују по секторима својине, део преко сопственог самопридржаја изравнава најпре у оквиру своје регионалне групације основних заједница ризика, преостали део у оквиру заједнице ризика, а остатак непокривеног дела преноси се на заједницу осигурања као целину. Новина је у овом систему организовања осигураника у раздвајању осигураника друштвено-правних лица и осигураника грађана и грађанских правних лица. Овакво раздвајање осигураника у посебне организационе облике нема ослоња ни у Уставу ни у законима који регулишу материју осигурања (чинила се једино разлика, по многимга неоправдана, у односу на степен утицаја у управљању, иначе у том погледу јединствених организационих целина у заједници осигурања). Независно од тога, међутим, намећу се и друге резерве у од-

носу на овакав систем организовања. Најпре, опоро звучи констатација да не може бити социјалистичке солидарности и узајамности између осигураника грађана и друштвених лица иако се осигуравају од истих ризика и за то плаћају исту цену сразмерно тежини ризика и вредности предмета осигурања. Проблем преливања од позитивних на негативне на овај начин није отклоњен, јер се оно врши између врста осигурања у којима се добро послује и у којима се лоше послује, а не између различитих ималаца имовинских права; овај проблем је, штавише, потенциран у таквој организацији осигурања у којој је у потпуности напуштено свако груписање по врстама или гранама осигурања. Исто тако, са гледишта технике осигурања уочава се неоправданост раздвајања осигураника према својини, јер се цена ризика не одређује према припадности предмета који је осигуран, него према степену опасности (пожар, судар, град, итд. не бира да ли је зграда, возило, њива, итд. у приватном или друштвеном власништву). Правилна процена тежине ризика и одређивање одговарајуће премије, предузимање мера превенције, очување вредности средстава, према целини портфеља једне заједнице осигурања, чини се, много је важније за успешно организовање заштите од ризика, него раздвајање приватне од друштвене својине која се осигурава.

Уосталом, од значаја је посебно и чињеница да сва средства која у виду премија улазе у фондове осигурања (било да потичу од осигураника друштвених лица, било од грађана) чине друштвену својину. На ове се заснива разматрање последње групе питања која су у вези са положајем и својствима заједнице ризика у нашем осигурању. Наиме, у вршењу основне функције осигурања, која се састоји у заштити од ризика и по том основу извршавање уговорних обавеза према осигураницима којима се догоди штета, средства осигурања су по самом закону јединствена. (На пример, то изричито предвиђа Закон о систему осигурања имовине и лица СР Србије у чл. 25, ст. 1). У овом погледу, дакле, средства осигурања у заједници осигурања не могу се делити на гране (врсте), по регионима или по секторима својине. Без обзира какав је начин изравнавања средстава (и унутрашњег и спољног) и какав је редослед покривања губитака, сва средства морају бити употребљена за извршавање обавеза према осигураницима. Уз једини изузетак који је учињен у погледу средстава осигурања живота, постоји неограничена солидарна одговорност сваког дела заједнице осигурања који има својство правног лица (и без потребе да се општим актом ова одговорност утврђује). Физиономија заједнице ризика и њен однос према другим деловима заједнице осигурања не може у овом погледу ништа да измени. Према томе, ако су средства заједнице осигурања „јединствена у функцији“ према свим осигураницима, онда је њихов заједнички интерес да се сва ова средства (било где се прикупљају и држе) буду довољна, очувана и да се њима рукује на целисходан начин. (Предузимање, на пример, превентивних мера заштите од пожара у једној фабрици користи не само том осигуранику, или основној заједници ризика у којој се он налази, него и свим осталим осигураницима.)

Интерес осигураника може постојати и за облицима организовања на територијалном принципу и на гранском или на функционалном. У нашем систему осигурања, осигураници који искључиво управљају за-

једницама осигурања треба сами да процене који облик им најбоље одговара. Интервенција законодавца у том погледу, макар била инспирисана потребом обезбеђења здравог и рационалног пословања или повезивања у јединствен систем југословенског осигурања, може да буде и резултирана вештачким конструкцијама које ће у пракси бити тешко прихватљиве. Међутим, без обзира на ово, правно-организациона форма удруживања осигураника, ма колико била значајна, ипак је мање важна од суштине проблема, која се састоји у реалним могућностима осигураника да остваре своја самоуправна права у руковању средствима и пословима осигурања. Она се, међутим, данас остварују у доста неповољним условима друштвено-економске природе. Може се указати на неколико неповољних карактеристика садашњег стања. Прво, постоји уопште узев, недовољност финансијских средстава осигурања, неравномерност обухвата у појединим гранама осигурања, неравномерност величине портфеља у појединим региониима, а уз све то и стално обезвређивање фондова услед инфлације. Друго, постоје јасно изражени правци развоја у смеру регионалног затварања, што је логичан одраз таквих истих тежњи у привреди која је међутим, животно заинтересована за судбину средстава која издваја за осигурање. Отуда, чини се, да иза познате формуле: „да се послови и средства осигурања што више приближе осигураницима“ у суштини ради о томе да се та средства ставе у функцију привреде тог подручја (у виду улагања у финансијске организације тог подручја, давања кредита значајнијим осигураницима — не увек у циљу заштите од ризика...). Децентрализација средстава осигурања „према интересу удруженог рада“ се тако завршава у одређеним територијалним границама, а евентуални осигураници са другог подручја остају на маргини утицаја у управљању средствима одређене основне заједнице ризика. Треће, мерено по врстама осигурања које се спроводе у нашим заједницама осигурања, наше осигурање је у суштини неразвијено; мало се ради на проширивању покрића од нових ризика (деценијама се исти ризици осигуравају, иако животне потребе захтевају много шире покриће; има, чак, примера да се од покрића неких ризика који показују губитке, по линији мањег отпора одустаје, уместо да се рационалнијим пословањем ти губици отклањају и пружа проширивање покрића). Четврто, у нашим заједницама осигурања не ради се довољно на подизању стручног нивоа и усавршавању кадрова који обављају послове осигурања, нити се користе научне институције које би могле у том погледу доста да учине; светска пракса осигурања се мало познаје и мало се користе искуства других, иако је познато да се ни наша привреда па ни наше осигурање не може затворити у сопствене границе, напротив!

Чини се, да према свему о чему је било говора, проблем постојања и физиономије заједнице ризика у садашњим условима осигурања не може још дуго да буде ван пажње нашег законодавца.

Dr. Predrag Šulejić,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade

THE COMMUNITY OF RISK IN THE PROPERTY AND LIFE INSURANCE SYSTEM

Summary

According to positive statutory regulations, the community of risk is a compulsory form of associating of insured subjects into a community of insurance of a general type, which applies to all our communities of insurance. The idea of the law-maker of grouping of insurees according to similar kinds of insurance, in order to prevent in such a way the drain off of the means from the positive kinds into the negative ones, has not been realized in practice consequently, since the so-called branch principle of organisation has been corrected and even negated by the conception of territorial way of organisation. The basic motive of pooling into territorial forms (namely, basic communities of risk, regional communities, business areas) is found in the possibility of using the means by the economy of the area where such means have been pooled into the community of insurance.

Each of the possible forms of organisation into a community of insurance has both advantages and shortcomings, since the insurees may be interested for those forms of organizing which are based on territorial principle as well as for those based on branch, or functional principles. In our system of insurance, the insured subject who manage in an independent way the business of insurance, which applies also to the financial means, have to decide alone which form will suit them best. The intervention of the law-maker in this respect, even when inspired by the need of ensuring healthy and rational business operation, or the pooling into a unified system of Yugoslav insurance, may amount also to artificial constructions, which are hard to be accepted by the practice. However, the basic element is the free choice of the form of organisation, namely the insurees are free to choose, without interference by eventual ready-made solutions in that respect and without the pressure by regional economic and political institutions. They are also supplied with adequate information in order to make a competent decision. The management by insurees, however, is at present effected in unfavourable socio-economic conditions in the sphere of insurance business.

Dr Predrag Šulejić,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

LA COMMUNAUTE DE RISQUE DANS LE SYSTÈME D'ASSURANCE DES BIENS ET DES PERSONNES

Résumé

Selon les lois en vigueur, la communauté de risque est une forme obligatoire d'association des assurés dans le cadre d'une communauté d'assurance de type général, comme c'est le cas de toutes nos communautés d'assurance. L'intention du législateur concernant le groupement des assurés selon les types d'assurance, afin d'empêcher le versement non-justifié de ressources d'assurance positives dans des ressources négatives, n'est pas réalisée dans la pratique de manière conséquente car le soi-disant principe d'organisation de branches est corrigé, ou même nié par la conception d'organisation territoriale. L'idée essentielle sur laquelle s'appuie l'association territoriale (les communautés de risque de base, les communautés régionales, les domaines d'affaires) est exprimée dans la possibilité d'uti-

liser des ressources concentrées dans le cadre d'une communauté d'assurance de la part de groupements économiques du territoire considéré.

Chaque forme d'organisation possible dans une communauté a ses avantages et ses défauts. L'intérêt de l'assuré peut exister envers les formes d'organisation établies sur le principe territorial de même qu'envers celles établies sur le principe de branches ou bien sur le principe fonctionnel. Dans notre système d'assurance, les assurés qui gèrent leurs ressources et leurs affaires d'assurance de façon indépendante, doivent estimer eux-mêmes quelle est la forme qui leur conviendrait le mieux. L'intervention du législateur sur ce point de vue, quoiqu'inspirée du besoin d'assurer des conditions d'affaires saines et rationnelles, ou de l'établissement du système d'assurance yougoslave unique, pourrait résulter de constructions artificielles qui seraient admises difficilement dans la pratique. Cependant, l'hypothèse fondamentale du choix libre de la forme d'organisation est que les assurés puissent prendre des décisions relatives à cette question de manière indépendante (et non par voie d'adoption de solutions déjà faites, préparées par un cercle de gens restreint et par pression de la part de certaines institutions économiques et politiques régionales) et de manière compétente (de toute façon bien informés). Cependant, la gestion dans le domaine de l'assurance s'exerce dans des conditions socio-économiques peu favorables à l'heure actuelle.

*др Загорка Лекић,
ванредни професор Правног факултета у Београду*

ПРАВНА ПРИРОДА И ЗНАЧАЈ НОВОГ ОПТУЖЕЊА ПОСЛЕ ОСЛОБАЂАЈУЋЕ ПРЕСУДЕ (*)

Ново оптужење после доношења ослобађајуће пресуде због тога што није доказано да је оптужени извршио кривично дело предвиђено је, као посебан процесни институт, Законом о кривичном поступку из 1976. године. Позната је чињеница да нови институти не изазивају увек исту пажњу теоретичара и да многи од тих института, међу којима и поменути, остају недовољно научно обрађени. Осим уџбеника из кривичног процесног права, као и коментара Закона о кривичном поступку, ново оптужење после ослобађајуће пресуде није у теорији проучавано. Поред тога, у наведеним делима изложени су, углавном, законски услови за примену овог института, док је питање његове правне природе и правног значаја остављено по страни. Зачетак таквог разматрања срећемо у теорији кривичног процесног права само изузетно, било да је реч о правној природи новог оптужења после ослобађајуће пресуде (Васиљевић) или његовом правном значају (Џвијовић-Поповић). Категорији оваквих аналитичких приступа, који трагају за суштином института, припада и садржај образложења које је дато као *ratio legis* његовог увођења у наш кривичнопроцесни систем.

Пре доношења сопственог става у погледу правне природе и правног значаја новог оптужења после доношења ослобађајуће пресуде, биће указано на законске услове за примену овог института. То је неопходно не само зато што редослед ствари налаже истицање, у првом реду, института као правне основе, а затим његове теоријске квалификације, тј. одређивање његове правне природе и значаја, већ и ради могућности лакшег проверавања да ли је та квалификација тачна и оправдана.

1. ЗАКОНСКИ УСЛОВИ ЗА НОВО ОПТУЖЕЊЕ ПОСЛЕ ОСЛОБАЂАЈУЋЕ ПРЕСУДЕ

Пре свега, ново оптужење могуће је само ако је ослобађајућа пресуда донета због тога што није доказано да је оптужени извршио кри-

(*) Овај чланак објављен је и на словеначком језику у ревији „Правник“ (Савеза удружења правника Словеније) чији је број 5—7 од јуна 1986. године посвећен 70-годишњици проф. др Петра Кобеа. У часопису „Анали“ објављује се уз сагласност редакције „Правника“.

вично дело које је наведено у оптужници. Исто тако, неопходно је да изведени докази показују да је у питању друго кривично дело, а не оно које је садржано у ранијој оптужници, као и да то друго дело није теже од дела из раније оптужнице. Остали услови тичу се начина подношења нове оптужнице и даљег поступка који се води на основу ње. Међу тим условима могу се, дакле, одвојити они који се односе на јавног тужиоца и други који важе за судско веће. У погледу првих околности, Закон о кривичном поступку прописује да јавни тужилац може одмах после објављивања пресуде дати усмену изјаву којом се одриче права на жалбу и поднети нову оптужницу, а може то учинити и писмено у року од осам дана од дана објављивања пресуде (чл. 355. ст. 1). Што се тиче судског већа, оно ће поново отворити главни претрес и поступак наставити на основу нове оптужнице против које, иначе, није дозвољен приговор. Међутим, суд може и прекинути главни претрес ради припремања одбране. Закон, такође, наводи да се раније изведени докази неће поново изводити. Међутим, изузетно ће се и то учинити ако судско веће установи да је потребно да се поједини докази поново изведу или ако постоје случајеви предвиђени у члану 305. ЗКП — на пример, ако се изменио састав судског већа, ако се главни претрес држи пред другим председником већа итд. Уколико суд, поводом нове оптужнице, такође, донесе пресуду којом се оптужени ослобађа оптужбе, одредбе о новом оптужењу не могу се још једном применити (чл. 355. ст. 2, 3. и 5). Уз то, закон је регулисао и „судбину“ претходне ослобађајуће пресуде. Тако ће се писмено израђена првобитна ослобађајућа пресуда доставити странкама само на њихов захтев, а против те пресуде жалба није дозвољена (чл. 355. ст. 4). Међутим, поставља се питање да ли је оваква одредба, која уводи забрану улагања жалбе, уопште била потребна. Одговор гласи да је она излишна. Пошто се јавни тужилац мора претходно одрећи права на жалбу против ове пресуде да би, уопште, могао да поднесе нову оптужницу, јасно је да би његова, евентуална, жалба била одбачена као недозвољена. Са друге стране, када се зна да „оптужени може изјавити жалбу против ослобађајуће пресуде само у случају кад би ослобађајућа пресуда, која би се заснивала на другим разлозима, била за њега повољнија“ и да је за њега „повољнија она ослобађајућа пресуда која се заснива на разлогу из чл. 350. тач. 3. (да није доказано да је оптужени учинио дело за које се оптужује), а не она која се заснива на разлогу из тачке 1. тога члана (да дело за које се оптужује по закону није кривично дело)“ (1), сигурно је да се ни оптужени неће жалити против ове ослобађајуће пресуде која се јавља као претходни услов за подношење нове оптужнице. Јер, у наведеној ситуацији судска пракса не види оправдани правни интерес оптуженог да буде ослобођен оптужбе из другог разлога, а не из оног на коме се заснива пресуда (2) (када није доказано извршење кривичног дела). Сви ови ставови су у складу са основном оријентацијом ЗКП-а да „оптужени, по своме положају и улози у кривичном поступку, не може тражити преиначење пресуде на своју штету“ (3).

(1) Пресуда Врховног суда Хрватске, Кж. 2585/63 од 14. XI 1963.

(2) Врховни суд Хрватске, Кж. 2409/60.

(3) Одељење Врховног суда Србије — Нови Сад, Кж. 92/64 од 20. III 1964.

2. ПРАВНА ПРИРОДА НОВЕ ОПТУЖНИЦЕ ПОСЛЕ ОСЛОБАЂАЈУЋЕ ПРЕСУДЕ

Малобројни радови у којима је, уопште, размотрена нова оптужница после доношења ослобађајуће пресуде, ипак омогућују издвајање неколико различитих ставова о правној природи овог института. Њихова критичка анализа, са становишта одредаба ЗКП-а које регулишу могућност новог оптужења, а и других које са њим стоје у непосредној или посредној вези, може се, као и код сваке сличне анализе, окончати потпуном негацијом тих ставова, њиховом незнатном корекцијом или допуном. Редослед излагања појединих ставова о правној природи нове оптужнице после ослобађајуће пресуде усклађен је са нашом оценом о њиховој неприхватљивости, одн. прихватљивости.

а) Нова оптужница после ослобађајуће пресуде као вид непосредног оптужења

Схватање о новој оптужници после доношења ослобађајуће пресуде као облику непосредног оптужења је усамљено. Заступа га, наиме, само један аутор (Димитријевић) (4). Међутим, за оцену наведеног схватања значајнији од поменути чињенице су разлози којима се оно правда. Пошто је у том погледу изостала било каква аргументација, сучени смо са „голом“ теоријском квалификацијом једног правног института, а у таквом случају она може опстати једино ако „издржи“ упоређење са њему сличним или са њим повезаним институтима.

Пре свега непосредном оптужењу, било да је реч о кривичним делима за која је прописана казна затвора преко пет или до пет година затвора, не претходи ниједна фаза кривичног поступка. Оно представља, заправо, покретање самог поступка које Закон о кривичном поступку предвиђа због одређених материјалних и формалних услова. Конкретизовани, ови услови казују да се истрага неће спроводити ако прикупљени подаци, који се односе на кривично дело и учиниоца, дају довољно основа за подизање оптужнице и ако се са тим сагласи истражни судија за дела преко пет година затвора, одн. уколико тако одлучи јавни тужилац или оштећени као тужилац за кривична дела до пет година затвора (чл. 160. ст. 1, 2. и 7. ЗКП). Упоређујући институт непосредног оптужења које је законодавац прописао са „непосредним оптужењем“ које је прогласио навени теоретичар, јасно је да таква квалификација новог оптужења после ослобађајуће пресуде не може опстати. Изједначење правне природе ових института спречава њихова суштинска разлика која се састоји у томе што је код оптужења после ослобађајуће пресуде већ претходно вођен целокупни редовни кривични поступак и што се докази не изводе поново (осим по изузетку). Ту се, дакле, за разлику од правог непосредног оптужења не ради о примарном утврђивању чињеничног стања, већ о усклађивању новонасталог стања са процесним условима за доношење пресуде, а што је могуће остварити једино путем нове, формално одвојене оптужнице. Само ће се на тај начин успоставити објективни идентитет између пресуде и оптужбе у

(4) Димитријевић Д., *Кривично процесно право*, VIII изд., Београд, 1982. г. стр. 162.

ситуацији када изведени докази не потврђују извршење оптуженог дела, а јавни тужилац не измени оптужницу у току главног претреса.

Овај наш став посебно ће бити размотрен у последњем одељку овог рада, а сада је дат само као наговештај концепције са сврхом пружања убедљивије аргументације против тезе о непосредној оптужници после ослобађајуће пресуде. Због свега што је речено, правилније је овакво оптужење назвати *новим*, а не непосредним оптужењем и његову правну природу одредити у складу са процесним институтима са којима је оно најсличније.

б) Нова оптужница као средство за отклањање негативних последица објективног идентитета између пресуде и оптужбе

Одмах треба рећи да ово схватање не одређује правну природу нове оптужнице после ослобађајуће пресуде, већ да указује на њен *ratio legis*. Наведено схватање налазимо не само као образложење које је дао законодавац, већ су га изразили и теоретичари и поједини коментатори ЗКП-а.

1б) Пре свега, да би се разумела интенција законодавца који је новом одредбом члана 355. у ЗКП-у из 1976. године регулисао могућност подношења оптужнице после ослобађајуће пресуде, неопходно је указати на садржај тада важећег члана 317 (сада члана 346. ЗКП) (5) по коме се пресуда може односити само на лице које је оптужено и само на дело које је предмет оптужбе садржане у поднесеној, односно на главном претресу измењеној или проширеној оптужници, као и то да суд није везан за предлоге тужиоца о правној квалификацији дела. Садржај ове одредбе, која успоставља субјективни и објективни идентитет између пресуде и оптужбе, тумачен је на различите начине не само у теорији, већ и судској пракси. Дилему је стварао само објективни идентитет и то у ситуацијама када суд утврди другачије чињенично стање од онога наведеног у оптужници. Не отварајући овде расправу о објективном идентитету између пресуде и оптужбе и различитим схватањима о томе, желимо само да укажемо на очекивања законодавца које је, на овоме пољу, требало да оствари институт новог оптужења после ослобађајуће пресуде. Наиме, у Закону о кривичном поступку из 1976. године „остало се код концепције која је у погледу односа између оптужбе и пресуде усвојена у члану 317. ЗКП (јер су преовладали разлози изнети у прилог таквог решења), али је учињен покушај да се отклоне неке негативне последице које произлазе из доследне примене наведеног законског прописа. Према овом институту, када првостепени суд донесе ослобађајућу пресуду на основу члана 321. тач. 3 (сада чл. 350. тач. 3) јер није доказано да је оптужени учинио дело за које је оптужен (нпр. за кривично дело проневере или пљачке) (6), јавни тужилац има могућност избора. Ако сматра да је суд погрешно оценио доказе и да, ипак, стоји дело које је предмет оптужбе, изјавиће жалбу против првостепене пресуде. Уко-

(5) Садашњи члан 346. истог је садржаја, само му је промењена нумерација у односу на чл. 317. претходног ЗКП-а.

(6) Члан 322. и 255. КЗ из 1951. године, односно чл. 251. и 172. Кривичног закона СР Србије.

лико се жалбени суд сагласи са првостепеном пресудом, ослобађајућа пресуда ће постати правноснажна и јавни тужилац ће моћи против оптуженог да подигне нову оптужницу за друго кривично дело (нпр. за несавесно пословање у привреди или несавестан рад у служби) (7), јер између дела за које је оптужени ослобођен и дела које је предмет нове оптужбе не постоји објективни идентитет. Међутим, ако јавни тужилац сматра да резултати главног претреса заиста указују да се ради о другом кривичном делу, а не о оном које је садржано у оптужници, може одмах после објављивања пресуде или најдуже у року од осам дана дати изјаву да се одриче права на жалбу против ослобађајуће пресуде и поднети нову оптужницу за друго кривично дело“ (8).

26) У теорији кривичног процесног права дато је тумачење да је суд и даље, после увођења института новог оптужења, везан описом чињеничног стања у оптужници, а да закон садржи одредбе које олакшавају јавном тужиоцу да поднесе нову оптужницу после ослобађајуће пресуде до које је дошло због тога што се чињенично стање, утврђено на главном претресу, не слаже са чињеничним описом дела у оптужници (9).

Иначе, решење које је усвојено у Закону о кривичном поступку у погледу објективног идентитета између пресуде и оптужбе повлачи тешке незгоде: суд долази у ситуацију да не може да изрекне пресуду за оно што је у оптужници, јер се на главном претресу показало да се то тако није догодило, а за оно што се догодило не може да изрекне пресуду јер није у оптужници. Излаз из такве ситуације помоћу прилагођавања оптужнице ситуацији створеној на главном претресу, које изгледа погодно и правилно, тешко је остварљиво. Тужилац, несумњиво, има у сваком конкретном случају свој став у погледу чињеничне ситуације створене на главном претресу, али је у неизвесности да ли је став суда једнак са његовим, боји се да у случају неслагања мишљења, не доведе баш својом изменом оптужнице до ослобађајуће пресуде. Тачно је да тужилац може тужити накнадно према измењеном чињеничном стању, али се тако ефекат гоњења губи и поступак развлачи и долази, бар привремено, до одступања од материјалне истине (10).

36) Треба рећи да се сва ова теоријска размишљања крећу у једном правцу — да објасне разлоге „пасивности“ јавног тужиоца, одн. мењања оптужнице у случају да је чињенично стање на главном претресу промењено, а да она не одребују и правну природу новог оптужења после доношења ослобађајуће пресуде. По нашем мишљењу, оваквом понашању јавног тужиоца доприноси не само наведена „неизвесност да ли је став суда једнак са његовим“, него и тумачења која су дошла до изражаја у судској пракси, а према којима се суд морао држати чињеничног описа у оптужници само кад би, идући мимо њега, прекорачио оптужбу, као и да прекорачења оптужбе нема ако суд, с обзиром на чињенично стање које је утврђено на главном претресу, одлучи повољније за оптуженог. Међутим, како су неки судови у таквим ситуацијама,

(7) Члан 213. и 317. КЗ из 1951, односно чл. 136. и 245. Кривичног закона СР Србије.

(8) Образложење Нацрта Закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку, Београд, фебруар 1975. године, стр. 64, 65.

(9) Васиљевић Т., *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, Београд, 1981, стр. 424.

(10) *Ibid.*

ипак, доносили ослобађајуће пресуде, а други осуђујуће одлуке за лакше кривично дело од утуженог, јавни тужилац никад, унапред, није ни могао наслутити да ли ће суд строго или еластичније тумачити објективни идентитет између пресуде и оптужбе. Са друге стране, сигурно је да активност јавног тужиоца код измењеног чињеничног стања током главног претреса не би ни требало да буде „калкулисана“, „изнуђена“ и мотивисана понашањем суда и његовим одлукама јер су оне у овој фази поступка не само недокучиве, већ и у фази доношења независне.

Ова излагања указују на то да се новим оптужењем надокнађује пропуштена измена оптужнице у току главног претреса. Њоме се, дакле, постиже оно што је могло да се оствари изменом оптужнице, а сасвим је ирелевантно због којих разлога је то пропуштено. Отуда и налазимо став по коме се извесна сличност са поступком новог оптужења може наћи у члану 337. (раније чл. 308) ЗКП који регулише измену и проширење оптужбе на главном претресу (11). Међутим, не могу се поистоветити узроци увођења овог института (пропуст измене оптужнице у току главног претреса) са њиховим одликама и правном природом. Јер, за одређивање правне природе сваког правног института није битна само његова сличност са неким другим институтом, већ и сви услови који су неопходни за његову примену. То су код новог оптужења, на пример, елеменат правноснажности претходне одлуке, дејство већ изведених доказа, изузетно поновно извођење доказа итд.

46) У коментарима ЗКП-а, такође се, као и у Образложењу ове допуне Закона о кривичном поступку из 1976. године, истиче да је њена интенција отклањање неких негативних последица које у пракси настају доследном применом одредаба о објективном идентитету између оптужбе и пресуде (12). Увођење овог института учињено је на основу предлога праксе која је често била у некој дилеми о начину поступања када суд дође до уверења да није доказано да је оптужени учинио кривично дело за које је оптужен, али докази указују на неко друго кривично дело за које му се не може судити због недостатка објективног идентитета пресуде и оптужбе (13). Изражено је, истовремено, уверење да јавни тужилац неће чешће долазити у ситуацију да се користи овом новелираном одредбом члана 355. ЗКП, већ да ће се користити овлашћењима у погледу *измене оптужнице* (подвукла З.Ј.) и на тај начин допринети убрзању кривичног поступка (14). Поента наведеног схватања је, дакле, у томе да је непосредно оптужење инструмент којим се постиже исти ефекат као и изменом оптужнице на главном претресу. Према томе, њиме се може постићи исти циљ који би се остварио да је оптужница благовремено измењена на главном претресу. Међутим, на тај начин још није одређена правна природа овог института, већ је само указано на претходну процесну ситуацију (одсуство измене оптужнице) која, поред осталих формалних услова, омогућује ново оптужење после доношења ослобађајуће пресуде (нпр. да се тужилац одрекао права на жалбу и да изведени докази указују на друго кривично дело које није теже од оног садржаног у оптужници).

(11) Образложење измена и допуна ЗКП-а, стр. 65.

(12) Џвијовић О. и Поповић Д., *Закон о кривичном поступку са коментаром, објашњењима и упутствима за практичну примену*, Београд, 1977, стр. 259.

(13) Павлица Ј. и Лутовац М., *Закон о кривичном поступку у практичној примени*, Београд, 1985, стр. 495.

(14) Џвијовић О. и Поповић Д., *op. cit.*, стр. 259.

в) Сличности и разлике новог оптужења са понављањем кривичног поступка

Узимајући у обзир све услове које је законодавац прописао за примену новог оптужења после ослобађајуће пресуде, један од њих се издваја по своме значају за оцену правне природе овог института. То је елемент правноснажности који је, истина индиректно предвиђен, али је, такође, кумулативан и обавезан као и сви остали услови. Његово испуњење остварује се тако што се јавни тужилац после објављивања ослобађајуће пресуде одриче права на жалбу и што закон изричито прописује да против те пресуде жалба није дозвољена (чл. 355. ст. 1. и 4). С обзиром на то да пресуда, поред осталих ситуација, постаје правноснажна онда када се она више не може побијати жалбом или када жалба против ње није дозвољена (чл. 132. ЗКП), постаје јасно да је и за примену новог оптужења после ослобађајуће пресуде потребан елемент правноснажности те пресуде. Ова околност битно утиче на избор групе института са којима би требало упоређивати ново оптужење. Остале, такође, битне околности су: да није доказано да је оптужени извршио кривично дело за које га треба оптужба, као и чињеница да изведени докази указују да је у питању друго (не теже од првобитно утуженог) кривичног дела.

Наведени услови, на први поглед, дају за право да се ново оптужење после ослобађајуће пресуде означи као посебан вид понављања кривичног поступка, односно његовог главног претреса. Тим пре, што се и код понављања кривичног поступка може издвојити неколико случајева који су садржајно слични ситуацији код новог оптужења. Ови случајеви односе се како на окончање поступка решењем, тако и пресудом. Првим случајем обухваћене су ситуације одбијања захтева за спровођење истраге, обуставе поступка и одбацивања оптужнице, а другим осуда лица које је било ослобођено од оптужбе (чл. 403 ст. 1. и 404. ст. 1. тач. 4. ЗКП). Околност која ново оптужење, у материјалном а не процесном смислу, чини сличним с наведеним ситуацијама тиче се положај окривљеног у коме се он нашао доношењем поменутих одлука. Против њега или није било довољно доказа за основану сумњу до почетка главног претреса, па је поступак обустављен, или на главном претресу није доказано да је извршио кривично дело, па је донета ослобађајућа пресуда.

Међутим, у свим набројаним случајевима код којих је дозвољено понављање кривичног поступка, потребно је навести доказе који се односе на исто кривично дело, док код новог оптужења докази указују на друго кривично дело. То је, истовремено, суштинска разлика између ових института, иако им је заједнички циљ — доношење осуђујуће пресуде, односно осуда окривљеног лица. Осим тога, понављање кривичног поступка дозвољено је кад се поднесу нови докази, јер се тек онда стичу услови за поновно покретање поступка, односно осуду лица које је било ослобођено, а ново оптужење је дозвољено када већ изведени докази наговештавају друго кривично дело. То је, такође, суштинска разлика између ових института, иако они, садржајно, имају исти циљ — осуду ослобођеног лица, односно лица према коме је кривични поступак обустављен или оптужница одбачена. Уз то, до понављања пос-

тужика долази само ако првостепени суд усвоји захтев који поднесе овлашћено лице, док о новом оптужењу одлучује искључиво јавни тужилац.

Наведене разлике између ова два института су такве природе да опречавају и формално изједначење новог оптужења са понављањем кривичног поступка. Према томе, упоређивањем услова за примену овог института и неких случајева за понављање поступка, долазимо до закључка да се ново оптужење не може подвести ни под један његов случај и да, отуда, не може представљати ни понављање кривичног поступка *sui generis*. Процесне сличности између ових института — на пример, да се поступак води пред првостепеним судом, да је потребна правноснажност претходне одлуке и др., нису од таквог значаја да би се овај вид понављања главног претреса уврстио међу остале случајеве овог ванредног правног лека.

г) Ново оптужење као проширење оптужбе *sui generis*

Више околности упућује на закључак да правну природу новог оптужења после ослобађајуће пресуде треба одредити као проширење оптужбе *sui generis*. Ову идеју већ смо изразили у једном свом раду, иако не са детаљним образложењем. То је, дакле, посебан вид проширења оптужбе подношењем нове оптужнице која је формално осамостаљена (15). При овом тумачењу правне природе новог оптужења остајемо и даље, с тим што ћемо ближе указати на сличности и разлике између „класичног“ и „накнадног“ проширења оптужбе.

Пре свега, када су у питању сличности, оне се огледају у томе што се применом оба института окривљеном ставља на терет још једно кривично дело; затим, што се проширењем оптужбе не утиче на утужење првог кривичног дела и што против оптужница које се односе на то друго кривично дело приговор није дозвољен.

Ипак, разлике између наведених института су знатно бројније. У оквиру детаљне анализе одредаба члана 297, 338. и 355. ЗКП-а, које регулишу проширење оптужбе, налазимо следеће разлике: проширење оптужбе на главном претресу може извршити сваки овлашћени тужилац, док нову оптужницу може подићи само јавни тужилац; затим, проширењем оптужбе на главном претресу може да се обухвати свако кривично дело, а новим оптужењем само дело које није теже од првобитно утуженог; проширење оптужбе се односи на кривично дело учињено за време главног претреса или раније, а ново оптужење само на раније учињено кривично дело. Поред тога, на дело извршено или откривено на главном претресу указују други докази, док се дело, обухваћено новим оптужењем не доказује истим, него већ изведеним доказима. Затим, проширење оптужбе на главном претресу реализује се тако што тужилац може усмено да изнесе нову оптужницу, која онда обухвата оба дела, док се код новог оптужења подноси формално одвојена нова оптужница у року од осам дана од дана објављивања ослобађајуће пресуде. Уз то, код класичног проширења оптужбе судско веће

(15) Јекић-Симић З., *Кривично процесно право СФРЈ*, II изд., Београд, 1985, стр. 294.

може, после саслушања тужиоца, одлучити хоће ли и предмет о којем води главни претрес уступити надлежном вишем суду ради пресуђења, а код новог оптужења поступак води увек исто судско веће. Такође се, код новог оптужења води одвојени поступак, док се код проширења оптужбе на главном претресу то јавља само као једна могућност, односно алтернатива. Наиме, суд може, после саслушања странака одлучити да се за друго дело суди посебно (чл. 338. ст. 2).

Све раније наведене сличности дају основа за закључак (коме се разлике неprotиве) да ново оптужење после ослобађајуће пресуде садржајно представља проширење оптужбе *sub generis*, које се реализује формалноправно осамостањеном оптужницом. При томе смо имали у виду квалитативну страну поменутих сличности између класичног проширења оптужбе на главном претресу и новог оптужења, а не бројност и квантитет тих сличности. У прилог оваквог тумачења правне природе новог оптужења може се навести и став изнет у Образложењу Нацрта Закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку по коме се извесна сличност са новим предложеним поступком може наћи у одредбама члана 272. и 308. ЗКП-а (16), дакле одредбама које регулишу проширење оптужбе на главном претресу (17).

3. ПРАВНИ ЗНАЧАЈ НОВОГ ОПТУЖЕЊА ПОСЛЕ ОСЛОБАЂАЈУЋЕ ПРЕСУДЕ

Ново оптужење као израз уже концепције објективног идентитета између пресуде и оптужбе

а) Институт нове оптужнице има, по нашем мишљењу, још једно значење, осим већ поменутог олакшавања јавном тужиоцу да је поднесе после ослобађајуће пресуде. Реч је, наиме, о томе да је законодавац одредбом о новом оптужењу изразио свој строжи став у погледу објективног идентитета између пресуде и оптужбе. Питање новог оптужења, после ослобађајуће пресуде је, дакле, много шире од разматрања само његовог односа према другим институтима. Начин на који је оно регулисано указује, посредно, и на став законодавца о објективном идентитету између пресуде и оптужбе. Пошто је већ дата оцена овог института — да је он у корист оних ставова који су уже тумачили објективни идентитет између оптужбе и пресуде (18), остаје нам само да је подржимо и дамо аргументацију. Не улазећи овде у детаљно излагање различитих тумачења члана 346. ЗКП-а, који одређује однос између пресуде и оптужбе, јер о томе постоје опсежна разматрања у теорији кривичног процесног права, указаћемо само на суштину ужег и ширег схватања о поменутом односу. Заступници уже концепције (Кобе, Златарић, Васиљевић) истичу, као основне аргументе за свој став, начело оптужбе и начело одвојености кривичнопроцесних функција. Према томе, ту је суд везан одлучним чињеницама које је тужилац изнео

(16) Образложење, *op. cit.*, стр. 65.

(17) У ЗКП-у из 1976. године ове одредбе имају следећу, нову нумерацију: чл. 297. и 338.

(18) Цвијовић О. и Поповић Д., *op. cit.*, стр. 259.

у оптужници и не сме их, без његове иницијативе, другачије утврдити (19). Шире схватање идентитета пресуде и оптужбе истиче начело истине као основно кривичнопроцесно начело које налаже обавезу да оптужени буде осуђен за дело које је стварно учинио. Применом овакве шире концепције, истовремено се, доприноси економији поступка, а одговара и оправданом интересу окривљеног. Наша судска пракса заузела је став да повреде објективног идентитета између пресуде и оптужбе нема (па ни прекорачења оптужбе) ако суд заснива пресуду на чињеничном стању утврђеном на главном претресу, које се разликује од чињеничног стања описаног у оптужници, али је повољније за оптуженог, под условом да се у основи ради о истом догађају (20). Одредбу закона, да се не може судити за дело другачије од оног описаног у оптужници (првобитној или измењеној или допуњеној), ово тумачење исправља, ограничавајући је само на случај ако измене чињеничног стања указују на теже кривично дело од онога у оптужници, замењујући појам другачијег појмом тежег дела (21).

Међутим, указаћемо на један од најважнијих, а и по нашем мишљењу оправдан, приговор који се упућује оваквом ширем тумачењу односа између пресуде и оптужбе, а тиче се права на одбрану окривљеног. Наиме, „одбијање предлога да се главни претрес одложи ради припремања одбране може представљати битну повреду одредаба кривичног поступка из члана 364. ст. 2, што је фактичко питање (22). Другим речима, и поред тога што је окривљени оптужен за лакше кривично дело, уместо за теже, штете може бити уколико је нова ситуација, иако лакша сложенија и окривљени за одбрану у том погледу мање припремљен (23). Осим ових појединачних оспоравања, у теорији кривичног процесног права налазимо и једну општију замерку широј концепцији односа између пресуде и оптужбе у којој се истиче да се са становишта логике и *слова закона* (подвукла З.Ј.) такво тумачење не би могло одржати (24) и да из *текста закона*, ипак, није могуће закључити да судови имају најшира овлашћења у погледу чињеничних, а тиме и правних закључака (25). Објективног идентитета у смислу члана 346. ЗКП-а несумњиво нема, а оптужница је прекорачена, чим се пресуда поставља на друге чињенице, а не оне из оптужнице, без обзира да ли се показују као повољније или неповољније за окривљеног (26). Међутим, аргументи којима се објашњавају предности што их је досадашњи став судске праксе имао за окривљеног, тужноца и суд (27), не могу више опстати, нити кориговати јасан став законодавца.

Отуда, правни институт новог оптужења после ослобађајуће пресуде успоставља строжи однос између пресуде и оптужбе јер је прихватио ужу концепцију тог односа. Када то не би било тако, суд би

(19) Грубиша М., *Чињенично стање у кривичном поступку*, II изд., Загреб, 1980, стр. 49.

(20) Васиљевић Т. и Грубач М., *Коментар закона о кривичном поступку*, II изд., Београд, 1982, стр. 543.

(21) *Ibid.*

(22) Петрић Б., *Закон о кривичном поступку објашњен судском праксом*, VIII изд., Београд, 1979, стр. 186.

(23) Васиљевић Т. и Грубач М., *op. cit.*, стр. 544.

(24) Васиљевић Т. и Грубач М., *op. cit.*, стр. 543.

(25) Кобе П., др Лугуст Мунда: *Учбеник казненског поступка* (приказ) „Правник“, 1958, бр. 5—8, стр. 287.

(26) Васиљевић Т. и Грубач М., *op. cit.*, стр. 544.

(27) Васиљевић Т. и Грубач М., *op. cit.*, стр. 543, 544.

био у могућности да изрекне осуђујућу пресуду и у случају када из изведених доказа на главном претресу произлази друго кривично дело, лакше од оптуженог. Међутим, пошто законодавац недвосмислено упућује да суд у наведеној ситуацији доноси ослобађајућу пресуду, јасно је да искључује шире тумачење односа између пресуде и оптужбе према коме би суд могао да донесе осуђујућу пресуду за то друго дело, чак и онда када тужилац није изменио оптужницу на главном претресу. Према томе, нема више места ширем тумачењу објективног идентитета пресуде и оптужбе ни у теорији, ни у судској пракси, па постају излишна сва она теоријска разматрања која дају предност широј концепцији односа између пресуде и оптужбе, било да износе нове или да остају при старим аргументима (28).

б) С друге стране, треба рећи да нека образложења која се наводе у прилог могућности мањег пресуђења од стране суда (29), немају никакве везе са питањем објективног идентитета између пресуде и оптужбе. Овде се мисли на издвајање случајева када није у целини доказано чињенично стање садржано у оптужници и на доношење осуђујуће пресуде у тој ситуацији. Наиме, када дело није у целини доказано, односно када суд пресуђује „делимично чињенични опис“, ради се о *квантитативној* разлици између пресуде и оптужбе која, уопште, не угрожава објективни идентитет између њих, без обзира да ли је реч о ужем или ширем тумачењу односа између пресуде и оптужбе. У оваквим случајевима се, уопште, не ради „о истом, само друкчијем кривичном делу“, како се то понекад у теорији конфузно истиче (30), већ искључиво о истом. Због тога, мање пресуђење не отвара питање нарушеног или поштованог идентитета између пресуде и оптужбе. Оваква неслагања између пресуде и оптужбе и не могу да се уврсте у случајеве који представљају пример ширег тумачења њиховог односа јер по овој концепцији суд узима у обзир чињенично стање које је *друкчије* утврђено од оног изнетог у оптужби. Наведене ситуације интересантне су само са једног другог аспекта — како суд треба формалноправно да изрази своју одлуку. У том погледу илустративна је нарочито пресуда Врховног суда СР Хрватске Кж. 994/70 (31), у којој је заузет следећи став: „Кад суд утврди да је оптужени учинио исто дело за које се оптужује, али у *мањем опсегу* него што се оптужује или да га је учинио на нешто друкчији начин него што се оптужује, а због тога не буде измењен објективни идентитет дела садржаног у оптужници, онда се оптужени проглашава кривим само за ону и онакву делатност за коју је, у оквиру оптужнице, утврђено да ју је учинио, а при том се не ослобађа од оптужбе у погледу оног вишка делатности обухваћене оптужницом за коју се утврди да је није учинио.“

Према томе, све док мање пресуђење утуженог чињеничног стања не угрожава објективни идентитет између пресуде и оптужбе, у питању је квантитативно неслагање између њих, а оно не представља одступање од ужег тумачења тог односа. Супротно томе, када се у теорији кривичног процесног права расправља о односу између пресуде и

(28) Стефановић-Златић М., *Повластице окривљеног у југословенском кривичном поступку*, Београд, 1982, стр. 120.

(29) Димитријевић А., *оп. cit.*, стр. 162; Стефановић-Златић М., *оп. cit.*, стр. 117.

(30) Стефановић-Златић М., *оп. cit.*, стр. 117.

(31) Ова одлука је објављена у часопису „Наша законитост“, 1971, бр. 6, стр. 486.

оптужбе и о спорним ситуацијама, онда се има у виду њихова квалитативна страна која подразумева идентитет битног садржаја оптужбе и пресуде.

в) У теорији се јавило и мишљење да је одредба која регулише ново оптужење после ослобађајуће пресуде теоретски врло дискутабилна, а да практично представља неадекватан покушај решавања питања идентитета пресуде и оптужбе које није адекватно решено ни у члану 346. ст. 1. ЗКП (32). Међутим, сматрамо да овај институт новог оптужења, без обзира на одребене недостатке, ипак значи корак напред јер доприноси уједињеној примени права, као и отклањању теоретског раздора, пошто не пружа више основа за двојако тумачење односа између пресуде и оптужбе који је, у основној одредби члана 346. ЗКП, сувише уопштено постављен.

4. ЗАКЉУЧАК

На основу свега што је изложено, издвајамо као закључак наше ставове о правној природи и правном значају установе новог оптужења после ослобађајуће пресуде. У том светлу сагледан, институт новог оптужења представља ванредно и накнадно проширење оптужбе, односно проширење оптужбе *sub genere*, а истовремено проопштрава захтев за објективним идентитетом између пресуде и оптужбе. Међутим, требало би нагласити да смо при заузимању поменутих ставова имали у виду само важећу законску формулацију овог института и оних са којима смо га упоређивали, а да проблем објективног идентитета између пресуде и оптужбе нисмо разматрали *de lege ferenda*. У овако кратком раду није било могуће обрадити и тај аспект овог института. Због тога, сматрамо да је још увек отворено питање у ком правцу треба тражити решење, на законодавном плану, сложеног односа између пресуде и оптужбе. За такво проучавање сасвим је довољан повод што се у теорији кривичног процесног права појавио став да питање објективног идентитета између пресуде и оптужбе није адекватно решено у члану 346. већ само у поступку према малолетницима у члану 481. ст. 4. (33). Коначан став о томе, дакле, може бити саопштен само после једне детаљне научне анализе која би обухватила све аспекте односа између пресуде и оптужбе у нашем кривичном процесном праву.

*Dr. Zagorka Jekić,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

LEGAL NATURE AND IMPORTANCE OF A NEW ACCUSATION AFTER AN ACQUITTAL SENTENCE

Summary

The author considers in the article the legal conditions for new accusation after an acquittal sentence, and then the conceptions on legal nature of that institute. The author criticizes the thesis on new accusa-

(32) Петрић Б., *op. cit.*, стр. 199.

(33) Петрић Б., *op. cit.*, стр. 199.

tion after the acquittal sentence as a kind of direct accusation and as a means for eliminating the negative consequences of strict adhering to the objective identity between the sentence and the accusation (charges). The author particularly analyzes similarities and differences between the new accusation and the new trial (new criminal proceedings). In the next section the author elaborates his conception on new accusation as an extension of the charges of a *sui generis* nature, since it differs from the classical extending of charges at the main trial.

As far as legal importance of new accusation is concerned, the thesis is provided according to which it amounts to an expression of the narrow conception of the objective identity between the sentence and the charges. The author also points at irregularities of those theoretical interpretations which, in the possibility of milder sentencing by the court, see the example of wider conception of relationship between the sentence and the charges.

In concluding the study the author, in addition to her basic theses in relation to the institute of new accusation after an acquittal sentence, emphasizes also the fact that the objective identity of the sentence and of the charges has been considered in the study only within the frameworks of the existing legal provisions, and not through possible solutions of this issue *de lege ferenda*.

*Dr Zagorka Jekić,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade*

LA NATURE JURIDIQUE ET LA PORTÉE DE LA NOUVELLE ACCUSATION APRÈS LA SENTENCE LIBÉRATOIRE

Résumé

*Dans cet article l'auteur expose d'abord les conditions légales de la nouvelle accusation après la sentence libératoire et ensuite les diverses conceptions de la nature juridique de cet institut. La thèse de la nouvelle accusation après la sentence libératoire comme une voie d'accusation directe et comme un moyen d'écartement des conséquences négatives du respect strict de l'identité objective de l'accusation et de la sentence est soumise à la critique. L'auteur traite particulièrement les similitudes et les différences entre la nouvelle accusation et la reprise de la procédure pénale. Dans le paragraphe suivant l'auteur élabore sa conception de la nouvelle accusation comme une extension de l'accusation „*sui generis*“ étant donnée que celle-ci est différente de l'extension classique lors du débat judiciaire. À propos de la portée juridique de la nouvelle accusation, après la sentence libératoire, on énonce une thèse selon laquelle la nouvelle accusation ne représente qu'une expression de la conception restrictive de l'identité objective de la sentence et de l'accusation. On démontre également l'irrégularité des interprétations théoriques voyant dans la possibilité du moindre jugement dont disposent les tribunaux un exemple de la conception extensive des rapports entre la sentence et l'accusation. Dans la conclusion, outre les idées fondamentales concernant l'institut de la nouvelle accusation après la sentence libératoire l'auteur souligne aussi le fait que l'identité objective de la sentence et de l'accusation n'a été considérée que dans le cadre des dispositions positives et non à travers les solutions possibles de *lege ferenda*.

др Врлета Круљ,

научни саветник Института за упоредно право у пензији

ПОСЛОВНЕ ГРУПАЦИЈЕ ПРЕДУЗЕЋА У КАПИТАЛИЗМУ

Форме у којима се врши груписање и сарадња предузећа ради остваривања заједничке изградње инвестиционих објеката могу бити веома разноврсне. Начело слободе уговарања омогућава да се изабере она форма која ће у датој ситуацији најбоље одговарати. Но, и поред могућности слободног опредељења за предузећа, постоје извесне форме које се најчешће практикују у појединим земљама, било да су као апстрактни облици сарадње предвиђени у законодавству, било да су кроз одређену уговорну праксу стекле право грађанства. У међународном пословању, пак, могу се уочити тенденције прихватања таквих назовимо их „космополитских облика“ који су у најмањој мери зависни од националног законодавства.

Испитивањем законодавства и уговорне праксе западних земаља може се установити да се концентрација предузећа у циљу заједничког остваривања великих грађевинских и индустријских комплекса врши у различитим формама које варирају од земље до земље, али које се по суштини не разликују. Оне се могу поделити на групације институционализованог карактера или са тежњом институционализације (институционализоване структуре) и групације чистог уговорног принципа (уговорне структуре).

1. ГРУПАЦИЈЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНИХ СТРУКТУРА

Групација са институционализованим структурама имамо неколико. Неке су, као што ћемо видети, специфичне за поједине правне системе, друге су општијег карактера и сусрећемо их у већем броју правних система. То су: „тренутна удружења“, „скривена друштва“ (или удружења); „Joint venture“; „групације економског интереса“.

А. *Тренутно удружење (Association noménanné)* је облик удруживања предузећа који се практикује и врло је раширен у Белгији. То је форма сарадње предузећа која се остварује када је потребно концентрисати средства и рад због реализације пројеката изградње великих обје-

ката као што су мостови, жељезничке пруге, фабричке инсталације, комплекси зграда за становање итд. То је форма кооперације предузећа која је блиска обичном уговорном односу. Законом је само предвиђено да се установљава у односима између удружених предузећа и наручиоца солидарна одговорност тих предузећа. Неких других правила која би важила за ова удружења нема, тако да учесници теже да све и што детаљније предvide у уговорима које предузећа закључују међусобно и са наручиоцем посла. Солидарна одговорност предузећа према наручиоцу посла је принудна норма и та околност чини да „тренутно удружење“ није понекад погодна форма, нарочито у случају када су учешћа предузећа у уговореном послу неравномерна. Због тога предузећа која желе да избегну солидарност прибегавају другим (уговорним) облицима сарадње (1).

Б. *Скривено удружење* (или друштво) у француском праву познато под називом „*Société en participation*“ (друштво уз учешће), а у немачком праву под називом „*Stille Gesellschaft*“ (тајно или тихо друштво). Овај облик удруживања (друштва или појединаца) многа законодавства предвиђају и на одређени начин регулишу (2). Карактеристика је овог друштва да се не открива трећим, да, као такво, постоји само у односима између његових припадника и да нема правни персоналитет.

Овај облик удруживања, који се често практикује у реализацији разних пословних трансакција, ретко се сусреће у пословима изградње великих инвестиционих објеката. Разлози су следећи: уговорна пракса захтева да се у уговору о грађењу означи, ако не као уговорне стране, а оно као фактички извођачи, сва важна предузећа која ће у изградњи која је предвиђена уговором, учествовати. У случају постојања „скривеног друштва“ то не би било могуће, јер члан овог друштва мора остати анониман и његово „откривање“ би га нужно увукло дубље у посао, што он жели да избегне. Осим тога, ситуација „тајног ортака“ је понекад неизвесна као, на пример, у Француској где скривено друштво према становишту судске праксе може да се преобрази у „фактичко јавно трговачко друштво“ када се открије трећим лицима што би повукло неограничену и солидарну одговорност учесника за друштвену пасиву. Све ово, узето скупа, чини овај традиционални облик сарадње неподобним инструментом за остваривање концентрације средстава за реализацију великих инвестиционих објеката иако се и данас, и поред горе наведених недостатака, делимично користи (3).

(1) V. Flamme, M. A.: *Associations momentanées et groupements d'entreprises*, «Annales de la Faculté de droit de Liège», 1964, № 3, стр. 345 и сл.

(2) Ова форма удруживања постоји како у старим кодификацијама тако и у новим законима. У француском Трговачком законнику (од 1807) је било предвиђено да је „друштво уз учешће“ — друштво чије се постојање не открива трећим лицима и да оно не сачињава „морално лице“ (члан 44). У француском Закону о трговачким друштвима од 1966. предвиђено је неколико чланова о овом друштву (члан 419—422). В. Трговачки законик Француске, издање Института за упоредно право 1976, стр. 49. У белгијским „координираним законима о друштвима“ (од 1873. унето је неколико одредаба о томе друштву, чланови 176, 177, 192). Немачки Трговачки законик (ХГБ — од 1897. садржи цео низ одредаба о овом облику удруживања, §§ 335—342). Италијански *Codice civile* садржи правила о „уговору о удруживању уз учешће (члан 2549—2554).

(3) Müller-Gugenberger, Christian, *Gesellschaft, Société und Groupement als Rechtsformen zur Unternehmenskooperation*, Baden-Baden, 1976, стр. 423 и сл. (№ 330); Houin, R.: *Groupement d'entreprises dans les pays du marché commun*, реферат са Саветовања правника земаља Заједничког тржишта, одржаног у Паризу 1964. године.

в. *Joint venture* (или *Joint adventure*) (посао уз заједнички ризик) — је форма удруживања средстава и рада која је под горњим називом позната у праву САД. То је договор којим два или више лица (правних или физичких) удружују свој рад и (или) имовину ради реализације неког посла са тим да деле добит и сноси губитке на равне делове ако се нису друкчије договорили (4).

Joint venture је посебна врста уговора о ортаклуку (друштву) те се на њега примењују иста правила која важе и за „partnership“ (5). Разликује се од овога првенствено у томе што се односи на једну пословну операцију чије извршење може трајати и неколико година, док је *partnership*, по правилу, трајни пословни однос или предузеће (6). Сваки учесник у *Joint venture* као и код *partnership*-а одговара индивидуално и неограничено за дугове „из посла“, независно од обима својих улагања у посао (7).

Као организациона форма удруживања средстава и рада *Joint venture* се може генерално користити у најразличитије пословне сврхе: у трговини (заједничка куповина робе, земљишта, зграда итд. ради препродаје); заједничко преузимање изградње објеката, итд. У једном случају (спору) три друштва и два предузимача (појединца) су преузели на себе уговором изградњу једног тунела и у ту сврху су обезбедили и издвојили опрему, рад и друго што је потребно за извршење уговора. Наручилац је захтевао да суд одлучи да су учесници у односима *Joint venture*. Суд је захтев уважио јер су учесници уложили у посао све што је потребно и јер је њихова сарадња ограничена само на један уговор о изградњи тунела (8).

г. *Групација економског интереса* (*Le groupement d'intérêt économique*) је социјетарна форма удруживања предузећа француског права новијег датума (установљена је *Ordonance* № 67821 од 23. септембра 1967) чија је намена, као што се у самом пропису који ју је установио каже да „се ставе у дејство сва средства подобна да олакшају или да развију економску делатност њених чланова да побољшају и повећају резултате те делатности“ (члан 1. *Ordonance*).

Правне карактеристике ове нове институције француског права су следеће: сама по себи она не даје места за реализацију и поделу добити и може бити конституисана без капитала (члан 2); ужива правни субјективитет и пуну способност од дана њеног уписа у трговачки регистар (члан 3); чланови групације одговарају сопственом имовином за дугове групације и то солидарно, осим супротног споразума са трећим — саговорачем групације (члан 4, ст. 1); повериоци групације могу остваривати дугове против неког члана групације тек након безуспешне опомене групације „вансудским актом“ (члан 4, став 2). Групација се оснива уговором о групацији економског интереса (члан 6); групацијом управља једно или више физичких лица (управници); у односима према тре-

(4) Anderson-Kumpf, *Business law Ohio* (Cincinnati) 1968, стр. 539.

(5) Dillavou-Howard и др., *Principles of Business Law*, New York, 1964, стр. 81. Извесан број држава САД су усвојиле јединствени Закон о ортаклуку: *Uniform Partnership Act* у настојању да кодификују важеће право у овој матерiji. У Енглеској је на снази *Partnership Act* од 1890. са сличном садржином као *Uniform part. Act*.

(6) Anderson-Kumpf, *Цит. дело*, стр. 554.

(7) *Wheatley v. Halvarson*, 213 Ore 228, 323 P. 2d. 49.

(8) *Исто*.

ћим, управник обавезује групацију својим актом који улази у предмет пословања групације. Никаква ограничења овлашћења не могу се истичати према трећим (члан 9); она се ствара „*intuitu personae*“ те престаје смрћу физичког лица или гашењем правног лица — члана групације „ако уговором није што друго предвиђено“ (члан 13) (9).

Због чега је било потребно стварати нови правни инструмент сарадње између предузећа објашњено је у извештају твораца текста чију смо садржину изложили, упућеном Председнику Француске Републике. У том извештају они су истакли да предузећа данас имају животну потребу да се међусобно приближе да би боље искористила своја властита средства, обједињујући неке своје делатности, не желећи и немајући потребе при томе да иду на нека радикална и крута решења, као што је фузија и да циљеви таквог приближавања могу бити врло различити, али им је заједничко то да су диктовани „императивом повећања продуктивности и експанзије“ (10). Чини се да се сматрало да традиционалне формуле француског права: удружење (*association*) и друштво (*société*) — та „дихотомија“ или та до сада „*summa divisio*“, нису биле довољно гипке да би одговарале новим и повећаним потребама сарадње између предузећа (11). Групација је „интермедијерна институција“ и — што произлази из цитираног члана 1 — помоћна је структура, јер не укида предузећа — учеснике, него им омогућава да уједине нека своја средства у циљу олакшања и развијања привредне делатности (12).

У чему је новина ове помоћне структуре предузећа? Она није ни „друштво“ ни „удружење“ (француског права). Циљ је друштва остварење и подела добити. То није одлучујући елемент групације која не даје сама по себи места за реализацију и поделу добити; групација не одговара ни карактеристикама удружења; ова се одликују по томе што се „удружењем знања и делатности иде за остваривањем циљева која нису подела добити“ (члан 1. Закона од 1901. године). Циљ је, пак, ове групације остварење одређених економских користи; она може вршити трговачке послове и има пуну правну и пословну способност; групација економског интереса је ново „морално лице“ француског права (13).

Што се тиче правног режима, карактеристична је црта групације да се она правно налази на пола пута између једне уговорне и једне институционализоване сарадње између учесника (14). Смишљено *Ordre* pansa од 1967. не говори нигде о „статуту групације“, него о уговору „групације економског интереса“. Установљени правни режим је врло гибак; хтело се удовољити потребама сарадње у различитим доменима и са различитим циљевима: „сувишна“ институционализација би одбијала од сарадње уместо да привлачи. Жеља је очигледно била да се правни оквир не петрифицира, већ да се дозволи еволуција институције (15).

(9) V. Farjat G., *Droit économique*, 1971, стр. 163; Guyon, J. — Coquereau, G.: *Le groupement d'intérêt économique*, Paris, 1969, стр. 16.

(10) Durand, P. — Latscha, J., *Le groupement d'intérêt économique*, Paris, 1969, стр. 12.

(11) Lavabre, Ch., *Le groupement d'intérêt économique*, Paris, 1972, стр. 15 и сл.

(12) Durand-Latscha, *цит. дело*, стр. 12.

(13) Lavabre, *цит. дело*, стр. 9; Farjat, *цит. дело*, стр. 157.

(14) Farjat, *цит. дело*, стр. 161.

(15) Исто, стр. 162.

Коме је била намењена нова институција? Члан 1. Ordonance правно омогућава колаборацију свима правним и физичким лицима независно од привредне бранше учесника. Ипак, она је била намењена првенствено средњим и малим предузећима с циљем да се подстакне њихова недовољна привредна сарадња (16). На која су средства творци Закона мислили када су у члану 1. рекли да је циљ нове институције „... да се ставе у дејство сва средства за олакшање и развијање привредне активности“ учесника? У образложењу законског текста су наведена нека од ових средстава: продајне агенције; извозни или увозни бирои; институције за усклађивање. Ово набрајање није лимитативно. Оно и не може бити јер ниједна категорија средстава није искључена по својој техничкој или правној природи из предмета групације, али с тим да циљ групације мора бити иницирање или развијање привредне делатности (17). Према томе, групација економског интереса може послужити као правни оквир не само малим или средњим предузећима, у остваривању међусобне сарадње у научној, производној или трговачкој сфери него и великим предузећима када се она групишу у циљу преузимања или изградње великих инвестиционих пројеката.

У пракси удруживања и кооперације, групације економског интереса су постигле велику раширеност. До 1974. године у разним привредним пранама је основано око 7.000 таквих групација (18). Оснивају се у разним привредним секторима, а нарочито у области трговине, подизања зграда, јавних радова итд. (19).

2. ГРУПАЦИЈЕ ЧИСТОГ УГОВОРНОГ ПРИНЦИПА

(уговори о конзорцијуму)

а. Поред групација предузећа у форми институционализованих структура у пракси се често сусрећу, за остварење истих циљева — циљева заједничке изградње великих пројеката, „групације предузећа“ које су остварене у форми обичног уговора. То су „уговорне групације“ — „уговори о групацији предузећа“ или „уговори о конзорцијуму предузећа“ (20).

(16) Durand-Latscha, *цит. дело*, стр. 12.

(17) *Исто*, стр. 15.

(18) Müller-Gugenberger, *цит. дело*, стр. 399.

(19) Farjat, *цит. дело*, стр. 166. Што се тиче типова сарадње наводи се оснивање групације економског интереса 1) за заједничко коришћење специјализованих услуга, кондиционирање производа, вршење испорука, коришћење складишта, проучавање тржишта; 2) за припремање концентрације (фузије); 3) за заједничке куповине и продаје. Пројект изградње сателита „Simphonie“ довео је до оснивања групације економског интереса која је обухватала француска и немачка предузећа. V. Dubois J. P., *Les GEI et les règles françaises et européennes de la concurrence*, JCP 1969; в. Müller-Gugenberger, *цит. дело*, стр. 408 и сл.

(20) Раније је назив конзорцијум употребљаван само за означавање споразумног удруживања банака (конзорцијуми банака). Сада се тај термин све чешће употребљава за означавање групације већег броја предузећа чији је циљ заједничко ангажовање у остваривању крупних инвестиционих пројеката. У италијанском праву термин „consorzio“ означава уговор „између више предузимача који врше исту или сродну економску делатност, чији је циљ дисциплиновање те делатности путем једне јединствене организације...“ (члан 2602 Codice civile). Разликује се consorzio са интерном делатношћу; consorzio „са спољном делатношћу“ и consorzio путем стварања друштва (consorzio società). V. Trabucchi A, *Istituzioni di diritto civile*, Падова, 1968, стр. 347 и сл.; у италијанској енциклопедији Del diritto, T. IX, (1961) се дефинише као „удружење физичких и правних лица, слободно створено или обавезно наметнуто ради задовољења у заједници неке властите потребе ових лица (под Consorzio, стр. 371).

Овај уговорни облик сарадње између предузећа ради остварења одређене економске сврхе сусреће се често у Француској (*le groupement d'entreprises*) и у Савезној Републици Немачкој (*Arbeitsgemeinschaften*). Закључује се између два или више предузећа (најчешће 2 до 5 а некад и више у зависности од случаја и природе радова које треба извршити). Обично се стварају *ad hoc* за остварење тачно одређених и по времену ограничених циљева. Но, могу имати и трајнији карактер и бити у пословном промету познати под именом „групације предузећа“. Најчешће се стварају ради преузимања и извођења крупних инвестиционих пројеката као што су праћење аутопутева, подизање комплекса индустријских постројења, аеродрома, лука, нафтовода, гасовода итд (21). Таквих је конзорцијума све више и више и њих сачињавају, према ситуацији и потребама, предузећа истог предмета пословања или предузећа разних привредних грана.

Овакве групације предузећа (конзорцијуми) се ретко организују с обзиром на релативну краткотрајност заједничке акције, у социјетарној правној форми (са статусом правног лица). Исто тако се не организују често у форми „скривеног друштва“. Најчешћи је облик њиховог организовања уговорни однос који се ствара између неколико правно независних предузећа: физичких или правних лица. Тиме се оформљује између тих предузећа једна „заједница“ при чему та предузећа, задржавајући у потпуности аутономију у управљању и пословању, поверавају једном од њих да их пред наручиоцем заступа, како у моменту преузимања посла тако и у току његове реализације. То предузеће је њихов „општи пуномоћник“ а често носи назив „челно предузеће“ (*chef de file*) (овај назив се највећа сусреће код уговора о испоруци индустријске опреме) или „предузеће — пилот“ (овај се израз посебно употребљава у домену грађевинске делатности и јавних радова) (22). То предузеће врши у извођењу преузетог посла, у којем овако предузеће учествује у делу који му је одређен — улогу и дужности координатора (23).

б. Уговором о конзорцијуму се утврђују обавезе учесника опште, посебно обавезе „челног предузећа“ односно „предузећа — пилота“. Обавезе учесника се састоје у престацијама и испорукама које падају на њега у извршењу његовог дела посла. Обично су предвиђене последице неизвршења обавеза и могућност да се ангажује друго предузеће у том случају. Челно предузеће односно предузеће — пилот преузима поред тога „мисију координатора“ радова и посредника између наручиоца и предузећа. Често се оно обавезује да авансира заједничке трошкове градилишта и да води одговарајући рачун који се некад назива „рачун прората“ (24).

У уговору се прецизирају цене за радове и испоруке сваког учесника. Предвиђа се и корист сваког учесника и директно плаћање од стране наручиоца и установљење посебних гаранција. Челно предузеће — пилот обично има право и на специјалну накнаду (25).

(21) V. Merchadal — Janin: *Les contrats de coopération*, Paris, 1974, стр. 310 и сл.

(22) Flamme, *цит. дело*, стр. 288; Müller-Gugenberger, *цит. дело*, стр. 425 и сл. (№ 322 и сл.).

(23) Flamme, *цит. дело*, стр. 288.

(24) Merchadal — Janin, *цит. дело*, стр. 312 (№ 952).

(25) Исто, стр. 313 (№ 953).

Односи између групуације предузећа и наручиоца посла регулишу се уговором који се закључује између тих предузећа и наручиоца. Свако предузеће је уговорна страна и у директном односу са наручиоцем. Што се тиче њихове одговорности према наручиоцу, постојећа је уговорна пракса да је у области подизања зграда за становање, свако предузеће одговорно за извршење свога дела посла, с тим да је предузеће — пилот одговорно „заједно и солидарно“ са њим. Међу овим предузећима, пак, у односу на наручиоца нема „заједничке и солидарне“ одговорности и она не одговарају „заједнички и солидарно“ према наручиоцу ни са предузећем — пилотом. Овакво решење се у овој врсти посла предвиђа због тога што је код ових радова обично ангажовано једно предузеће са великим финансијским и материјалним средствима и оно врши и функцију „предузећа — пилота“ и као такво је „заједнички и солидарно“ одговорно према наручиоцу са сваким предузећем које учествује у извођењу радова. Остала предузећа су мањег значаја и посао им се оводи углавном на радове „довршавања“. Извесно је због тога да се оно не би могло ни хтело излагати обавези и ризику опште солидарности. Са друге стране, наручилац је довољно обезбеђен тиме што је главно предузеће одговорно и за своје властите радове и за целину дела (26).

Међутим, када се ради о изградњи великих инвестиционих објеката (велики јавни радови, хидроцентрале, нафтоводи итд.) у којима учествује неколико крупних специјализованих предузећа једнаког или приближно једнаког значаја ту се, по правилу, уговара „заједничка и солидарна“ одговорност за извршење целокупног посла. Сва та предузећа, дакле, одговарају према наручиоцу посла и за своје властите радове и за радове других предузећа, тј. за целину преузетог пројекта. Овакво уговарање даје максималну гаранцију наручиоцу посла који, с обзиром на велики обим и вредност објекта не би био довољно обезбеђен ако би му само једно предузеће (челно предузеће) гарантовало успешан и квалитетан рад (27). Каткад се солидарност предвиђа само за целину посла посебно онда кад се не може јасно одредити појединачна одговорност предузећа (28). Заједничка одговорност се може односити и на уговорну казну за закашњење у извршењу престација и испорука. Сносила би је предузећа оразмерно свом уделу у послу (супротно принципу да свако сноси одговорност за своје радње, односно нерадње (29).

Што се тиче међусобне поделе одговорности између извођача радова — чланова „групације предузећа“ она се регулише уговором о конзорцијуму који је за наручиоца посла *res inter alios acta*. Обично се уговара да свако предузеће оноси одговорност оразмерно вредности свог удела у целокупном послу, док ће по завршеном послу и преузимању објекта од стране наручиоца, свако предузеће одговарати према другим за добро извршење обавеза које је преузело, тј. одговараће за сопствене радове према клаузули гаранције унетој у уговор (30).

(26) Flamme, *цит. дело*, стр. 289 и сл.

(27) Исто, стр. 299 и сл.

(28) Merchadal — Janin, *цит. дело*, стр. 313 (№ 954).

(29) Исто.

(30) Flamme, *цит. дело*, стр. 303.

Dr. Vrleta Krulj,

Retired Research Councillor of the Institute for Comparative Law

BUSINESS POOLS IN CAPITALISM

Summary

Forms of business pooling and cooperation may be rather various as far as the realisation of joint construction of investment objects is concerned. The principle of freedom of contracting makes possible for the partners to choose the form which suits best in a given situation.

On the ground of studying legislation and contractual practice of capitalist countries one may conclude that mentioned types of concentration of enterprises may be divided into groups of institutionalized character and the ones based on purely contractual principle.

The first category includes *ad hoc* associations, concealed corporations (or associations) and groups based on economic interest.

The second one includes the pools of a purely contractual principle (i.e. contracts of consortium). The author particularly treats this group, while emphasizing that these contracts are most frequently established in the form of a contractual relationship and not in a societal legal form. By a contract of consortium the duties of the participants are determined in general, and more particularly the obligations of the so-called front enterprise, namely the pilot-enterprise.

The relations between the pool of enterprises and the client ordering a business are regulated by contract which is concluded between such client and the enterprises; each enterprise is a contracting party, and has a direct relationship with the client making the order.

Further treated in the article is a joint and solidary liability for executing the entire business deal, which is stipulated by contract in case of constructing large investment objects (such as large public works, hydro-electric power stations, pipelines, and the like). In this case the participating enterprises are liable to the client ordering the deal both for their own works and for those of other participating enterprises. In other words, they are liable for the performance covering the entire project. Such kind of contracting provides utmost guaranty to the client. The distribution of liability between the operators participating in the pool is also regulated by a contract of consortium, which, as far as the client ordering the deal is concerned, is a *res inter alios acta*.

Dr Vrleta Krulj,

ancien conseiller scientifique à l'Institut de droit comparé

LES GROUPEMENTS D'AFFAIRES DES ENTREPRISES DANS LE CAPITALISME

Résumé

Au début de son article l'auteur constate que les formes dans lesquelles s'effectue le groupement d'affaires et la coopération des entreprises en vue de réaliser en commun la construction des objets d'investissement peuvent être très variées. Le principe de la liberté de négociation permet de choisir la forme qui sera la plus opportune dans la situation donnée.

En examinant la législation et la pratique contractuelle des pays capitalistes, on arrive à la conclusion que dans le cadre de la concentration mentionnée on peut distinguer les groupements institutionnalisés et les groupements purement contractuels.

Selon l'auteur, la première catégorie est composée des groupements suivants: les associations instantanées, les sociétés dissimulées (ou les associations dissimulées), les groupements d'intérêt économique.

La seconde catégorie englobe les groupements purement contractuels (les contrats de consortium). L'auteur traite particulièrement la dernière question en soulignant que ces accords sont le plus souvent revêtus d'une forme contractuelle et non d'une forme sociétaire. Par voie de contrat de consortium on stipule d'une part, les obligations des participants en général et d'autre part, les obligations particulières qui pèsent sur la soi-disant „entreprise-chef" ou „entreprise-pilote".

Ensuite, il est indiqué dans l'article que les rapports entre le groupement d'entreprises et la commettant sont réglés par un contrat conclu entre les entreprises et le commettant; chaque entreprise est une partie contractante et elle se trouve en rapport contractuel direct avec le commettant.

Après cela, l'article traite „la responsabilité commune et solidaire" pour l'accomplissement du travail en total qui est convenue lorsqu'il s'agit de construction de grands objets d'investissement (les grands travaux publics, les centrales hydro-électriques, les conduits de pétrole etc.). Dans ce cas-là, toutes les entreprises-participantes sont responsables à l'égard du commettant pour ce qui est de leurs propres travaux ainsi que pour les travaux des autres entreprises, c'est-à-dire pour la totalité du projet assumé. Telle stipulation offre au commettant une garantie maximale.

En ce qui concerne la répartition de responsabilités entre les réalisateurs des travaux — membres du groupement d'entreprises, elle est réglée par le contrat de consortium qui représente pour le commettant „res inter alios acta".

др Јовица Тркуља,
асистент Правног факултета у Београду

УСПОН И СУНОВРАТ ЕВРОКОМУНИЗМА (*)

1. ФОРМИРАЊЕ ЕВРОКОМУНИСТИЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ

Корени еврокомунизма везани су за процес дестаљинизације комунистичких партија Западне Европе који тече већ од педесетих година овог века (1). Процеси отворени XX конгресом КП СС и тенденције превазилажења теорије и праксе Треће интернационале утрли су пут овој стратегији. Ипак, еврокомунизам се као процес који ће имати велики утицај у даљем развоју комунистичког покрета, јавља крајем шездесетих година. Пресудну улогу у његовој појави имале су следеће две чињенице, два ланца згуснутих историјских збивања. Прва је везана за трансформацију савременог капитализма и његове стратегије превазилажења структуралне кризе које су водиле интернационализацији капитала, реструктурирању класа и радикализацији класне борбе. Пред европске комунисте се поставило питање како деловати унутар европске и светске капиталистичке интеграције, против наднационалног капитала. У то време у теоријским анализама и расправама превладало је мишљење да је структурална криза капитализма седамдесетих година битно различита у односу на све раније економске поремећаје до којих је долазило у овим земљама. Готово све комунистичке партије Западне Европе закључиле су да се та криза не може превладати у постојећим системским оквирима. Поредак је, углавном, исцрпео своје потенцијале да апсорбује и амортизује њему иманентне противречности и напетости. Из тога се извео закључак о неминовности крупних структуралних реформи, системских захвата који ће значити радикалне промене у привредном и политичком систему ових земаља. На бриселској конференцији 1973. године они су формулисали одговор у виду тезе: треба се борити за Европу радника, против Европе капитала.

Поред тога, социјално-политички немири 1968—1972. године који су избили у кризном времену западноевропских држава показали су да се

(*) Текст предавања одржаног 26. фебруара 1987. године на Општем семинару Правног факултета.

(1) Сантјаго Кариљо сматра да је 1948. година у Југославији и сукоб КПЈ са Информбироом била прва историјска чињеница еврокомунистичке стратегије.

тип социјалних снага које су спремне да учествују у антикапиталистичком покрету веома проширио.

Друга чињеница је везана за неколико преломних догађаја у међународном радничком покрету од 1967—1976. године. Наиме, већ на првој европској конференцији комунистичких партија одржаној у Карловим Варима априла 1967. године дошло је до озбиљних несугласица о неким ставовима међу комунистима Европе. На Конференцији је било јасно да више није могуће говорити о монолитном, јединственом европском комунизму, и да је такав став више жеља КП СС и партија источноевропских земаља, него одраз правог стања (2). Интервенција трупа Варшавског пакта у Чехословачкој 1968. појачала је и убрзала ове тенденције (3). То је била дефинитивна опомена за комунистичке партије Запада да модел реалног социјализма не може бити узор, или парадигма за социјалистички преображај у развијеним капиталистичким земљама.

Поставило се питање како градити социјализам без традиционалне хегемоније и полагања права на само један тип социјализма. Ово питање представљало је, заправо, нови изазов за комунисте Западне Европе да убрзано формулишу властите стратегије социјализма. У том смислу, нпр., и у Италијанској КП се воде плодотворне расправе, а КП Француске доноси свој чувени *Манифест за развијену демократију, за социјалистичку Француску* (4), КП Велике Британије прихвата на конгресу партије 1968. године програм *Британски пут у социјализам* итд. Најзад, одговор на поменута питања понудио је Енрико Берлингвер на Међународном саветовању комунистичких и радничких партија у Москви 1969. године (5). „Ми одбацујемо мишљење о постојању јединственог и за све ситуације важећег модела социјалистичког друштва... Свака земља има своју повијест. Свака партија дјелује у стварности која је историјски увјетована и одређена ... Што се тиче наше земље, ми се боримо за напредовање у правцу социјализма демократским путем, а то је пут класне борбе маса које могу бити и врло оштре. Мислимо да је могуће и потребно не само кретати се према социјализму, него и градити социјалистичко друштво са доприносом различитих политичких онага и организација, странака. Мислимо да се у нашим увјетима хегемонија радничке класе треба остварити у борбеном савезу,

(2) Конференција европских комунистичких и радничких партија о вопросам безопасности Европе, Карлови Вари, 24—26. априла 1967. год., Москва, 1967.

(3) Анализира ли се поближе шта је дошло под удар мера тзв. контрареволуције у ЧССР доћи ће се до закључка да је то цео низ слобода без којих, како се у западно-европском комунистичком покрету сматра, није могуће изграђивати социјализам у њиховим земљама; да је оно што се третира као увлачење буржоаске демократије на мала прата де факто скуп елементарних грађанских слобода без којих се ниједна трансформација високоразвијеног западноевропског друштва у социјалистичко не може ни замислити, ни остварити.

О тим збивањима Сантјаго Кариљо је писао: „за нас, за Шпанску комунистичку партију, кулминациона тачка ситуације наше независности била је окупација ЧССР 1963. године. Припреме за ту операцију биле су спроведене методама сличним онима на историјским процесима 1936. године, откривеним на XX конгресу КП СС или онима када је осуђена Југославија... Чехословачка је била кап која је превршила чашу, и која је учинила да наша партија каже „не“. Тај интернационализам не постоји више за нас. Било је то управо оно што смо назвали старим „интернационализмом“ и за који смо били увјерени да га треба одбацити“ (Сантјаго Кариљо, *Еврокомунизам и држава*, зборник *Еврокомунизам и социјализам*, Глобус, Загреб, 1979, стр. 181).

(4) Овај Манифест је донет на седници ЦК КП Француске одржаној 5—6 XI 1968. год.

(5) Енрико Берлингвер, Из говора одржаног на Московској конференцији комунистичких и радничких партија 11. VI 1969. год., Зборник, *Еврокомунизам и социјализам, ор. cit.*, стр. 121—122.

у блоку власти, у плуралистичком и демократском политичком систему“ (6).

Берлингвер је такође истакао да се интернационализам нашао у кризи, а да је баш у том периоду нужан нови развој интернационализма, али не интернационализма схваћеног као јединство комунистичког покрета као резултата механичког копирања политике јавне партије. Он сматра да се интернационализам не сме супротставити принципу равноправности и суверености комунистичких партија, јер интернационализам једино може бити чврсто и дубоко развијен ако се заснива на поштовању независности, самосталности и равноправности сваке партије (7).

Идеје које је Берлингвер истакао постаће у наредним годинама од 1968—1973. године карике повезивања западноевропских комунистичких партија и формулисања нове стратегије која ће овоје коначно уобличиће доживети на Конференцији комунистичких партија Западне Европе у Бриселу 26. I 1974. године. На конференцији је процењено да се социјализам све више намеће као објективна нужност прогреса у свим облицима живота, развитка нација и будућности света. У том смислу је закључено да су се стекли услови да комунисти постану одлучујући чинилац у борби за изградњу, заједно са овим другим радничким и демократским снагама, будућности мира и напретка за своје народе, за изградњу нове Европе, Европе радника који желе напредак у правцу социјализма (8).

Ове формулације подразумевају, са једне стране, критички суд о социјалистичким искуствима која су стечена и која се стичу у земљама „реалног социјализма“, а са друге стране тежње да се истакне и дефинише нова, оригинална концепција социјалистичког друштва која би била квалитативно другачија од свих до сада стечених искустава. Стога се ове партије посебно залажу за превазилажење митског, религиозног односа према социјализму у социјалистичким земљама. „Као некада хришћани и ми комунисти смо у почетку пролазили кроз разна искушења. Москва је за нас била као Рим, а на октобарску револуцију гледало се као што су хришћани гледали на Христово рођење. Наука сада побеђује мистику и религиозност ... Данас смо зрели, губимо карактер цркве“ (9). Штавише, на конгресима се отворено и аргументовано истиче да је изградња социјализма која се наслања на искуства октобарске револуције, показала већ своју ограниченост нарочито у погледу проблема демократије (питања која се тичу односа социјализма и демократије, диктатуре пролетаријата, једнопартијског система, комунистичке партије као партије авангарде). Ова теза ће бити доведена до краја у Резолуцији Дирекције ИКП донетој поводом догађаја у Пољској 13. децембра 1981. године у којој стоји да је фаза социјализма која је започета 1917. године „исцрпила своју позитивну моћ исто као што је исцрпљена снага социјалдемократске варијанте“.

(6) *Международное совещание коммунистических и рабочих партий*, Документи и материјали, Москва, 5—17. јуна 1969. год. Москва, 1969.

(7) *Исто*.

(8) Вид. Говор Еирика Берлингвера, *Зборник Еврокомунизам и социјализам*, *op. cit.*, стр. 200—204.

(9) Сантјаго Кариљо, Говор на Берлинској конференцији комунистичких и радничких партија 1976. год. *Die Konferenz der kommunistischen und Arbeiter Partei Europas, Dokumente und Reden*, Berlin, 1976.

У то време јавља се и термин „еврокомунизам“ који се, иако споран и неадекватан, убрзо одомаћио и постао општеприхваћен (10). Упркос неадекватности, он је тачно изразио дух и садржину нових иницијатива западноевропских комунистичких партија и перспективу према којој су оне усмерене.

Противречне тенденције и дубока криза читавог склопа економских и политичких односа у капиталистичким земљама, учинили су, неизбежно, да актуелне теме и проблеми тактике револуције превагну над стратегијским и „чисто теоријским“. Тако је у КП Француске непосредно пред њен XXII конгрес 1976. године вођена велика дискусија и контроверза о француском путу у социјализам, диктатури пролетаријата, социјализму демократских боја и сл. Та дискусија је резултирала напуштањем концепта диктатуре пролетаријата на XXII конгресу и термина „марксизам-лењинизам“ на XXIII конгресу. По мишљењу француских комуниста ослобођење од свих модела социјализма, релативизирало је и тезу о диктатури пролетаријата у читавом револуционарном покрету. „Године 1917. у Европи, а посебно у Русији, хтети ићи у социјализам без диктатуре пролетаријата значило је не хтети ићи у социјализам. Када се у Француској 1976. године пореди стварност у којој живимо са оном Лењиновог доба, доспева се до следећег закључка: хтети по сваку цену спровести диктатуру пролетаријата значило би за нас, данашње Французе, не хтети ићи у социјализам. Да ли би једна ФКП која би се грчевито држала „обавезе“ да спроведе диктатуру пролетаријата у променењим приликама деловала у окладу са марксизмом?“ (11).

Даљу разраду и афирмацију на међународном плану еврокомунизма је доживео на Берлинској конференцији комунистичких и радничких партија Европе 1976. године (12). Сама дужина припрема које су трајале од октобра 1974. године до јуна 1976. године указују колико је било потребно времена да се пронађу заједнички ставови о битним питањима која је требало да буду садржана у завршном документу Конференције. КП СС и партије лојалне њеној политици настојале су да ову конференцију претворе у традиционалне облике организације међународног комунистичког покрета на принципима централизма и хегемоније једног мишљења (тзв. генералне линије). Еврокомунистичке партије и СКЈ су дали снажан отпор овим тенденцијама. Они су инсистирали да, ако се већ доноси неки заједнички документ, он мора бити заснован на истинској сагласности, мора изразито нагласити принцип аутономије, равноправности и немешања у унутрашње односе. Документ не сме да садржи никакве критике на рачун било које партије. У њему треба бити речи о политичкој борби, а не о идеологији и он не сме

(10) Термин „еврокомунизам“ је неадекватан: а) зато што сугерише неки нови модел или центар у комунистичком покрету што је супротно његовим основним интенцијама; б) зато што нису само европске комунистичке партије на позицији еврокомунизма већ и КП Јапана и в) нису све европске комунистичке партије прихватиле еврокомунизам. Према италијанској енциклопедији, аутора Н. Бобиона „термин је сковао 1975. године југословенски новинар Фране Барбиери који пише за италијанске новине. Он је настојао синтезирати неке врло комплексне процесе који су довели до диференцијације између КП СССР-а и неких партија западне Европе те КП Јапана и КП Аустрије“. Оз комунистичких лидера први је тај термин употребио Енрико Берлингер, 3. VI 1976. године на митингу пријатељства француских и италијанских комуниста.

(11) Pierre Juquin, *Демократски пут у социјализам, оп. cit.*, стр. 46—47.

(12) Die Konferenz der kommunistischen und Arbeiterklasses Parteien Europa, Berlin, 29—30. VI 1976. (die Material: die Vorbereitung, der Gang, die Dokument). „Види, такође, Александар Грмичков, *Европа у очима комуниста*, „Информатор“, Загреб, 1978.

бити наметнут или обавезујући за било коју партију. У том смислу ове партије су предложили да се стаљинистичка формула пролетерског интернационализма замени формулом интернационалистичке солидарности.

Ако се упореде ови захтеви и елементи садржине еврокомунизма са закључцима докумената Берлинске конференције, они су безмало идентични. Стога је Берлинска конференција значајан догађај у међународном радничком покрету јер су у суштини баш на тој конференцији ти принципи потврђени. Она је бар декларативно означила дефинитивно превазилажење старих односа у међународном радничком покрету, борбу за независност, интегритет и сопствени пут у изградњи социјалистичких друштвених односа у појединим земљама, борбу против једног центра, за демократију и равноправност у односима међу комунистичким партијама (13).

Дакле, Берлинска конференција је, заправо, била онај међународни политички и теоријски идејни оквир унутар којег је могла бити формулисана стратегија еврокомунизма као значајног доприноса модерном социјализму.

То је истовремено време највишег успона, звезданих часова еврокомунизма. У својим земљама еврокомунистичке партије добијају на изборима знатно већи проценат гласова него раније. (ИКП је, нпр., 1976. године на изборима добила 34,6% гласова док је од рата до седамдесетих година добијала 15—30% гласова.) Чинило се да се комунистички покрет најзад суочио са задатком раскида ланца капитализма у његовом средишту, где је он најјачи. Еврокомунизам је тада изазвао велике наде тако да су аутори писали о „бауку еврокомунизма који кружи Европом“. „Данас би се, изгледа, могло писати о новом бауку који је поткрај седамдесетих година нашег века почео кружити Европом. То је баук еврокомунизма. И тај баук (као и онај о којем су писали Маркс и Енгелс 1848) изазива најразличитија реаговања готово свих значајнијих идејно-културних струјања и друштвено-политичких тигања нашег времена што фактички одређује политичку физиономију и идејну и културну атмосферу данашње Европе (14).

У то време априла 1977. године, лидери водећих еврокомунистичких партија, ИКП, КПФ и КПШ састали су се у Мадриду и са видним задовољством сумирали резултате пређеног пута. Они су истакли да „еврокомунизам изражава нешто што дубоко карактерише ово историјско раздобље — нов начин да се буде комуниста: прихватање прошлости наших партија и извлачење потребних поука из ње, с тим што се циљеви нашег кретања не проналазе у њој. Наш социјалистички идеал налази се испред нас. Потребно је да идемо ка њему, полазећи од конкретне стварности у нашим земљама“ (15). Они су, такође, истакли да се еврокомунизам ро-

(13) У документима Конференције стоји да ће „у том смислу оне (комунистичке и радничке партије Европе — прим. Ј. Т.) развијати своју интернационалистичку другарску и добровољну сарадњу и солидарност, на основи великих идеала Маркса, Енгелса и Лењина, уз стриктно поштовање равноправности и суверене независности сваке партије, уз мешање у унутрашње послове и уважавање слободе избора различитих путева у борби за прогресивне друштвене преображаје и социјализам. Борба за социјализам у спојој земљи, одговорност сваке партије пред својом радничком класом и народом повезани су са узајамном солидарношћу радних људи свих земаља, свих прогресивних покрета и народа у борби за слободу и учвршћивање независности за демократију, социјализам и мир у целом свету.“

(14) Србан Врцан, *Уз расправу о еврокомунизму*, „Културни радник“, бр. 5/1977, стр. 108.

(15) „Политика“, 23. IV 1977. год.

дио из различитих искустава, не само европских комунистичких партија. Из тих искустава развио се нов однос демократије и социјализма, слободе и социјализма. Демократија и слобода нису инструменти или начини да би се стигло до социјализма. Они су саставни део социјализма. Без слободе, без демократије — социјализам није социјализам, већ је у најбољем случају почетна првобитна етапа пута према потпуном социјализму, којем је потребна демократија да би био аутентичан. Зато је закључак Берлингуера, Маршеа и Кариља да се изградња социјализма мора одвијати у слободи и демократији. У заједничком саопштењу формулисана је својствена повеља еврокомунизма која повлачи и заједништво интереса и схватања трију партија.

2. ИНОВАЦИЈЕ ЕВРОКОМУНИСТИЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ

Еврокомунизам је унео значајне новине у политичку теорију и стратегију социјализма. Додуше, многе од тих новина су већ биле на дневном реду западноевропског комунистичког покрета у одређеним фазама његовог развитка. Заслуга је еврокомуниста што су отвореном и смелом „анализом конкретних ситуација на конкретан начин“ довели у питање и одбацили низ шематизованих концепција и догми. При томе они се по сопственим речима „не одричу својих корена који потичу од победе велике социјалистичке октобарске револуције, нити од онога што је најбитније у аутентичном духу који се састоји у томе да се следи марксистички метод у анализи конкретних ситуација на конкретан начин“ (16).

Пошто смо главне иновације еврокомунизма већ поменули, овде ћемо их кратко систематизовати (17).

1. Измењен је тип партије. Еврокомунисти су напустили тип јакобинске партије професионалних револуционара и направили скок од кадровске партије ка партији маса. Одрекли су се „лењинистичке партије“ (која је ушла у западноевропски покрет преко коминтерновског 21 услова) да би изградили партију примерену општим условима високо развијеног грађанског друштва. С тим у вези су битно измењени квалитет чланства и тип партијске организације. Наиме, еврокомунисти не инсистирају на обавезном прихватању марксизма и идеологије партије (18). Напушта се (хелијски) тип партијске организације и замењује секцијом која броји преко хиљаду чланова и састаје се неколико пута годишње.

Ревидиран је и став о комунистичкој партији као неприкосновеној авангарди радничке класе. Авангардност није унапред дата и загарантована, она се мора стално потврђивати у пракси. Партијски односи се

(16) Из објашњења предлога Сантјаго Кариља да се из назива КП Шпаније избаци атрибут „лењинистичка“ и да се она одреди као „марксистичка, револуционарна и демократска“ партија. (цит. према Зорица Прикмајер-Томановић, *Еврокомунизам*, *op. cit.*, стр. 78).

(17) Опширније о томе вид. Бранко Прибићевић, *Еврокомунизам*, Марксистички центар СК Србије, Београд, 1978, *Социјализам светски процес*, *op. cit.*, стр. 316—328, *Еврокомунизам и стратегија социјализма на Западу*, „Школска књига“, Загреб, 1978, Енрико Берлингуер, *Комунистички приједлог*, „А. Цесарец“, Загреб, 1977, Сантјаго Кариља, *Еврокомунизам и држава*, ЦД ССОХ, Загреб 1980, часописи: „Марксизам у свету“, бр. 8/1977. и „Културни радник“, бр. 5/1977.

(18) У Статуту КП Италије у члану 2. стоји: „У комунистичку партију Италије се могу уписати грађани који независно од расе, вере и филозофских уверења прихватају политички програм и спремни су да раде на његовој реализацији.“ (Преузето из књиге Вјекослава Црвље, *Ватикан у савременом свету*, „Школска књига“, Загреб, 1980, стр. 197).

настоје демократизовати флексибилнијом применом демократског централизма и отварањем могућности за активније суделовање чланства у партијској политици.

2. Промењен је однос према постојећем друштву. Док је раније овај однос карактерисао антагонизам и априорна критика постојећег капиталистичког друштва као „тоталитета негативног“, сада се указује на значајне позитивне тековине које је оно остварило. При томе се прецизира да те тековине није октроисао капитал, већ су оне резултат борбе радничке класе и еманципаторских снага.

3. Промењен је став према блоковима и међународним односима. У ранијим периодима западноевропске комунистичке партије су се у великој мери идентификовале са ставовима СССР-а и Источног блока, уз аутоматску критику политике НАТО пакта. Еврокомунисти су се у том погледу еманциповали: имају, углавном, независне ставове о кључним међународним питањима и једнако су критични према једном и другом блоку, политици силе и хегемоније (19).

4. Кад је реч о међународном радничком покрету, еврокомунисти одбацују било какву интернационализацију у којој би била доведена у питање самосвојност и потпуна самосталност партије. Комунистичка партија није одговорна ни пред каквим међународним центром, „генералном линијом“ и сл., већ искључиво пред својом радничком класом и својим народом. Они се залажу за следеће принципе у међународном радничком покрету: равноправност и независност партија, одговорност покрета и партија пре свега пред властитом радничком класом, признавање самосталног избора путева у социјализам и толерантност у дискусијама.

5. Камен темељац нове еврокомунистичке стратегије представља грамшијевска идеја о великим историјским савезима, формирању новог историјског блока за друштвени преображај, који се може остварити само ако задобије подршку убедљиве већине народа (20). Еврокомунисти су проширили и социјалну и политичку димензију савезништва, тј. социјалних снага и политичких субјеката на које рачунају у револуционарном преображају. Некадашњу битну формулу: радничка класа — селаштво (која је постала у развијеним капиталистичким земљама готово беспредметна јер је селаштво сведено на неколико процената становништва) еврокомунисти су заменили новом формулом: радничка класа — широки спектар средњих слојева који деле судбину радништва — ситна буржоазија (21). Тумачећи Берлинтуерову идеју „историјског компромиса“, Лучиано Групи је написао: „Ево нашег размишљања: у земљама развијеног капитализма (у западној Европи више него у Латинској Америци, где доминирају монополистички капитализам и међународни трустови) оно што је битно јесте изолирати интернационалне трустове, притисак и ин-

(19) У интервјуу НИИ-а 10. XII 1978. Сантјаго Кариљо је то прецизирао: „Наш став је да треба укинути стране базе на једној и на другој страни Европе, да треба укинути војне блокове, да су војни блокови данас бескрајна војна бирократија која не решава проблем стратешке равнотеже, која много кошта сваки народ и која само представља ратну опасност. Због тога се боримо за укидање блокова и база ... били бисмо спремни да се сложимо са постојањем америчких база у Шпанији све док не дође до општег споразума о укидању страних база и блокова.“

(20) М. Печулић — З. Видаковић, *Марксизам и савремено друштво*, оп. cit., стр. 40.

(21) Вид. Предраг Враницки, *Марксизам и социјализам*, „Либер“, Зарепб, 1979, стр. 197.

теграцију империјализма и осигурати за тај задатак савез између радничке класе и мале или средње буржоазије“ (22).

6. Демократски пут у социјализам. Један од основних постулата еврокомунизма је идеја о преласку из капиталистичког друштва у социјалистичко, мирним демократским путем унутар парламентарног контекста грађанских држава. Они настоје да пронађу излаз из кризе традиционалних начина мишљења и деловања европског комунистичког покрета, избегавајући замке традиционалне европске социјалдемократије и не капитулирајући пред светом грађанског друштва. Са тим у вези они „настоје да елаборирају једну нову стратегију социјализма која би била примјерена опћим увјетима савременог свијета, те посебно његовог високоиндустријски развијеног дјела, као и у знаку настојања да се разради визија социјалистичког друштва која ће бити привлачна као алтернатива за радништво и друге широке дјелове друштва и у савременим високоразвијеним индустријским друштвима са демократском традицијом“ (23).

Из тих разлога су еврокомунисти у средиште своје пажње ставили проблем демократије и социјализма, слободе и социјализма. Њихова основна лозинка је: а) „нема социјализма без демократије и слободе“ (дистанцирају се од недемократске праксе у ауторитарним концепцијама социјализма, залажући се за демократизацију политичког живота и политичких односа у социјализму); б) „нема демократије и слободе без социјализма“ (подвлаче да капитал данас, својом стратегијом превазилажења кризе — оживљава и потискује демократију и слободу ауторитарним тенденцијама и неофашизмом. Да би се сачувале и даље развијале слобода и демократија грађанског друштва мора се раскинути обруч капитала).

3. РАЗЛОЗИ НАПУШТАЊА ДИКТАТУРЕ ПРОЛЕТАРИЈАТА

Одређене резерве према концепту диктатуре пролетаријата западно-европски комунисти су имплицитно изражавали, ослањајући се на Грамшија који је радије користио термин хегемонија радничке класе, и на Тољатија који је већ на X конгресу КП Италије нови блок власти постављао изван диктатуре пролетаријата (24). Еврокомунисти су отишли корак даље и ове тенденције довели до краја. У новој светској историјској ситуацији и у контексту новина које су унели у политичку теорију социјализма они су оспорили валидност теоријском концепту диктатуре пролетаријата коју као анахронизам треба одбацити. Они су, наиме, експлицитно напустили тезу о неопходности диктатуре пролетаријата у процесу изградње социјалистичког друштва као идејне, стратешке категорије која не одговара условима, традицијама и савременим друштвено-политичким приликама развијених капиталистичких земаља.

(22) Лучано Групи, *op. cit.*. Поводом демократије и социјализма, „Марксизам у свету“ бр. 3/77.

(23) Србан Врбан, *Расправа о еврокомунизму, op. cit.*

(24) Лучано Групи то коментарише на следећи начин: „Појам (диктатуре пролетаријата — прим. Ј. Т.) није напуштен, али се јасно ишло ка његовом другачијем схватању. Ипак, кад данас боље посматрамо ствари, можемо рећи да је Тољати већ на том конгресу нови блок власти постављао изван диктатуре пролетаријата самим начином на који га је предлагао. Кажем, изван, а не говорим о његовом напуштању, јер се ради о *Aufhebung*, о једном дијалектичком прихватању и превазилажењу.“ (Лучано Групи, *Поводом демократије и социјализма, op. cit.*, стр. 172).

У образложењу овог теоријско-политички далекосежног потеза еврокомунисти су наводили следеће разлоге и аргументе.

1. Негативна историја искуства везана за појам диктатуре пролетаријата оставила су трага у свести не само буржоазије него и радничке класе, радничког покрета и сигурно да је то један од главних разлога зашто се данас употреба концепта диктатуре пролетаријата доводи у питање.

а) Први појам синтагме „диктатура пролетаријата“, „диктатура“, асоцира на недемократске методе владања и политичке борбе. Генерални секретар КП Француске, Жорж Марше, истакао је да тај термин подсећа просечног француског човека на диктатуре Хитлера, Мусолинија, Франка и Салазара (25). Отуда је диктатура пролетаријата лош инструмент за привлачење и мобилисање шире популације за социјалистички преображај. Поред тога „диктатура“ одудара од снажног наглашавања консеквентног демократског метода и зајамчених личних слобода што је битна карактеристика еврокомунистичке стратегије (26).

б) Други вид негативне хипотеке диктатуре пролетаријата везан је за Стаљинов концепт диктатуре пролетаријата као диктатуре партије и рационализације ауторитарне политике. Своје опредељење да се што резолутније дистанцирају од стаљинизма и совјетског модела еврокомунисти су демонстрирали управо на концепту диктатуре пролетаријата (27).

2. Други појам поменуће синтагме „пролетаријат“ односи се на један релативно узак део друштва „језпро радничке класе“ који није у стању да сам носи борбу за дубље социјалне трансформације. Зато у пројектованој стратегији еврокомунизма „социјалистички преображај може остварити само најшири социјални савез радничке класе и свих других социјално-класних снага заинтересованих за антикапиталистичку борбу. Поред тога они указују да се сам појам радничке класе у савременим капиталистичким друштвима битно изменио, те није реч само о друштвеној владавини радничке класе већ о новом „политичком блоку“ који окупуља широки фронт антикапиталистички оријентисаних снага. Ово је израз нових услова који су другачији од оних у којима су припремане и изведене октобарска и друге оружане револуције.

Диктатура пролетаријата је неадекватна јер не покрива све социјалне снаге на које рачунају еврокомунисти, не изражава „све богатство демократског развитака и плуралитет снага на које се ослања изградња социјализма (28).

Стога се диктатура пролетаријата и хегемонија радничке класе покушава супституирати новим формулама: „историјског компромиса“ у Италији, „националног јединства“ у Француској, „пакта националне координације“ у Шпанији итд., како би се реализовала основна замисао масовног демократског окупуљања и поступног преласка у социјализам. Те нове формуле су инкомпатибилне са диктатуром пролетаријата. „По-

(25) Жорж Марше, говор на XXII конгресу КП Француске одржаном 4—6. II 1976. године. (Вид. Зборник *Еврокомунизам и социјализам*, *op. cit.*, стр. 241).

(26) Исто.

(27) У Француској су још 1965. године комунисти истакли да тај термин не би требало употребљавати, јер у свести обичног грађана одмах асоцира на стаљинизам.

(28) Лучано Групи, *op. cit.*, стр. 173.

јам диктатуре пролетаријата се у нашој концепцији блока власти јавља као недовољан да би изразио све богатство демократског развика унутар кога сагледавамо напредовање ка социјализму, ширину савезништва коју захтева прелаз у социјализам, плуралитет снага на које се ослања изградња социјализма“ (29).

3. Разлог је, такође, и у нарастању оних снага у радничком и комунистичком покрету које настоје да своје програме социјалистичког преображаја вежу за демократске политичке облике и односе. Еврокомунисти сматрају да се од ових снага може остварити широка и моћна коалиција друштвених снага које се опредељују за социјализам и да то искључује потребу репресије према противницима социјализма. У том смислу еврокомунисти су се определили за мирни пут уз уважавање демократских традиција и институција, односно стриктно коришћење парламентарног механизма, брижљиво очување политичког плурализма и строго поштовање личних слобода.

Овај став се темељи на идеји да постојећа буржоаска демократија садржи битне тековине еманципаторских снага уопште и као таква не треба да буде рушена, „разбијана“ социјалистичком револуцијом и негирана диктатуром пролетаријата. Пошто капитализам настоји ту демократију формализовати, саобразити логици експлоатације и алијенације, и у условима кризе потиснути ауторитарним режимима — радничка класа треба ту демократију да сачува и искористи у борби против капитала (30).

Дакле, еврокомунисти се залажу за остварење револуције демократским, парламентарним путем уз учешће више социјалних и политичких субјеката. Овакав начин остварења социјализма подразумева „дуг марш кроз институције“, заједно са широким фронтом антикапиталистичких снага, а не насилну револуцију и успостављање диктатуре пролетаријата. Овај став се ослања на Грамшијеву тезу о цивилном друштву које је на Западу традиционално веома развијено што омогућује посве другачији прелаз у социјализам него на Истоку (31). „Освајање власти само по себи представља дуг пут — то је позициони рат, а не јуриш на Зимски дворца“ — истичући ову Грамшијеву мисао еврокомунисти настоје да образложе инкомпатибилност диктатуре пролетаријата са позиционим ратом који воде у постојећим демократским институцијама тежећи да их учине још ефикаснијим, демократскијим. У том смислу Еленстајн подвлачи да је диктатура пролетаријата (онако како ју је одредио Лењин и како је углавном интерпретирана до данас) у суштини антиплуралистички и антидемократски концепт (32).

(29) Исто.

(30) „Демократски прелазак (у пуном смислу те речи) у социјализам створиће демократски социјализам задржавајући и даље политички и идеолошки плурализам и слободу, учиниће демократију стварном елеминишући последице државног монополистичког капитализма... Путени побуне, насилне револуције и диктатуре не одговарају стратегијској нужности у ситуацији наше земље и нашег доба, због непостојања светског рата, због структуре и демократских традиција и стварних објективних потреба савремене Француске.“ (Jean Elleinstein, *Демократија и пут у социјализам*, „Марксизам у свету“, бр. 3/1977, стр. 29—30).

(31) Сигурно није случајно што Грамши диктатуру пролетаријата коју је теоријски обрадио и остварио Лењин, радије назива *хегемонијом* да би у самој диктатури пре свега подвукао моменат руковођења, убеђивања, задобијања консензуса, моменат интелектуалне и моралне реформе. Чињеница је да је Грамши скретао пажњу на потребу нове стратегије радничког покрета у развијеним капиталистичким земљама, у којој пре свега избија моменат хегемоније. То је његово познато разликовање између „маневарског“ и „позиционог рата.“ (Лучиано Групи, *оп. cit.*, стр. 173).

(32) Jean Elleinstein, *оп. cit.*, стр. 30.

4. Раније се сматрало, а пракса је то у већини земаља „реалног социјализма“ и спровела да једна од првих мера револуционарног преображаја мора бити разарање постојећег државног апарата применом репресије и успостављањем диктатуре пролетаријата. Тиме је у старту револуције решавано питање власти. Насупрот томе, еврокомунисти сматрају да се државни апарат мора мењати постепено, еволутивно и тако прилагођавати новим потребама и задацима. Додуше, они не поричу класну суштину овог апарата, али тврде да у условима развијеног цивилног друштва тај апарат не делује само као продужена рука крупног капитала. Данаас више није реткост да радничке, демократске и народне снаге наметну државном апарату и другачије понашање. Стога они закључују да задатак револуционарних снага није у томе да се постојећи друштвени апарат разбије и на његовим рушевинама гради систем диктатуре пролетаријата, већ да се постепено и систематски врши промена његовог класног карактера.

Из овог става се даље извлаче следеће две битне консеквенце. Прво, решавање питања власти не може се свести на подређивање државног апарата било којој појединачној партији, укључујући и револуционарну радничку партију. Држава треба да буде подређена блоку радничких и народних снага, а не једној партији. Она треба да буде инструмент класе, а никако партије (33). И друго, допушта се могућност да истовремено теку процеси друштвеног преображаја и освајања власти у смислу мењања класног карактера државе. Наиме, садржина процеса преображаја најпре је у постепеном заузимању већине у државним институцијама што би резултирало водећим положајем радничке класе (34).

5. Диктатура пролетаријата је ван оптике циљева еврокомунизма јер непосредни циљ њихове борбе и није „успостављање социјализма“ као хитно оствариве алтернативе капиталистичком систему у кризи. Реч је о једној претходној фази, трасирању пута ка социјализму. КП Италије је, нпр., пут за који се залаже означила као „антифашистичку борбу за демократски развој у правцу социјализма“, као „нову фазу развоја демократије која уводи у структуру друштва неке елементе својствене социјализму“ (35). Отуда еврокомунисти говоре о две фазе или етапе друштвеног преображаја у развијеним капиталистичким земљама. У првој фази треба да се реализује програм структуралних реформи које ће разбити моћ крупног капитала, остварити широку демократизацију друштва и створити објективне претпоставке и елементе за социјалистичку солуцију. Тиме се тек припремају услови за прелаз у фазу изградње социјализма. И у првој и у другој фази социјалистичког преображаја нема места за диктатуру пролетаријата.

Да закључимо. Ова аргументација еврокомуниста против концепта диктатуре пролетаријата политички је прихватљива и убедљива, али теоријски она је дубиозна, некохерентна и неутемељена. То је разумљиво јер сам еврокомунизам није у првом реду идеолошки (још мање теоријски) феномен, већ је у питању политичка стратегија борбе за трансформацију друштва.

(33) Вид. М. Печујлић — З. Видаковић, *op. cit.*, стр. 39.

(34) Вид. Сантјаго Кариљо, *Еврокомунизам и држава*, *op. cit.*

(35) Зорица Прикмајер-Томановић, *Еврокомунизам*, *op. cit.*

1. Сматрамо да су поменути разлози одбацивања диктатуре пролетаријата у еврокомунистичкој стратегији политички прихватљиви јер су израз луцидне и трезвене процене конкретно-историјске ситуације у којој објективно, комунисти на Западу реториком о револуционарном насиљу, диктатури пролетаријата и сл. немају реалне шансе да изађу из гета маргиналне социјално-политичке снаге (36).

Из тога су извучене одребене практично-политичке консеквенце и повучени тактички потези. Један од кључних је одбацивање диктатуре пролетаријата. При томе су у првом плану били разлози *политичког опортунитета* који се морају уважавати. На то су, уосталом, принуђене и оне партије које се дистанцирају од еврокомунизма и држе до овоје „ортодоксности“. Нпр. секретар КП Португалије Куњал овако је објаснио став према диктатури пролетаријата: „Ми диктатуру пролетаријата не треба да уносимо у Програм, јер то у нашим условима, после 40 година Салазарове диктатуре, отежава прихватање нашег програма од стране широких маса којима се ми обраћамо.“

„Ако ствари тако стоје, онда ништа не изненађује што су неке комунистичке партије себи поставиле следеће питање: ако класне и политичке снаге које се налазе на власти у грађанском друштву негирају да је та власт њихова диктатура — иако она то јесте — зашто би социјалистичке снаге морале да истицањем појма диктатура пролетаријата стварају утисак као да се разлика између социјалистичког и грађанског друштва не састоји у класном карактеру власти, него у томе што је једно друштво диктатура, а друго демократија. Према томе, ми немамо никаквог разлога да пребацујемо тим партијама што су се одрекле тог термина, јер оне се тиме нису одрекле борбе за такав положај радничке класе у друштву који ће им омогућити борбу за социјализам (37).“

2. Покушај еврокомуниста да теоријски аргументују разлоге напуштања диктатуре пролетаријата мање је убедљив и прихватљив. Он је остао на средокраћу између инсүфицијенција и мистификација класичног концепта диктатуре пролетаријата, са једне стране, и магловите визије концепта политичког система социјализма за који се они залажу, са друге стране.

Прво, пада у очи редукционизам, сужена оптика еврокомунистичке анализе диктатуре пролетаријата ван које остаје Марксов концепт и суштина диктатуре пролетаријата. У већини анализа еврокомуниста диктатура пролетаријата се изједначава са оним што је Стаљин дефинисао и у пракси остварио. Много пре „нових филозофа“ еврокомунисти су на примеру диктатуре пролетаријата имплиците поставили једначину: Маркс = Лењин = Стаљин.

Диктатура пролетаријата се идентификује са насилним путем освајања власти репресије, тј. са путем којим је кренуо СССР, а који

(36) „Остати у таквим условима на старим позицијама догматске политике значило би за комунистичке партије или мирење са тим да буду потиснуте на периферију друштвених збивања или упуштање у псеудореволуционарне авантуре које би се завршиле тешким поразима. Зато је природно што су европске комунистичке партије почеле да за себе траже излаз у политици која ће бити, колико је то највише могуће, ослобођена зависности од блоковских супротности, тј. у таквој политици која одговара стварним интересима радничке класе поједине земље у савременим међународним односима.“ (Едвард Кардељ, *Правици развоја политичког система социјалистичког самоуправљања*, ИЦ Комунист, Београд, 1977, стр. 35).

(37) Исто, стр. 82.

је у бити трасирао Стаљин. У том контексту диктатура пролетаријата се дефинише као насилна једнопартијска политичка власт мањинске радничке класе која не користи мирни пут за прелаз у социјализам, већ прибегава грађанском рату (38). Отуда је Етиен Балибар у праву када критикује овакво редукционистичко дефинисање диктатуре пролетаријата и закључује да „нема бољег начина да се обезбеди диктатура пролетаријата од оваквог иако посредног вида, њеног дефинисања“. При томе, Балибар исправно примећује да „они не мисле да би историја Совјетског Савеза пре, за време и после Стаљина могла послужити као пример процеса и историјске тенденције, супротстављених диктатури пролетаријата. Они не сматрају да би историја Совјетског Савеза могла послужити не само као доказ могућности диктатуре пролетаријата и њеног историјског настанка, већ, пре свега, као пример постојања препрека на путу остваривања диктатуре пролетаријата, постојању снажних историјских тенденција које се супротстављају развоју диктатуре пролетаријата“ (39).

Разуме се, Балибар тиме није ни приближно размрсио чвор у који је проблематика диктатуре пролетаријата заплетена, али је тиме проблем диктатуре пролетаријата на теоријски релевантан начин поставио.

Друго, еврокомунисти као и већина интерпретатора Марксовог концепта диктатуре пролетаријата, мешају апстрактно-теоријски и конкретно-историјски ниво анализе, и теоријско значење диктатуре пролетаријата са прагматичко-политичким значењем. У том смислу они настављају традицију марксизма Друге интернационале и диктатуру пролетаријата схватају као посебни „политички режим“, односно као скуп политичких институција које обезбеђују — или не обезбеђују — политичку власт радничке класе. Балибарова критика је и у овој тачки основана. Он критикује изједначавање диктатуре пролетаријата са одређеним „политичким режимом“ јер оно значи свођење суштине диктатуре пролетаријата на државу, на „облик владавине“, „одређени систем институција чиме се потискује суштина диктатуре пролетаријата“, а она је, према Балибару „оно што можемо назвати масовном пролетерском демократијом“ (40).

Међутим, за разлику од Кауцког и Берштајна, еврокомунисти нису у овом схватању диктатуре пролетаријата као „политичког режима“ консеквентни. Јер, упркос чињеници да тактички одбацују диктатуру пролетаријата они стратегијски теже остваривању руководеће улоге радничке класе у процесу социјалистичког преображаја. То је навело многе теоретичаре да закључе „да битна обележја те стратегије, која је добила назив еврокомунизам, не противрече суштини диктатуре пролетаријата“ (41). У нашој теорији је тај критички дискурс према еврокомунизму најдоследније развио Милош Николић. Позивајући се на

(38) Вид. Етиен Балибар, *О диктатури пролетаријата*, „Марксизам у свету“, број 3/1977, стр. 51.

(39) Исто, стр. 54.

(40) Ваља приметити да и Балибарова концепција диктатуре пролетаријата као система комплементарног деловања масовне демократије, државног апарата и руководеће улоге партије, пати од слабости управо, онога што критикује. Јер, ни она не налази прави одговор на питање: шта учинити да руководећа улога партије не срасте са државом, већ обезбеди растућу контролу маса на деловање државе? (Вид. Етиен Балибар, *op. cit.*, стр. 53).

(41) Вид. Милош Николић, *Самоуправљање као облик диктатуре пролетаријата*, *op. cit.*, стр. 49.

Маркса, Лењина и Балибара он сматра да: а) стратегија мирног пута социјалистичког преображаја не противречи потреби да пролетаријат буде руководећа снага тог преображаја; б) да остваривање суштине диктатуре пролетаријата није уопште противно коришћењу и даљем развијању демократских интенција; в) да постојаност револуционарног процеса за коју се залажу еврокомунисти такође не противречи остваривању суштине диктатуре пролетаријата; г) да политика најширих политичких и социјално-класних савеза демократских снага није у супротности са диктатуром пролетаријата (42).

Треће, теоријски је најутемељенији аргумент еврокомуниста по којем се диктатура пролетаријата одбацује јер не изражава све савремене субјективне снаге социјализма, тј. у колизији је са политиком најширих политичких и социјалнокласних савеза демократских, антикапиталистичких снага. Теоријску елаборацију ове тезе дали су италијански комунисти формулом историјског компромиса (43). Они су тврдили да историјски компромис није тактички маневар, споразум о заједничкој влади и сл., већ да је то нешто дубље, нешто што води заједништву самих маса различитих идеолошких опредељења, које треба да схвате да су им циљеви исти, јер их тиште исте невоље: притисак монопола. Поред тога, он је форма истраживања проширених и нараслих потенцијалних субјеката револуције. Међутим, „историјски компромис“ није издржао пробу те је на XVI конгресу КП Италије 1983. год. сахрањен. То је још један пример како теоријски убедљиви и кохерентни концепти у дијалектици политичке борбе добијају супротне предзнаке.

У целини посматрано еврокомунистичко одбацивање теоријског концепта диктатуре пролетаријата политички је опортунно и убедљиво, али теоријски је остало недовољно образложено и неутемељено. На примеру диктатуре пролетаријата, као под увећаним сочивом, огледају се слабости целе еврокомунистичке стратегије: они тачно знају и јасно показују шта неће, али им није сасвим јасно шта хоће, још мање како, на који начин то постићи. Нашли су се у процепу између жеље да се што радикалније раскине са коминтерновским и сталинистичким хипотекама (од којих је она на диктатури пролетаријата понајвећа), и немогућности да понуде развијену концепцију политичког система социјализма као стварну и убедљиву алтернативу.

4. КРИЗА И СУМРАК ЕВРОКОМУНИЗМА

Разлози за задовољство и оптимизам еврокомуниста који је кулминирао на самиту (првом и до сада једином) водећих личности КПШ, КПИ и КПФ у Мадриду 1977. године нису дуго потрајали. Убрзо је постало јасно да се овај оптимизам еврокомуниста заснивао на доста slabим темељима. Прокламовано „заједништво интереса и схватања“ није се дуго одржало. Три најзначајније еврокомунистичке партије нашле

(42) Исто, стр. 49—54.

(43) Тезу о „историјском компромису“ лансирао је у три чланка у *Rinasciti* у септембру и октобру 1973, генерални секретар КПИ Енрико Берлингер, да би на следећим конгресима (1974. и 1979), ушла и потврдила се као званична линија партије у службена документа. Видели смо да је теоријско тумачење добила нарочито у радовима Лучиана Група.

су се на супротним позицијама када је требало заузети став о неким актуелним политичким питањима савременог света. Али, то није била једина невоља.

Након почетног узлета и зенита који је досегао средином седам-десетих година, еврокомунизам је од 1978. године почео да доживљава становиту летаргију, по многим и декадентичу. Последњих година ниједна еврокомунистичка партија није доживела победу на изборима што је донело и велика разочарења. Уместо нових продора, знатнијег јачања сопствених позиција, готово су у свим земљама забележили неуспех. КП Италије је током 1982—1984. године претрпела тешке поразе на локалним изборима, а КП Француске и КП Шпаније готово катастрофалне (44). У већини тих партија дошло је до наглог осипања чланства (нарочито млађег), до фракцијске борбе која је у КП Шпаније довела до расцепа (45). Делови радништва, омладине и интелигенције окрећу се према другим политичким струјама у којима на адекватан начин задовољавају своје интересе.

У објашњењу ове кризе и разлога неуспеха еврокомунистичких партија треба имати у виду више момената. Прво, еврокомунисти су били јасни у најави онога што хоће да промене, али су били мање убедљиви у давању конкретних одговора. Нпр., у време озбиљне кризе италијанског друштва, КП Италије није успела да понуди стварну алтернативу, да изађе са јасним програмом који би мобилисао масе. Друго, постојала је становита дискрепанца између руководства и базе еврокомунистичких партија. Многи показатељи говоре да еврокомунистички курс никада није шире прихватио чланство. Треће у еврокомунистичким партијама се лојавио у латентном облику конфликт између традиционалних метода и образаца деловања и нових форми револуционарности, слободе и демократије које су проповедали. И четврто, најважније, питање савезништва које је пресудно утицало на стреловити узлет али и пад политичког утицаја еврокомунизма. У условима рецесије када је положај средњих слојева у западноевропском друштву нагло погоршан, дошло је до његове радикализације. Еврокомунисти су тада схватили да могу прве кораке револуционарног преображаја и тзв. дугог марша кроз институције, учинити раме уз раме са овим радикализованим средњим слојем. Пружили су им руку и ушли у својеврне историјске компромисе и блокове са њиховим политичким партијама. У том смислу ставови КП Италије на њеном XIV и КП Француске на XXII конгресу били су израз реалности и политичке мудрости. Берлингер је тада луцидно извукао поуку из контрареволуције у Чилеу: Аљенде је пао, између осталог, због тога што је „ишао ђоном“ на средње

(44) На изборима 1982. године КП Шпаније је добила свега 3,8% гласова, односно само четири места у парламенту. За овај неуспех окривљени су: генерални секретар Сан-тијаго Кариљо, идеолошке разлике и сукоби, разочарење у старо марксистичко-лењинистичко веровање и криза еврокомунизма.

(45) КП Шпаније је од 1979—1982. године изгубила преко 50.000 чланова, а тај тренд је и даље настављен. Партија је раздирана идеолошким разилажењима и фракцијским борбама између: „еврокомуниста“, „еврокомуниста-обновитеља“ и „просовјетске струје“ („Авганистанана“). Практично од 1981. године КПШ се налазила на ивици расцепа, до којег је и дошло после XI конгреса када се „просовјетска струја“ на челу са Игнацијем Гале-гом дојавила и основала нову комунистичку партију. Ову ситуацију критичари еврокомунизма су прокомментарисали са цинизмом, цитирајући Филипа Гонзалеса: „Кариљо је учинио оно што Франку није пошао за руком током 40 година — да разбије КП Шпаније.“ (Виа. — „Трибуна“, Праг 7. XII 1983. „У Шпанији је све мање комуниста, али зато има све више комунистичких партија“).

слојеве, те је остао ослоњен на шачицу одлучног, али малобројног и немоћног радништва (46). Данашња ситуација се у том погледу битно променила. Капитал је у овим земљама успео чвршће да веже и својим интересима саобрази средње слојеве. Они више нису радикални као седамдесетих година. Зато није случајно што су разни блокови: „историјски компромиси“, „савез француског народа“, „савез рада и културе“ и др. почели да се кидају. Све је очигледније да је у њиховим везама, уосталом као и у сваком браку из рачуна мање љубави и заједништва (47). До тог сазнања КП Италије нпр., је дошла на свом XVI конгресу марта 1983. године када је констатована превазиђеност тезе о „историјском компромису“ и изјаснила се за нешто ново: за демократску алтернативу. Дакле, КП Италије није више за конвергенцију са главним изразом католичких маса, демохришћанима, већ са другима — против њих.

Овим унутрашњим (објективним и субјективним) разлозима кризе еврокомунизма треба додати и спољашње. Прво, погоршавање међународне ситуације и заоштравање односа међу блоковима што се увек негативно одражава на комунистички покрет на Западу. Наиме, што су блоксовске конфронтације оштрије, мањи су изгледи да еврокомунисти успоставе чвршће савезе са својим потенцијалним партнерима, а још мање да они сами ојачају своје политичке позиције. Историја је за то већ пружила много примера. Друго, налет неоконзервативизма и потискивање идеја, пројеката и стратегије левице на Западу. И треће, заоштравање противречја у земљама реалног социјализма што је кулминирало пољском драмом 1980/81. године.

Последње године протичу у знаку заборава и игнорисања еврокомунизма у теорији и политичкој пракси. Еврокомунизам се попут метеора појавио, блеснуо и нагло згаснуо (48). Ипак, за њим је остао траг који ће још дуго осветљавати и опомињати. Уосталом, историја радничког покрета, од Париске комуне до борбе „Солидарности“ у Пољској 1980/81. године, богата је идејама и социјалним покретима који су имали краткотрајан узлет и пад, али су, упркос томе, остали велики догађаји, светионици револуционарне праксе, са далекосежним консеквенцама и значајем.

Садашња криза еврокомунизма не мора да значи и његов крај. Ту се не ради о кризи еврокомунистичке оријентације, већ о слабостима у њеној разради: теоријској операционализацији и примени (49). Стога нису тачне оне процене чији аутори тврде да се еврокомунисти налазе пред дилемом: задржати или одбацити еврокомунистичку стратегију. Повратак на ранију политику у већини случајева би био раван

(46) Еприко Берлингер, *Размишљања о Италији након догађаја у Чилеу*, „Rinascita“ од 28. септембра, 5. 9. октобра 1973. године.

(47) Један духовити коментатор је саркастично приказао неуспех „историјског компромиса“ у Италији: „Већ од 1978. године, кроз партију је струјало становито незадовољство што се упорно нуди брак старој госпођи која то неће, а ни позвани сватови, прије свега руководство социјалиста, нису спремни да увеличају евентуалну свечаност.“ (Јошко Паловрић, *С Љотићем на таван*, „Данас“, 10. III 1983, стр. 50).

(48) На последњем, XVII конгресу ИКП, 1986. год. еврокомунизам готово није ни поменуто.

(49) „Са састанка на врху у Мадриду еврокомунизам почиње губити нешто од свој сјаја, од своје медијске славе, укратко, он више не представља догађај. Међутим, улазак у осамдесете године означава, упркос свега, постојаност еврокомунизма као појаве... У том тренутку када еврокомунизам почиње излазити из моде, почиње се говорити о европској левици.“ (Lily Marcou, *Западни комунизам између повјесног опадања и неопходног прилагођавања актуелним околностима*, „Кумровечки записи“, број 3/1975. стр. 61—62).

политичком самоубиству. Та политика је много раније пала на испиту историје, прилике у којима делују ове партије толико су се измениле да је још неупоредиво више сужен простор за било коју варијанту традиционалне догматске, секташке и ауторитарне концепције и политике. Зато објективни аналитичари истичу да је једина шанса у настављању еврокомунистичког курса, јер европска левица неће моћи постојати без еврокомунизма. „Будућност западног комунизма налази се само у еврокомунизму, који би произашао из европске левнице. Суштина садашњег тренутка еврокомунизма је у томе што су ојачале снаге које вуку назад, али је на другој страни порасла свест да се мора одлучије и доследније развијати и остваривати еврокомунистичка стратегија“ (50).

Dr. Jovica Trkulja,
Assistant of the Faculty of Law in Belgrade

THE RISE AND FALL OF EURO-COMMUNISM

Summary

Following three principal issues are elaborated by the author in the present study related to Euro-communism:

(i) Formation of Euro-communism — which is explained by the author by two groups of facts which influenced by the end of the sixties the creation of new strategy of the communist parties of developed capitalist countries. The first group is related to the transformations of contemporary capitalism which were crucial in the change of strategy of European communists. The other is related to the radicalisation of the class struggle during social and political disturbances between 1968 and 1972.

(ii) The second issue relates to significant new elements which were introduced by Euro-communism into political theory and strategy of socialism. These are: (a) the type of the party has been changed, since Euro-communists have abandoned the type of cadre-party which was replaced by the party of masses; (b) the idea has been greatly revised of a communist party as a single avant-garde of the working class; (c) the position has been changed of the generally negative treatment of the existing bourgeois society; (d) critical attitude has been forwarded towards the blocks and the policy of force in international relations; (e) in international workers' movement the Euro-communists reject any internationalisation where the autonomy would be questioned of the party; (f) Euro-communists have extended the social and political dimension of alliance; (g) they have rejected the theoretical conception and practice of distatorship of the proletariat; (h) they have opted for a democratic road to socialism.

(iii) The third issue is related to the crisis and fall of Euro-communism. After the initial rise and the zenith, which has been reached in the middle of the seventies, the Euro-communism began, since 1978, to experience certain lethargy and decadence. The author submits the following reasons to explain the crisis of Euro-communism, namely: (a) Euro-communists were not successful in offering a real, theoretically firm and acceptable alternative; (b) existing of a discrepancy between the leadership and the basis of the Euro-communist parties; (c) the conflict has taken place in these parties between the traditional methods of action and new forms of revolutionary conduct; (d) capital has succeeded again to attract and coordinate with its own interests the middle strata of popu-

lation, who abandon the alliance with communists; (e) deterioration of international situation and greater tension in the relations of the blocks; (f) the assault of neo-conservatism and suppressing of ideas, projects and strategy of the Left in the West.

*Dr Jovica Trkulja,
assistant à la Faculté de droit à Belgrade*

LA MONTEE ET LA PRECIPITATION DE L'EUROCOMMUNISME

Résumé

Dans cet ouvrage l'auteur examine les trois questions cruciales suivantes concernant l'eurocommunisme:

1. L'auteur explique la formation de l'eurocommunisme par deux groupes de faites qui ont influé vers la fin des années soixantes sur la formation d'une nouvelle stratégie des partis communistes des pays capitalistes développés. Le premier est lié aux transformations du capitalisme contemporain qui ont influé de manière essentielle sur la modification de la stratégie des communistes européens. Le second groupe de faits est lié à la radicalisation de la lutte des classes lors des émeutes socio-politiques des années 1968—72.

2. La seconde question concerne les nouveautés considérables que l'eurocommunisme a introduites dans la théorie politique et dans la stratégie du socialisme. Ces nouveautés sont: a) le type de parti a été modifié: les eurocommunistes ont abandonné le type de „parti de cadres“ et ils ont opté „le parti de masses“; b) l'attitude selon laquelle le parti communiste est l'avant-garde inviolable de la classe ouvrière, a été révisée à fond; c) l'attitude apriori négative envers la société bourgeoise actuelle a été modifiée; d) une attitude critique a été adoptée à l'égard des blocs et de la politique de force dans les relations internationales; e) en ce qui concerne le mouvement ouvrier international, les eurocommunistes rejettent toute internationalisation qui pourrait mettre en question l'autonomie du parti; f) les eurocommunistes ont élargi la dimension sociale et politique de l'alliance; g) le rejet de la conception théorique et de la pratique de la dictature du prolétariat; h) la voie démocratique vers le socialisme.

3) La crise et le crépuscule de l'eurocommunisme. Après l'élan initial et le zénithe qui a été atteint au milieu des années soixante-dix, à partir de 1978, l'eurocommunisme a commencé à subir une certaine léthargie et décadence. L'auteur trouve une explication de la crise de l'eurocommunisme dans les raisons suivantes: a) les eurocommunistes n'ont pas réussi à offrir une alternative réelle, fondée sur la théorie et acceptable; b) l'existence de l'ecartement entre les dirigeants et la base des partis eurocommunistes; c) un conflit entre les méthodes d'action traditionnelles et les nouvelles formes révolutionnaires a apparu dans les partis communistes; d) le capital a réussi de nouveau à consolider ces liens avec la classe moyenne qui abandonne l'alliance avec les communistes et à conformer les intérêts de cette classe à ces propres intérêts; e) l'aggravation de la situation internationale et la tension des rapports entre les blocs; f) l'essor de néoconservatisme et le refoulement des idées, des projets et de la stratégie de la gauche à l'Occident.

мр Фикрет Карчић,
асистент Исламског факултета у Сарајеву

УСТАВНОПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ ОДНОСА ДРЖАВЕ И ВЈЕРЕ У БЛИСКОИСТОЧНИМ ЗЕМЉАМА

Вјерски фактор је током цјелокупне досадашње историје земаља Блиског истока играо значајну улогу у друштвеним збивањима. С овог простора су потекле три велике свјетске монотеистичке религије које су увелико обликовале културну баштину човјечанства. На овом подручју вјера и данас, у вријеме појачане секуларизације државе и друштва, игра видну улогу изван сфере приватног живота појединца. Својим присуством у јавном домену она утиче на процес трансформације традиционалних блискоисточних друштава, пружа ауторизацију друштвено-политичким и државноправним системима или снагама које се залажу за њихову промјену, оснажује „историјска права“ појединих режима у погледу територије или идеолошких квалификација сусједних земаља, дајући при томе конфликтним ситуацијама у овом региону и вид вјерских сукоба.

Све ове околности, заједно са разлозима сазнајне природе, оправдавају потребу једног општег приказа правног регулисања односа државе и вјере на Блиском истоку, питања коме ни југословенски правници ни оријенталисти нису до сада, колико нам је познато, посветили већу пажњу.

Како су регулисани односи државе и вјере у уставима блискоисточних земаља, који су фактори утицали на њихово уобличење, какве су последице те регулативе и какви су, евентуално, изгледи за будућност — то су питања на која се у овом чланку жели указати.

1. ОПШТИ ПОДАЦИ О ВЈЕРСКИМ ГРУПАМА НА БЛИСКОМ ИСТОКУ И ИСТОРИЈСКОМ ИСКУСТВУ РЕГУЛИСАЊА ОДНОСА ДРЖАВЕ И ВЈЕРЕ

За једну од главних друштвено-политичких карактеристика Блиског истока узима се постојање мноштва вјерских група са различитом етничком основом и језиком (1). Најбројнију скупину чине муслимани

(1) Gabriel Baer, *Religious and Ethnic Groups*, Y: „Man, State and Society in the Contemporary Middle East“ (ed. Jacob M. Landau), New York—Washington—London, 1972, 250.

сунније (ahl as-sunna wa'l-jamâ'a) чија се бројност према процјенама из шездесетих година овог вијека креће око 3/4 укупне популације на Блиском истоку. Поред њих постоји још више од двадесет вјерских заједница које своје учење вежу за ислам, хришћанство или јеврејство. Према споменутим процјенама, на Блиском истоку је половином овог вијека живјело око 3 150 000 хришћана различитих деноминација од којих су најбројнији били припадници Коптске цркве у Египту, маронити у Либану и гркоправославни у разним арапским земљама. Број Јевреја у овим земљама се у исто вријеме кретао око 222 000 али је након 1948. смањен иселјавањем у Израел и друге земље (2).

Појаву великог броја вјерских заједница у блискоисточном региону познати оријенталиста Gabriel Baer објашњава дјеловањем више фактора: ради се о колијевци три велике монотеистичке религије и мјесту гдје су се појавили вјерски расколи унутар њих, циљу миграција номадског становништва, уточишту за чланове прогоњених вјерских група итд. (3).

Подручје Блиског истока је од VIII до IX односно XX вијека било под муслиманском доминацијом. Вјерска разноликост очувала се и поред вишевијековне присутности држава које су своју легитимност изводиле из исламског учења. G. Baer то објашњава дјеловањем два фактора: геополитичког (планине и пустиње су онемогућавале ефективно вршење власти у појединим крајевима) и вјерског (толеранција ислама према припадницима тзв. небеских објава) (4).

За ово вријеме муслиманске доминације дјеловао је исламски концепт човјека, друштва и државе који је ударио печат и савременом уређењу односа државе и вјере у већини земаља Блиског истока, као и односима међу појединим вјерским заједницама.

Ислам, слично јеврејству, историјски представља примјер вјерске заједнице која је постала држава. У таквом типу односа вјерског и политичког ауторитета вјерске и политичке функције леже и врше се у истој структури. Према овом моделу, који је амерички социолог Доналд Смит назвао органским, за друштвени поредак се вјерује да потиче од Бога, власт изводи своју легитимност из духовног извора а политичка управа се врши према вјерском праву и традицији. Суштина органске религије је свето право (5). У случају ислама то је шеријат (shari'a).

Органски модел се битно разликује од црквеног модела односа вјерског и политичког ауторитета у коме су политичке и вјерске функције одијељене али дјелују уз међусобни утицај. Црквени модел се афирмисао у случају хришћанства у току чије су историје односи политичких центара и вјерске институције бивали различито уређени: као доминација једног или другог ауторитета, равнотежа, одвајање.

Важна разлика између ова два модела је у начину на који се у њима манифестовала тежња ка вјерски организованом заједничком животу. У црквеном моделу она се изражава кроз институционално јачање цркве и борбу за доминацију над државом. У органском моделу

(2) Исто, 260—265.

(3) Исто, 250.

(4) Исто.

(5) Donald Smith, *Religion and Political Development*, Boston, 1970, 7—8.

та тежња се изражава кроз вјерско-политичку заједницу и борбу за државу (6).

Посљедица историјског манифестовања ислама у облику органске религије се огледа у томе што ни у једној муслиманској земљи до краја XIX вијека није егзистирала посебна исламска вјерска заједница одвојена од државне структуре. И када је дошло до образовања исламских вјерских заједница у модерном смислу ријечи, то се десило у случају муслиманског становништва које је дошло у државноправни оквир или политичку доминацију европских држава (Индија, Централна Азија, Индонезија, Балкан).

И поред одсуства црквеног модела у историјским муслиманским државама, треба истаћи да су исламски вјерски учењаци и службеници (*'ulamâ*) временом образовали засебан слој, изградили унутрашњу хијерархију, осигурали властиту друштвено-економску основу и формулисали специфичне интересе, дефинисали сталешке норме понашања и титуле, вршећи дио функција које је у хришћанској традицији имао клер. При томе су, за разлику од овог посљедњег, били увијек интегрисани у државну структуру, бар што се тиче суннија. Зато су земље са већинским муслиманским становништвом на Блиском истоку дочекале XX вијек без постојања исламске вјерске заједнице одвојене од организације државне власти.

Класични теоријски концепт међувјерских и међународних односа у муслиманским државама дали су рани исламски правници тумачећи главне изворе шеријатског права и уопштавајући практичне мјере првих халифа. Најразрађенији организациони облик овај концепт је задобио унутар Османлијске Царевине.

Према тумачењу шеријатских правника „кућа ислама“ (*dar alislâm*) је могла да обухвата, осим муслимана, и следбенике тзв. небеских објава (*ahl al-kitâb*) под којим су подразумевани хришћани, јевреји и зороастровци. Они су уживали статус „штићеника“ исламске власти (*dhimmi*) а били су организовани у вјерсконародне групе (*millet*). Ове заједнице су уживале вјерску и грађанско-правну аутономију уз услов да признају политичку доминацију муслиманске државе. Признавањем друштвених и правосудских функција немуслиманским заједницама шеријатски правници су, у ствари, на њих пројектовали своју визију вјерске заједнице као вјерског и друштвено-политичког ентитета. То је довело до ситуације да милети у Османлијској Царевини постану праве „мале теократије“ у којима су вјерске старјешине посједовале и грађанску, фискалну, школску па чак и дјелимичну кривичну јурисдикцију над својим истовјерницима. У литератури се наводи да је, на примјер, гркоправославни патријарх посједовао овлашћење за слање у прогонство османлијских поданика који припадају цркви чији је он старјешина (7).

У доба танзимата у Османлијској Царевини, посебно након издавања Ислахат фермана 1856, започела је трансформација милета од вјерсконародних друштвено-политичких заједница према вјерским заједницама (*semaat*). Међутим, овај процес за вријеме трајања осман-

(6) Wilfred Cantwell Smith, *Islam in Modern History*, Princeton—New Jersey, 1957, 211, библ. 6.

(7) Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, 1964, 158.

лијоке државе није довршен те су га у таквом стању наслиједили арапске државе основане на развалинама некадашњег Царства.

Треба напоменути да резултати секуларне политике танзимата нису дотакли муслимане у Османлијској Царевини. У односу на њих није дошло до развоја у правцу аутономне вјерске заједнице, него до образовања двојства секуларних и исламских установа у сфери образовања и права.

Систем милета је оставио дубоки траг на савремено уређење међувјерских односа на Блиском истоку (8). Као основа идентификације појединца и даље се појављује припадност вјерској, односно вјерско-народносној скупини. У прилог тога, поред историјског наслеђа, дјелује и закашњење у формирању оних друштвених слојева који би могли радити на идентификацији на националној или класној основи (грађанска класа, свјетовна интелигенција, радништво).

Вјерске заједнице у дијелу блискоисточних земаља су сачувале и своје политичке и друштвене функције. Оне су заступљене у представничким и извршним тијелима а вјерски поглавари су уједно и свјетовни лидери. Статусна питања припадника ових вјерских заједница и даље су у надлежности духовних судова или канонског права, а могуће је и организовање друштвених и културних активности по професионалном принципу.

Преглед важећих система регулисања односа државе и вјере показује колико је у блискоисточним земљама историјско искуство и наслеђе дјеловало на усвајање или модификовање одређених образаца.

II. МОДАЛИТЕТИ РЕГУЛИСАЊА ОДНОСА ДРЖАВЕ И ВЈЕРЕ

Све блискоисточне државе, осим Израела, земље су са већинским а у неким случајевима и потпуним муслиманским становништвом. Због те околности, неки аутори (W. C. Smith, E. I. J. Rosenthal, M. Ch. Bassiouni, K. Cragg) ове земље називају „муслиманским“ према већини муслиманског становништва. Од ових земаља треба разликовати „исламске државе“, наводе ови аутори, као ознаку за државне организације које своју легитимност заснивају на учењу ислама, гдје се ислам јавно и службено примјењује а шеријат представља извор цјелокупног законодавства (9). У креирању „исламских држава“ јављају се бројна спорна питања везана за операционализацију исламских начела у сфери државноправног уређења, о чему овдје није потребно шире говорити.

С обзиром на облик владавине државе Блиског истока су монархије или републике. Међу монархијама постоје оне које се ослањају на традиционални муслимански концепт султаната или мемлекета (Саудијска Арабија, Оман, Катар, неке кнежевине Перзијског, односно Ара-

(8) Richard B. Rose, *Islam and the Development of Personal Status Laws among Christian Dhimmis: Motives, Sources, Consequences*, „Muslim World“, LXXII (1982), 175—176.

(9) W. C. Smith, *op. cit.*, 209—216.; M. Cherif Bassiouni, *Sources of Islamic Law and the Protection of Human Rights in the Islamic Criminal Justice System*, у: „The Islamic Criminal Justice System“ (ed. M. Ch. Bassiouni), London—Rome—New York, 1982, 3, бн.в. 3.; Erwin I. J. Rosenthal, *Islam in the National State*, Cambridge, 1965, 26, 331; Kenneth Cragg, *Religious Development in Islam in the 20th Century*, „Journal of World History“, III (1956), 517.

бијског залива) и оне које су изграђене по узору на европске уставне монархије (Јордан, Кувајт). Републике су образоване по узору на европске републике грађанског или социјалистичког типа. Без обзира на усвојени облик владавине, у државама овог региона се осећају врло јаке аутократске тенденције у највишим врховима политичке власти.

Све блискоисточне државе, изузев двије традиционалне муслиманске монархије — Саудијске Арабије и Омана — имају писани устав. Шароликост облика владавине и идеолошких концепција на којима се заснива државна власт има за посљедицу упоредно постојање различитих система регулисања односа државе и вјере. За све ове системе, од режима државне вјере, преко система признатих вјерских заједница и одвајања вјере од државе, карактеристично је да су у пракси блискоисточних земаља мање или више модификовани дјеловањем доминирајућег вјерског учења.

1. Систем државне вјере

Систем државне или службене вјере, односно цркве означава да је једна вјероисповијест прихваћена као вјерско учење државе и да због тога има повлаштен положај у односу на остале вјероисповијести. Поглавар државе мора припадати државној вјери, свака радња против те вјере или њеног учења је забрањена, држава доноси прописе о организацији службене вјерске заједнице, образовању, постављању и издржавању њених свештеника или вјерских службеника и њеног поглавара, вјерски празници службене вјере имају карактер државних празника а државна вјера утиче на позитивно право, систем јавног школства итд. (10).

Систем државне вјере, односно цркве је присутан у хришћанској традицији од треће деценије IV вијека наше ере и углавном је указивао на доминацију државе над црквом. У овом систему су увијек постојале одвојене институције државе и цркве, мада су биле међусобно повезане. Привилегије које доноси статус државне вјере црква је плаћала губитком самосталности.

У правној историји муслиманских земаља појам „државна вјера“ се први пут појављује у уставима арапских земаља након првог свјетског рата када новоуспостављене националне државе усвајају уставе европског типа али инсистирају на уношењу клаузуле о исламу као државној вјери или за муслимана резервишу положај шефа државе (11). Неки аутори су у томе видјели одавање респекта исламу и признање његовог моралног примата, превиђајући при томе сасвим конкретне позитивноправне учинке таквог статуса.

Према данас важећим уставима, ислам има статус државне вјере у већини блискоисточних муслиманских држава. У неким од ових земаља у уставима је садржана клаузула о исламу као државној вјери (Египат, Арапска Република Јемен, Кувајт, Катар, Уједињени Арапски Еми-

(10) Мирослав Печујић, *Однос цркве и државе*, Београд, 1958, 28; К. Грос, *Учебник црквеног права Католичке цркве*, Загреб, 1930 60—61; Марко Димитријевић, *Однос Цркве и државе: историјски преглед*, „Православна мисао“, II (1960), 36.

(11) Pierre Rondot, *Minorities in the Arab Orient Today*, у: „Man, State and Society in the Contemporary Middle East“, 273

рати, Јордан) (12). Уобичајена формулација која је кориштена на арапском језику је „al-islām dīn ad-dawla“ (ислам је државна вјера).

У Саудијској Арабији и Оману функционише државноправни поредак који се ослања на један историјски облик тумачења и примјене исламског политичкоправног концепта (13). Не истиче се статус ислама као државне вјере већ се саме државе означавају као исламски легитимне организације. Државна управа је везана за шеријат и традицију, избор и увођење у дужност владара се врше по муслиманској традицији избора султана, име владара се спомиње на јавним молитвама петком (khutba), владари у одребене дане лично примају притужбе поданика (majlis al-mazālim) итд. Шеријатски правници у овим земљама путем правних мишљења (fatwa) изричу суд о законитости свих радњи које се одвијају у јавном или приватном домену, од питања законитости смјене на пријестољу до пијења „кока-коле“.

Привремени Устав Републике Ирак од 19. VII 1970. не спомиње статус ислама као државне вјере, али то произлази из одредаба о важењу шеријата као општег извора права (Грађански законик из 1951, чл. 1). Осим тога, Савјет команде револуције је законом бр. 50 из 1981. уредио организацију Министарста за вакуфе и вјерске послове коме је, између осталог, дао у задатак уздизање истамског позива, ширење исламске културе, заштиту светих мјеста и уређење њихове управе као и надзирање рада исламских задужбина (waqf). Ово Министарство је задужено и за ствари немуслиманских вјерских заједница и уређење послова везаних за њихова добра и храмове (14). Споменутих актима је објективно исламу дата доминантна вјерска улога у држави а да се при том не дира слобода савјести и вјероисповијести гарантована свим грађанима.

Одребене специфичности система државне вјере у муслиманским блискоисточним земљама најбоље се уочавају приликом његовог поређења са праксом одговарајућих европских држава.

На првом мјесту треба споменути да ни у једној блискоисточној муслиманској земљи са системом државне вјере не постоји исламска вјерска заједница као тијело одвојено од државне организације. Исламске вјерске службенике поставља надлежни орган државне власти (Министарство за вакуфе и исламске/вјерске послове), они се школују у школама над којима држава врши надзор а некада и непосредну управу, плаћају се из средстава исламских задужбина које су под контролом државе или из средстава државног буџета, исламски вјерски празници су државни празници а изучавање исламске вјере у државним школама је обавезно.

Специфичност на коју желимо скренути пажњу огледа се у томе што у европским државама, у којима је историјски афирмисан црквени модел уређења, односа вјерског и политичког ауторитета, постоје од-

(12) Ближе податке о овим уставним одредбама и њиховом садржају, вид. Al-Bashir at-Tikāri, *Makana ash-shari'a l-islamiyya fi dasatir ad-duwal al-'arabiyya*, Al-majalla al-qaruniyya at-tunisiyya, 1982, 20—40; M. Ch. Bassiouni, *op. cit.*, 67.

(13) Awar Ahmad Qadri, *The Islamic Legal System of Saudi Arabia*, „Islamic Literature“, XIV (1968), 37—46.

(14) Muhammad Sharif Ahmad, *Mu'assasa al-awqaf fi'l-'iraq*, Da'wa al-haqq, бр. 230, 1983, 57.

војени ентитети државе и цркве са властитом унутрашњом организацијом а усвајањем система државне цркве држава одређену, већ формирану цркву с изграђеним и формулисаним учењем признаје и ставља у доминантан положај у сфери вјерског дјеловања. Држава, затим, успоставља организационе и персоналне везе са таквом црквом.

У блискоисточним муслиманским земљама модерне националне државе се нису могле сусрести с овако изграђеном исламском вјерском заједницом. Оне су једноставно дио функција муслиманских номократских или хијерократских држава задржале за себе и у условима трансформације државноправног уређења. Зато се у овим земљама не може говорити о „државној цркви“ нити „државној вјерској заједници“, јер њих заправо нема, већ о „државној вјери“.

Са друге стране, ниједан државни поглавар у овим земљама није истовремено и национални исламски старјешина, као што је то случај нпр. с Англиканском црквом у Великој Британији гдје монарх ужива такав положај. Поглавари блискоисточних муслиманских држава се сматрају свјетовним владарима али им се на основу вјере дугује лојалност.

Друга околност на коју желимо скренути пажњу је присутност исламског права у позитивноправним системима ових земаља. Степен присутности је различит од државе до државе али је могуће издвојити слиједеће модалитете: шеријат је једини извор позитивног права, шеријат је главни извор права и шеријат је један од допуњских извора позитивног права (15).

У арапској правој литератури су вођене расправе о томе какве посљедице по право има признање ислама за државну вјеру. Ове расправе су биле посебно интензивне у Египту приликом доношења Устава 1981 (16).

Неки правници, као Али Али Мансур, заступали су тезу да у таквој држави шеријат има значај извора цјелокупног законодавства те да се сви закони који су му противни сматрају докинутим, јер су противуставни. Други правници, као што су Абдулфатах Абдулбаки и Џамат Заки, сматрали су да је у том случају шеријат извор позитивног права само у питањима личног статуса муслимана а да канонско, односно јеврејско прво представља извор позитивног права у питањима личног статуса хришћана и јевреја (17).

У већини ових земаља није усвојено рјешење да признање ислама за државну вјеру значи истовремено подвргавање цјелокупног права исламском концепту. Најшира примјена исламског права и муслиманских обичаја је у традиционалним монархијама док у земљама у којима преовладава кодификовано право шеријат, преточен у законе, важи за муслимане у стварима личног статуса и наслеђа а у области грађанског права утолико уколико је кориштен као основа кодификације, или му је признат статус допуњског извора права.

(15) О присутности шеријата у позитивном праву блискоисточних земаља, вид. Jerome N. D. Anderson and Norman J. Coulson, *Islamic Law in Contemporary Cultural Change*, Saeculum, 1967, 13—92.

(16) J. O'Kane, *Islam in the New Egyptian Constitution: Some Discussions in al-Ahram*, „Middle East Journal“, XXVI (1972), 137—148.

(17) Ali 'Ali Mansur, *Nizam at-tajrim wa'l-'iqab fi'l-islam*, Al-madina, 1976, 36—37.

Исламско учење и светиње у свим овим земљама уживају правну заштиту. Обим и ефикасност ове заштите су различити у појединим земљама у зависности од привржености владајућих структура исламу и њиховом ослањању на вјерска осјећања маса. Непдје се та заштита изражава кроз могућност изрицања најтежих кривичноправних санкција за вријебање исламског учења, а негдје се преко тога прелази са позивом на слободу изражавања.

Посебна кривичноправна заштита ислама огледа се у томе што неке од ових држава одрицање од ислама или апостасију (*ridda*) квалификују кривичним дјелом за које се може изрећи казна затвора а у поновљеном и посебно тешком облику и смртна казна (18). У земљама у којима одрицање од ислама не представља кривично дјело починилац би се сусрео са бројним административним и грађанско-правним санкцијама које, са другим околностима, ограничавају Уставом гарантовану слободу савјести у тим земљама (19).

Статус ислама као државне вјере има готово редовно за последицу и захтјев да шеф државе исповиједа ислам. Египатски Устав из 1981 (чл. 75) је један од ријетких докумената у коме се тај захтјев не спомиње.

У теорији се поставило питање како ће се одредити да ли је неко муслиман или није. Да ли је за то мјеродавна вјерска дефиниција (изјава о вјеровању и вршење вјерских обреда) или законска дефиниција. Углавном је усвојено схватање да је муслиман онај ко потиче од родитеља муслимана, па је таква формулација садржана у уставу Куввајта (чл. 4) (20).

И на крају је потребно видјети како је регулисано питање вјерских права и слобода немуслиманског становништва у државама у којима ислам има статус државне вјере. Познато је, наиме, да постојање система државне вјере или цркве не мора само по себи умањивати или ограничавати вјерске слободе припадника осталих вјероисповијести (случај Велике Британије).

Гарантовање вјерских права и слобода немуслиманима у овим земаљама се врши на два начина: у традиционалним монархијама путем класичног исламског концепта међувјерских односа а у модернизованим државама уставним гаранцијама слободе вјеровања и вршења вјерских обреда и послова свим грађанима.

Јавне функције су начелно доступне и немуслиманима и то, углавном, до ранга министра пошто је и класична исламска правна теорија ту могућност допуштала.

О томе како се у стварности реализују вјерске слободе грађана у овим земљама постоје специјалистичке студије и оцјене на које се овом приликом не можемо освртати.

Општи закључак о односу државе и вјере у блискоисточним земљама које су усвојиле режим државне вјере је да се ту ради о муслиманским земљама и да у њима држава има доминацију над вјером.

(18) Више о томе, вид., Ali 'Ali Mansur, *op. cit.*, 381—404.

(19) О слободи промјене вјере у блискоисточним земљама, вид. P. Rondot, *op. cit.*, 343.

(20) Al-Bashir, 31. цит., 31.

2. Систем признатих вјерских заједница

Према овом систему, који се још назива и „системом паритета“ или „јурисдикционализмом“, држава на свом територију признаје одређене вјерске заједнице, ставља их под своју заштиту и на њих преноси неке своје функције (склапање и развод брака, вођење матичних књига итд.) Вјерске заједнице су аутономне јавно-правне корпорације којима држава одређује сферу дјеловања. Вјерски обреди признатих вјероисповијести и пропатирање њиховог учења врше се јавно а непризнатих вјероисповијести само у приватној сфери појединаца. Припадницима признатих вјероисповијести се формалноправно гарантује вјерска и грађанско-политичка једнакост. У стварности, повољнији положај има вјероисповијест којој припада већина становништва. Иако су признате вјерске заједнице начелно у свом дјелокругу независне, држава над њима задржава право надзора које се, углавном, манифестује путем два права: *placetum regium* (право државе да одобрава прописе вјерских заједница) и *ius recursus ab abusu* (право грађана да се обрате државној власти уколико се сматрају повријеђеним неком одлуком вјерских органа) (21).

Овај систем на Блиском истоку у чистом облику постоји у Либану и Израелу а у извјесној мјери и у Сирији.

Систем признатих вјерских заједница у Либану се наслања на дуготрајно важење система *milleta* у емирату Либанска Гора, који је био турски вазал од XVI до XIX вијека а од 1861. до 1914. аутономна јединица османлијске државе. Након проглашења независне либанске државе прихваћен је систем јурисдикционализма у односима државе и вјере. У чл. 9. Устава из 1926. садржана је одредба да ће држава уважавати све вјере (*adġân*) и вјерске правце (*madhâhib*) и да ће се под њеном заштитом вршити вјерски обреди (22).

Систем признатих вјерских заједница модификован је у Либану дуготрајном примјеном милетског система. Вјерске заједнице, поред вјерске функције, врше и јурисдикцију у стварима личног статуса а настављају функционисати и као друштвено-политичка тијела. На основу „дентименског споразума“ из 1943. јавне функције се распоређују по вјерсконародном критерију чиме постају фактички „феуди“ појединих племенских и вјерскоетничких група. Конфесионализам се проширио и на подручју политичког и војног организовања што је довело до лаганог нестајања државе и узурпирања њених функција од стране конфесионалних заједница. Успостављен је такав облик организације државе који је либански социолог Хасан Сааб назвао „сектократијом“ (23). Све је то, уз остале факторе, довело до дезинтеграције земље у дуготрајном грађанском рату коме се још не назире крај.

У Израелу, такође, важи систем признатих вјерских заједница који се наслања на османлијски систем милета, модификован у правцу модерног јурисдикционализма у вријеме британске управе у Палестини

45. (21) М. Печујлић, *op. cit.*, 28—29; К. Грос, *op. cit.*, 63—64; М. Димитријевић *op. cit.*,

(22) Al-Bashir, *op. cit.*, 27; Жорж Корм, *Мултиконфесионалне заједнице*, Сарајево, 1977, 279—293; P. Rondot, *op. cit.*, 277.

(23) Ж. Корм, *op. cit.*, 282, биль. 7.

1917—18. до 1948 (24). У Израелу је држава признала десет вјерских заједница (јеврејску, исламску, друску, те различите хришћанске цркве). О давању признања појединим вјерама, односно вјерским заједницама одлучује искључиво израелска држава водећи рачуна не само о различитости вјерског учења него и о државном интересу (тако је Друзе, раније третиране као муслимане, израелска држава признала за самосталну вјерску заједницу развијајући тиме кохезију потенцијалних носилаца опозиционог дјеловања).

Признате вјерске заједнице у Израелу имају јурисдикцију над својим припадницима у статусним питањима. Зборници вјерског права у том домену имају извршну санкцију израелске државе. Држава у цјелини или дјелимично финансира ове заједнице али их и контролише путем Министарства вјере, које има одговарајуће одсјеке. Иако су све вјере формалноправно једнаке, јеврејство има посебан статус. Приликом оснивања 1948. Израел је у Декларацији о независности описан као „јеврејска држава“. Више од 90% његовог становништва чине Јевреји. То је допринијело да, како каже Емануел Гутман са Хебрејског универзитета у Јерусалиму, јеврејство буде „једнакије“ од других вјера (25).

Однос јеврејске вјере и државе регулише се политичким аранжманима вјерских кругова и политичких партија које се боре за власт. Овим аранжманима, који се од 1959. укључују у декларацију сваке новоформиране владе, гарантује се очување *statusa quo* у слиједећим питањима: сабат је дан одмора за Јевреје, јеврејски прописи о исхрани ће се уважавати у свим јавним локалима, вјерско право ће важити у стварима личног статуса Јевреја, одржаваће се посебни систем јеврејских вјерских школа.

У погледу концепта организације постоји разлика између јеврејства, ислама и осталих вјера.

Иако је хијерархијски организована вјерска заједница непозната јеврејству она је у Палестини успостављена у току турске и британске управе и данас функционише у Израелу. Њу чине Главни рабинат на земаљском нивоу и вјерски савјети на локалном нивоу. Постоји и систем рабинских судова. Држава одређује организацију, састав и финансирање ових тијела. Укратко, јеврејски вјерски органи нису одвојени од државе, нису аутономни ни аполитични (26).

Слично стање је и са муслиманском заједницом (27). Исламска вјерска заједница, као тијело одвојено од државне структуре, успостављена је у Палестини у вријеме британске управе. Оваква заједница престала је функционисати након 1948. а исламски вјерски послови су постали подручје државне надлежности Израела. Ту спада постављање, контролисање и финансирање исламских вјерских службеника (имами, хатиби и сл.), одржавање и подизање памија, контроле вјерске наставе и задужбина и сл. Шеријатски судови, слично јеврејским и дрским интегристима су, у израелски систем правосуђа. Држава одређује њихову орга-

(24) Вид. Emanuel Gutmann, *Religion in Israeli Politics*, у: „Man, State and Society in the Contemporary Middle East“, 122—134; Izhak England, *The Relationship Between Religion and State in Israel*, у: „Studies in Israel Legislative Problems“ (ed. G. Tedeschi and U. Yadin), Jerusalem, 1966, 254—275.

(25) E. Gutmann, *op. cit.*, 126.

(26) I. England, *op. cit.*, 275.

(27) Вид. Aharon Layish, *Muslim Religious Jurisdiction in Israel*, „Asian and African Studies“, I (1965), 49—79.

низацију, надлежност и именује кадије. Ови посљедњи приликом именовања дају изјаве о лојалности израелској држави.

У организацију и функционисање хришћанских духовних судова израелска држава се не мијеша. То је искључиво у надлежности црквених власти и канонског права. Са друге стране, надлежност ових судова је љука од надлежности шеријатских судова (28).

Разлози оваквог третирања исламске вјере су историјско наслеђе и потреба политичке контроле. Због тога је у Израелу прекинут процес формирања исламске вјероке заједнице одвојене од државне структуре.

Сирија представља државу у којој је дошло до извјесног споја система државне вјере и система признатих вјерских заједница. У току припрема за израду Устава 1950. хришћански вјероки и праћански представници су затражили да се из Устава изостави формулација о исламу као државној вјери, јер би то, како је изјавио тадашњи гркокатолички надбискуп Yusuf Rabbāni, довело до дискриминације хришћана и цијепања нације (29). Хришћани су одбацивали традиционални исламски концепт уређења међувјерских односа. Нису жељели да буду „штићеници“ исламске државе већ пуноправни грађани у смислу европске политичке традиције. Са друге стране, муслиманска сунитска већина, посебно групе интегрита, инсистирали су на формулацији о исламу као државној вјери. Наћен је компромис у одредби „ислам је вјера шефа државе“ која је поновљена и у наредном Уставу из 1973 (30). Ислам није добио статус државне вјере али је исламска правна наука (fiqh) проглашена главним извором законодавства (чл. 3).

Немуслиманске вјерске заједнице су и овдје институције изван државне структуре подложне канонском праву. Не постоји, међутим, исламска вјерска заједница таквог типа. Исламски вјерски службеници дјелују или као државни службеници или службеници вакуфа над којима држава има надзор.

У Сирији није дошао до изражаја конфесионализам карактеристичан за Либан, иако су обје земље имале исто историјско наслеђе. У Сирији је педесетих година започео процес еволуције конфесионалног режима у правцу ограничавања вјерских заједница на специфично вјерске функције.

За блискоисточне земље у којима важи систем признатих вјерских заједница карактеристично је, можемо закључити, да није дошло до потпуног образовања вјерских заједница издвојених од организације државе (Израел, Сирија) односно да није дошло до губљења њихових друштвено-политичких функција (Либан).

3. Систем одвајања вјере од државе

Овај систем, који се још назива и „системом слободне цркве у слободној држави“ и „апсолутном неутралношћу државе у чисто вјер-

(28) Виа. А. Layish, *Qadis and Shari'a in Israel* „Asian and African studies“, VII (1971), 237—272.

(29) George Lenczowski, *Political Institutions*, у: „Middle East: World Center“ (ed. R. N. Anshen), New York, 1956, 154, била. 50.

(30) А. R. Kelidar, *Religion and State in Syria* „Asian Affairs“, 1974, 16—22.

ским и црквеним питањима“, значи да вјера у одређеној држави има статус „приватне ствари“ грађана, да држава у цјелини врши власт у јавном домену, одређује границе дјелатности вјерских заједница и не мијеша се у њихове унутрашње ствари (31).

Вјерске заједнице имају аутономију у погледу одређивања садржаја вјеровања вјерских прописа, организације вјерских послова, унутрашње дисциплине итд. У случају сукоба вјерске норме понашања у одређеним питањима и државног прописа који се тога тиче, приоритет има државна норма.

Систем одвајања вјере од државе има више варијаната. За његово важење у САД је карактеристично преферирање хришћанства у јавном животу, дјеловање духовних судова и важење њихових одлука *pro foro civili* итд. тако да се може говорити о постојању националне религије, односно вјере која нема уставом привилеговани положај, али се уважава у друштвеном животу. У пракси европских грађанских држава овај систем значи једнак однос према свим религијама али и задржавања њиховог утицаја у друштвеном животу (школство, заклетве јавних функционера, вјерски празници итд.) У зависности од конкретне друштвено-политичке ситуације у појединим земљама вјерске заједнице су проглашењем овог система или дошле под државну контролу (Француска) или су се у одређеном обиму ослободиле такве контроле (Белгија). У европским социјалистичким земљама овај систем означава или досљедно искључење вјерских заједница из јавноправног домена или задржавање њихове одређене присутности.

У сваком случају недостаје један општеусвојени концепт секуларне државе са прецизно разграниченим компетенцијама државе и вјерских заједница. Због тога вјерске заједнице у земљама које се генерално називају секуларним имају различит положај и подручје дјеловања (32).

Република Турска је једина блискоисточна земља у којој је правно усвојен систем одвајања вјере од државе. До тога је дошло у току процеса секуларизације иницираног младотурском револуцијом 1920—1923 (33). Секуларизација је требало да буде свеобухватна и обухватала је следеће аспекте: симболички (уклањање вањских обиљежја исламске традиције из јавног живота), институционални (укидање традиционалних исламских институција хилафета и мешихата које су манифестовале органско јединство државе и вјере), функционални (укидање исламских правосудних, школских и других установа) и правни (укидање важења шеријатског права у цјелини).

За уређење односа вјере и државе најзначајније је било обеснаживање традиционалног концепта јединства државе и вјере (*din wa dawla*). До нове формуле односа политичког и вјерског ауторитета дошло се постепено с обзиром на осјетљивост муслиманских маса, снагу вјерских кругова и околност да су младотурске вође користили ислам као средство политичке мобилизације у току борбе за независност.

(31) Јован Стефановић, *Однос између Цркве и државе*, Загреб, 1953, 62—63; М. Печујлић, *op. cit.*, 29; М. Димитријевић, *op. cit.*, 43—44.

(32) Вид. Prakash Luthera *The Concept of the Secular State and India*, Calcutta, 1964, VIII.

(33) Binaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden, 1981.

У првом уставу Турске Републике из 1924 (чл. 2) стајала је одредба „Вјера турске државе је ислам, њен званични језик је турски, главни град је Анкара“ (34).

Априла 1928. извршена је измјена овог члана и из њега је испуштен дио који говори о државној вјери. У другим члановима је испуштено позивање на вјеру и вјерско право (35).

Фебруара 1937. у чл. 2. Устава је унешено шест принципа Републиканске народне партије којим се гарантује очување тековина младотурске револуције. Ти принципи се појављују у облику формулације: „Турска држава је републиканска, национална популистичка, етатистичка, секуларна и реформистичка држава“ (36).

Турски Устав од 9. VII 1961. задржава, углавном, ове принципе у нешто измијењеном садржају чл. 2: „Турска Република је правна, национална, демократска, свјетовна и социјална држава заснована на правима човјека и основним начелима наведеним у Преамбули“ (37).

Константа уређења односа државе и вјере у Турској од 1928, односно 1937. до данашњих дана је проглашење принципа секуларне државе. Међутим, у самом разумијевању овог принципа и његовом функционисању у Турској су испољене неке специфичности.

Упоредо са проглашењем одвајања вјере од државе у Турској није дошло до образовања аутономне исламске вјерске заједнице која би самостално одлучивала у унутрашњим питањима вјерског учења, форме вјерских обреда, вјерским прописима, организацији, финансијама и унутрашњој дисциплини. У свим тим питањима држава је очувала непосредну надлежност путем посебног тијела названог „Предсједништво вјерских послова“ (Diyamet isleri baskanligi), односно „Биро вјерских послова“ (чл. 154. Устава из 1961).

Од 1928. до 1950. у Турској је био на дјелу покушај реформисања ислама мјерама државне власти у циљу стварања концепта „турског ислама“ сличног Англиканској цркви у Великој Британији (38).

Држава је у својој надлежности имала образовање, именовање и финансирање исламских вјерских службеника, одобравање рада вјерских редова, подизање и издржавање вјерских објеката, управу вјерских добара, одређивање језика вјерских обреда итд.

Након 1950. долази до обнављања традиционалних тумачења вјерског учења и обреда, обнављања рада исламских установа у модернизованом облику и све већег утицаја исламског фактора у јавном животу и политици. Управа исламских вјерских послова остала је и даље у надлежности државне бирократије.

У исто вријеме, хришћанске и јеврејске вјерске заједнице су постојале као ентитети одвојени од државне власти, дјеловале у сфери вјерских обреда и послова по правилима вјерског права и принципима општеуспојене унутрашње организације тих заједница.

(34) Исто, 148, библ. 49.

(35) Bernard Lewis, *Dustur*, у: „The Encyclopaedia of Islam“, 2nd ed., 645.

(36) Исто.

(37) Устав Републике Турске, у: „Збирка новијих устава“, сер. Е, бр. 34—35, (Институт за упоредно право), Београд, 1963.

(38) W. C. Smith *op. cit.*, 161—205.

Овакво уређење односа државе и вјере у Турској, посебно у погледу ислама, навело је неке писце да важећи систем назову „квази-секуларним“ (Bülent Daver) а друге да то правдају као неопходну мјеру пошто политика у муслиманским земљама има теолошки значај (Сериф Мардин) (39).

III. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА: ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКЕ ПОСЉЕДИЦЕ ПОВЕЗАНОСТИ ДРЖАВЕ И ВЈЕРЕ И ПИТАЊЕ СЕКУЛАРИЗАЦИЈЕ У БЛИСКОИСТОЧНИМ ЗЕМЉАМА

Један од главних закључака који се могу извести из овог сажетог приказа уређења односа државе и вјере у блискоисточним земљама је задржавање повезаности државе и вјере у свим земљама региона. Чак и у Турској, јединој земљи која је прогласила принцип одвајања вјере од државе, очуване су надлежности државе у домену управљања вјерским пословима. На подручју Блиског истока нема ниједне стварно секуларне државе.

Одсуство такве државе у муслиманским земљама се у литератури често поједностављено објашњава тезом о теоријској неспојивости секуларног друштвеног модела и ислама. У апологетској исламској литератури се наводи да је секуларизам као идеја и концепт резултат хришћанске европске традиције, да у исламу нема сукоба државе и вјере те онда нема ни секуларне државе као резултата тог сукоба.

Сиријски социолог Бассам Тиби приступа објашњењу овог феномена на другачији начин. Слиједећи њемачког социолога религије Niklas-a Luhmann-a, он истиче тезу да секуларизам кореспондира „развоју друштвених структура у правцу функционалне диференцијације“ (40). Секуларизам није акт воље него продукт комплексне еволуције друштва која кулминира у модерном индустријском друштву у коме се исказује тенденција функционалне диференцијације гдје свака функционална сфера добива већу независност и аутономију али и зависност о другим функцијама.

Муслиманска друштва Блиског истока су и данас, у глобалу, прединдустријска друштва, па на недостатак секуларизације треба гледати као на корелацију стања недиференцираних друштвених функција. Постоји и даље јединство светог и политичког а ислам се користи и као политичка идеологија или њен дио и као правни систем или његов дио.

Ниски степен диференцијације друштвених функција огледа се и у недостатку модерно организованих исламских вјерских заједница у земаља региона. Ни у једној земљи не постоје издвојени ентитети исламоких вјерских заједница већ се и даље одржавају остаци органског модела односа вјерског и политичког ауторитета. На тезу да ислам не познаје свештенике те да због тога и нема хијерархијски уређених вјерских исламских заједница на Блиском истоку, може се одговорити аргументацијом на основу које је недвојбено да су се током историје

(39) B. Toprak *op. cit.*, 46—47.

(40) Bassam Tibi *Islam and Secularization. Religion and the Funktional Differentiation of the Social System*, „Archiv für Rechts und Sozialphilosophie LXVI (1980), 209—211.

стварно појавили слојеви учењака ('ulama) који су вршили одређене функције које припадају клеру у вјерским организацијама прквеног типа (41). У одређеним земљама овај слој је био и чврсто хијерархијски организован и институционализован (Османлијска Царевина). Разлоге непостојања исламских вјерских заједница на Блиском истоку изван државних структура не треба, дакле, тражити у искључивом дјеловању теоријског исламског концепта већ у карактеру друштва овог региона. У том погледу одсуство модерно организованих вјерских заједница успорава процес секуларизације пошто је за успјешно одвијање таквог друштвеног преображаја неопходно да одређене вјероисповијести на територији једне државе посједују властите организационе механизме помоћу којих могу управљати својим пословима. На тај начин и држава, која је до тада дјеловала као органско јединство политичког и вјерског ауторитета, има на кога пренијети вјерске функције.

Социолошки посматрано, највеће друштвене предиспозиције за секуларну државу има Израел, који се налази у фази развијеног индустријског друштва и у коме религија константно губи утицај у готово свим доменима јавног живота (42). Иако су секуларне снаге у Израелу прилично јаке и у знатној мјери институционализоване кроз доминацију државе над вјером, оне нису могле досљедно инсистирати на свјетовном карактеру Израела из практичнополитичких разлога (43). Јеврејско вјерско учење је то које осигурава тезу о „историјском праву“ на Палестину и пружа основу за одржавање везе са јеврејима у дијаспори.

Перспективе секуларизма на Блиском истоку зависеће, тако од брзине преображаја традиционалних друштава и њиховог приближавања стању високе диференцијације друштвених функција. Истовремено, биће значајно и јачање субјективних фактора који ће се залагати за такву оријентацију.

Након другог свјетског рата те снаге су посебно јаке међу немуслиманским вјерскоетничким групама. Они су теоријски предиспонирани и имају практични интерес да се залажу за секуларизам који би докинуо улогу вјере у јавном домену (што значи улогу ислама као доминантне религије) и њене рефлексије на грађанско-правни и политички статус појединаца.

У кругу муслиманског становништва, секуларизам налази подршку у круговима модернизоване интелигенције задојене идеалима арапског национализма.

Свобењу ислама на форму вјерске свијести и његово манифестовање у сфери приватног живота појединаца супротстављају се дијелови традиционалне уleme и приврженици интегритичког тумачења ислама. Ова посљедња тенденција јача од седамдесетих година.

(41) Вид. *Scholars, Saints and Sufis* (ed. N. R. Keddie), Berkeley, Los Angeles, 1972.

(42) E. Gutmann, *op. cit.*, 125.

(43) I. Englund, *op. cit.*, 255.

Mr. Fikret Karčić,
Assistant of the Islamic Faculty in Sarajevo

CONSTITUTIONAL-LAW REGULATION OF RELATIONS BETWEEN STATE AND RELIGION IN THE NEAR EAST STATES

Summary

In all Near East states, except Turkey, the state and religion are related in terms of law. There exist all known models of regulation of relations between the political and religious authorities, namely the system of a state religion, that of recognized religious communities, and the separation between the religion and the state.

All these models are in a way modified in the Near East through the action of dominant religious conceptions (Islam, in case of Muslim countries, Hebraism in case of Israel) of historical experience in regulating the relations between the state and the religion, as well as of the relations between religious communities.

In the Near East countries, regardless of the accepted model of relations between political and religious authorities, there really exists domination of state over the religion. Thus for instance, one can notice that in case of Islam — a religion of the majority in this region — there is no single case of establishing an Islamic religious community as being institutionally separated from the state organisation. This is why it would be justified to speak not of the relations between the state and religious communities, namely the Church, but of these relations between the state and religion — at least as far as the Islam and Hebraism are concerned. This is but a consequence of a long historical development and action of an organic unity of state and religion, which have been characteristic for societies where an adequate degree has not yet been achieved of distinguishing between functions of society. The conception is also accepted that this is the main reason of non-existence of secular states in the Near East.

Mr Fikret Karčić,
assistant à la Faculté islamique à Sarajevo

LA REGLEMENTATION CONSTITUTIONNELLE DES RAPPORTS ENTRE L'ETAT ET LA RELIGION DANS LES PAYS DU PROCHE-ORIENT

Résumé

Dans tous les pays du Proche-Orient, à l'exception de la Turquie, les liens juridiques entre l'Etat et la religion sont retenus. Tous les modèles connus de l'aménagement des rapports entre les autorités politiques et les autorités religieuses y sont représentés: le système de la religion d'Etat, le système de la reconnaissance des communautés religieuses et le système de la séparation de la religion à l'égard de l'Etat.

Au Proche-Orient, tous ces modèles sont modifiés en partie sous l'influence des conceptions religieuses dominantes (l'Islam dans le cas des pays musulmans, le judaïsme dans le cas d'Israël), sous l'influence de l'expérience historique dans le domaine de la réglementation des relations entre l'Etat et la religion et sous l'influence des rapports entre les communautés religieuses.

Dans les pays du Proche-Orient (nonobstant le modèle adopté de rapports entre les autorités politiques et les autorités religieuses), il existe vraiment la prédominance de l'Etat sur la religion. On remarque le fait

que dans le cas de l'islam, qui est la religion confessée par la plupart des habitants de cette région, il n'y a pas un seul Etat dans lequel s'est fermée la communauté religieuse islamique comme une institution séparée de l'organisation étatique. C'est pour cela qu'on pourrait parler avec raison des rapports de l'Etat et de la religion et non des rapports de l'Etat et des communautés religieuses, ou de l'église, au moins en ce qui concerne l'islam et le judaïsme. C'est une conséquence due à la longue durée de l'existence et de l'action de l'unité organique de l'Etat et de la religion. Cette unité est une caractéristique des sociétés qui n'ont pas atteint le degré approprié de différenciation des fonctions sociales. On a adopté l'attitude selon laquelle ceci est la raison principale de non-existence d'Etats séculiers au Proche-Orient.

др Зоран Поњавић,
доцент Правног факултета у Крагујевцу

ПОЈАМ СПОРАЗУМНОГ РАЗВОДА БРАКА

Развод брака може да захтева један брачни друг или оба брачна друга. Када развод тражи један супруг, то чини подизањем тужбе, при чему изричито наводи узрок (или узроке) поремећаја брачних односа. У другом случају оба супруга захтевају развод и у том смислу споразумно улажу захтев. Овде, према томе, не постоји подела на тужилачку и тужену страну. Овај други облик развода појављује се у два основна вида: 1) као захтев (предлог) за споразумни развод брака (случај кад закон предвиђа развод брака на основу самог споразума брачних другова без извођења доказа о постојању, односно, непостојању чињеница које оправдавају развод) и 2) као споразумни захтев (предлог) за развод брака (случај кад се брак може развести тек пошто се утврди, извођењем доказа, постојање чињеница које су према закону довољан узрок за развод; у обзир долази саслушање странака и сва друга доказна средства).

У првом случају, брак се разводи на основу сагласне (споразумно изражене) воље брачних другова, па је то, према неким ауторима, посебан, апсолутни апстрактно дефинисан бракоразводни узрок (1) а у другом случају, не. Друга је ствар што чињеница да оба брачна друга траже развод брака може, у вези са оценом осталих околности, да превагне у корист стицања убеђења суда да је заједнички живот брачних другова збиља постао неподношљив.

I

Требало би прво да одредимо појам споразумног развода брака, појам са којим се у пракси често оперише без његовог ближег одређивања. Најопштије речено, споразумни развод брака постоји онда када оба брачна друга желе и траже развод. Међутим, ово није довољно. Теоријски и практично гледано, могуће је да оба супруга желе и траже развод али да при томе не постоји било каква веза између ове две воље. У овом случају бисмо једино могли говорити о обостраном тражењу развода брака. Постоје, такође, узајамни споразуми супруга о неким елементима развода али без развода *по споразуму*. Овим се на-

(1) Види: М. Поповић, *Породично право*, Београд, 1982, стр. 173 и 178.

глашава неопходност да узајамни споразум супруга игра улогу у поступку који се води за развод брака (2). Другачије говорећи, узајамни споразум супруга мора имати законску вредност, тј. потребно је да га закон чини елементом чије постојање доказује или помаже у доказивању нужности развода. Уколико то није случај, али да сагласност супруга ипак игра неку улогу у поступку за развод брака, можемо говорити о споразумном разводу брака који се скрива, који дакле постоји у пракси судова али не и у одредбама закона (3).

Покушајмо сада да направимо разграничење између споразумног развода брака и њему сличних установа. Ово разграничење поред теоријског има и свој практични значај. Наиме, често се у пракси под појмом споразумног развода брака подразумевају и институти који то нису, што доводи до проширења поља примене споразумног развода брака ван оквира постављених законом.

Као прво, требало би правити разлику између споразумног развода брака и споразумног тражења развода брака. Код ове друге установе, такође постоји споразумно тражење развода брака, тј. постоји сагласност супруга у погледу крајњег исхода њиховог захтева. Ово је заједничка карактеристика и за једну и за другу установу. Без овог елемента ни једна од њих не може постојати, те ово представља тачку у којој се оне највише додирују. Додајмо да је ову сагласност у погледу захтева да се брак разведе и најлакше постићи. Али, ако се иде дубље у анализу ових двеју установа, квалитативне разлике су врло уочљиве, а оне управо и служе као основ за њихово разликовање.

Пре свега, сагласност супруга о узроку за развод код споразумног развода се не тражи, јер, брачни другови нису дужни да их наведу у предлогу којим се покреће поступак за развод. Са своје стране, суд нема овлашћење да истражује њихово постојање (4). Према томе, ни постојање, ни вредност мотива за развод брака не подлежу судској контроли.

Код установе споразумног тражења развода брака брачни другови су дужни у свом захтеву навести узроке за развод, тако да се сагласност о њима, а не само о захтеву да се брак разведе, зависно од законске регулативе, може појавити као врло важан елемент. Суд има овлашћење да испитује бракоразводне узроке и у сваком конкретном случају стекне уверење да је заиста дошло до поремећаја брачних односа до те мере да је њихово даље одржање постало немогуће. Улога суда је врло активна јер овакво уверење мора стећи на основу чињеница и доказа које су странке саме поднеле и до којих је суд испитивањем дошао. Одлука суда није формална већ се јавља као резултат његовог стварног напора да утврди конкретно стање брачних односа.

(2) У овом смислу: D. Dumusc, *La divorce par consentement mutuel dans les législations européennes*, Geneva, 1980, стр. 274.

(3) Овакав де факто развод брака по споразуму, према мишљењу већине француских теоретичара, постојао је у Француској пре доношења најновијег закона из 1975. године. Тако: J. Carbonnier, *La question du divorce (memoire à consulter)*, Recueil Dalloz — Sirey 1975, 20 cahier, стр. 117; A. Bénabent, *Droit civil (La famille)*, 1982, Paris, стр. 197; J. Champion, *Les problèmes juridiques de femmes seules*, Paris, 1976, стр. 4, итд. Сматрамо да овакав облик де факто развода брака по споразуму постоји данас у СР Немачкој и Енглеској. Више о овом код З. Поњавић, *Споразумни развод брака*, докторска дисертација, Крагујевац, 1983, стр. 94 и даље.

(4) Ово је на изричит начин речено у чл. 230. француског СС: „Када супрузи заједно траже развод, они не морају навести узрок; они морају само поднети на оцену суда један пројекат споразума којим су регулисали последице.“

Установа споразумног тражења развода брака постојала је у бившем савезном Основном закону о браку (ОЗБ), у чл. 53. ст. 2, премда су неки аутори из недовољно јасне одредбе овога става извучили закључак да је и овај Закон познавао споразумни развод брака (5). Друга је ствар што су се у пракси првостепених судова супрузи увелико водили по споразуму (6). Одлука суда се јављала више као формална, јер за своју подлогу није имала стварно утврђено брачно стање, већ се заснивала на исказима странака које су се трудили да разлике у гледањима на узроке поремећаја брачних односа, ако их има, потисну, служећи се уопштеним формулацијама при опису поремећених брачних односа. Суд, пак, са своје стране обично није налазио за сходно да испитује стање брачних односа, већ је полазио од оног што странке тврде, узимајући као тачне неспорне чињенице. На овај начин се установа споразумног тражења умногоме приближава установи споразумног развода брака.

Установа споразумног тражења развода брака постоји данас у праву неких република. Концепција споразумног тражења развода брака из ОЗБ-а задржала се само у Закону о браку СР Ц. Горе (7). У законима СР Хрватске и СР БиХ ова установа је уређена другачије у односу на ОЗБ. Наиме, брачни другови који имају заједничку малолетну децу или децу над којом је продужено родитељско право, могу поднети заједнички предлог да се њихов брак разведе због узрока који доводе до неподношљивости заједничког живота (8).

Споразумни развод брака се данас, код нас и у свету, ретко где појављује у свом чистом консенсуалном облику, без ограничења, само на основу сагласности супруга. Углавном је спутан низом ограничења, било материјалне, било процедуралне природе. Међутим, и код чистог споразумног развода брака не ради се само о простом проглашењу суда да је брак разведен. Поред овог, он има обавезу да контролише квалитет изјављене воље, као и контролу формалне исправности самог писмена у облику ког се подноси споразум. Код ограниченог споразумног развода улога суда је далеко значајнија. Она се састоји у дужности суда да контролише постојање додатних услова које закон тражи (у погледу година живота супруга, година трајања брака, споразума о деци, итд.). Но, било да се ради о чистом или ограниченом споразумном разводу брака, супружници нису дужни да наведу узроке за развод брака, нити их суд може испитивати. Ово је најтипичнија тачка

(5) Одредба чл. 53. ст. 2. гласи: „Сматраће се нарочито да је заједнички живот супруга постао неподношљив ако оба брачна друга наводећи оправдане разлоге споразумно гирае развод брака.“

М. Беговић је сматрао да ОЗБ дозвољава споразумни развод супруга по „доста отежаном поступку“ (*Породично право*, Београд, 1957, стр. 93.). Слично и М. Младеновић, *Споразумно тражење развода брака или развод по споразуму*, „Наша законитост“, 9—10/1962. Супротно: М. Константиновић, *Развод брака због тешке поремећености брачних односа*, „Народни правник“, 2—3/1949, стр. 69; А. Финжгар, *Питање развода брака*, „Анали“, 4/1954, стр. 425; С. Трива, *Споразумно тражење развода брака*, „Анали“, 1/1957, итд.

(6) Због овога је и Врховни суд ФНРЈ морао да интервенише па је донео Упутство (Су бр. 458/47, од 30. јуна 1947. године, објављено у *Народном правнику*“, 6—8/47) према коме се „брак не може развести само на основу споразумног тражења оба брачна друга (чл. 53. ст. 2.), већ на основу утврђене чињенице да су брачни односи толико поремећени да је заједнички живот постао неподношљив“.

(7) Закон о браку СР Ц. Горе, чл. 56. ст. 2. Закона је објављен у „Службеном листу СР ЦГ“, бр. 17/73 од 5. VIII 1973.

(8) Закон о браку и породичним односима СР Хрватске, „Народне новине“ бр. 11/78 од 21. III 1978 (чл. 56); Породични закон СР БиХ, „Службени лист СР БиХ“ бр. 21/79 од 9. VII 1979 (чл. 57. ст. 1).

за разликовање установе споразумног развода брака од установе споразумног тражења развода брака.

Чињеница да и код споразумног развода брака и код споразумног тражења развода брака постоји сагласност у погледу крајњег исхода њихових захтева, приморава нас да ове две установе разграничимо од једне треће, а то је установа обостраног захтева за развод брака (9). Код обостраног тражења развода брака оба супруга, независно један од другог, подносе тужбе за развод брака (нпр. један због прелјубе, други због злостављања). Очигледно је да оба супруга желе и траже развод, али при томе наводе различите узроке поремећаја брачних односа, различите доказе, према томе, очигледно је да се о некој њиховој претходној сагласности о разводу не може говорити. Сваки од супруга настоји да успе са својом тужбом, доказујући истинитост својих навода. Постојање сагласности у погледу захтева да се брак разведе, код установа споразумног развода и споразумног тражења развода брака, углавном се постиже пре покретања поступка. Истина, могуће је да ова сагласност буде постигнута и касније, у току поступка за развод. На овај начин и обострани захтев може бити претворен у једну од ових двеју установа.

II

Код споразумног развода брака, као облика његовог престанка, очигледно је да се предност даје вољи супруга. Споразум супруга је довољан да се брак разведе без потребе навођења било ког другог узрока.

Оваква чиста концепција споразумног развода брака полази од претпоставке да је брак консенсуални уговор и као такав трпи многобројне приговоре. Наиме, овакав споразуман (уговорни) раскид је само нормална последица уговорног карактера брака (10). Ова концепција је некада, у доба Галиканског покрета и рационалистичке филозофије (11), имала овога оправдања као једно од средстава одвајања брака и породичних односа од доминантног утицаја цркве. Доследна себи, ова концепција је подигла аутономију воље на домен сувереног акта и у сфери раскида брака (12). Према томе, ако брак настаје сагласношћу воља, он тако и престаје. Тачније речено, узајамни споразум је довољан да брак настане, узајамно неслагање мора бити довољно за његово раскидање (13).

(9) М. Јовановић, *Развод брака на основу споразумног тражења брачних другова*, докторска дисертација (необјављено), Сплит, стр. 82 и даље.

(10) Споразумни развод брака у свом чистом облику постојао је и у класичном римском праву. Брак је почињао на вољи брачних другова. Више о овом: Ч. Митровић, *Бракоразводни узроци у хришћанском законодавству*, Београд, 1906, стр. 5.

(11) Тако Волтер у *Филозофском речнику* каже: „Брак је уговор световног права од кога су католици направили свету тајну. Међутим, тајна и уговор су две различите ствари.“ Параграф 7. француског Устава из 1791. године: „*Le loi ne considere la mariage que comme Contrat civil* (Закон сматра брак само као грађански уговор)“. Као последица свега овога уведен је споразумни развод брака без ограничења, Законом од 20. IX 1792.

Међутим, већ је СС из 1804. године подвргао споразумни развод многим ограничењима (чл. 233, 275—294, 297—299, 305).

(12) М. Митић, *Споразумни развод брака*, „Наша законитост“, 1/1971, стр. 25.

(13) Е. Baranowski de Rewiez, *Le divorce par consentement mutuel, thèse*, Lausanne, 1898, стр. 142.

У данашње време, међутим, када брак представља веома важну друштвену институцију и када се интереси друштва умногоме поклапају са интересима брачних другова, уговорна теорија брака постаје више реликт прошлости. Сходно свему овоме и установа споразумног развода брака такође готово нигде више не постоји у свом чистом контрактном виду. Уобичајено је да за споразумни развод, свугде где он постоји, није довољна само проста сагласност воља, већ је потребно да се испуне и неки додатни услови. Ови услови, видели смо то већ, могу се тицати година брачних другова, одређених додатних споразума, рокова, итд. (14). Коначно, и одлуку о разводу брачних другова по споразуму најчешће доноси суд. Његова дужност је више формална и састоји се у контроли прописаних услова и констатације да се брак разводи на основу споразума.

Због свега изнетог сматрамо да је исправан став који у браку види и уговор и институцију (15) која подлеже режиму законске присиле. Што се тиче споразумног развода, присилни карактер овог режима огледа се на два начина: споразумни развод захтева испуњење одређених услова предвиђених законом и он подлеже одређеној судској контроли.

III

Сва законодавства која уопште предвиђају развод брака, предвиђају и узроке због којих се брак може развести. Број ових узрока варира од законодавства до законодавства. Чак и тамо где формално, по називу, постоје исти узроци, суштина им се разликује. Узрок за развод брака представља одређену чињеницу или групу чињеница, које представљају један животни догађај на који се једна странка у свом захтеву за развод брака позива. Уобичајено је да те чињенице буду поткрепљене одређеним доказима чинећи тако доњи став судског силогизма. Наводећи одређене околности или догађаје у својој тужби, странка жели да добије развод. Задатак суда је да утврди постојање наведених околности и догађаја, што ће у извесним случајевима бити довољно за изрицање развода (код апсолутних бракоразводних узрока). У другим случајевима, пак, суд ће бити обавезан да испита и у којој су мери наведене чињенице и околности проузроковале поремећеност брачних односа или неподношљивост заједничког живота, или друге последице које су у закону наведене (код релативних бракоразводних узрока). При свему овоме, суд има овлашћење не само да изводи оне доказе које су саме странке предложили, већ и оне за које нађе за сходно да их треба извести. На овај начин суд настоји да утврди да ли су наведене чињенице и околности биле релевантне за наступање последице која се по закону тражи, и уопште, да ли ова последица постоји.

(14) Видели смо већ (напомена под 11) да СС (француски) у браку види уговор, а ипак прихвата споразумни развод брака са ограничењима. Утолико пре се ограничења морају поставити ако је брак институција.

Прописивање ових додатних услова, нарочито у вези са последицама развода, и постицање споразума о њима, указују на упорност брачних другова да се разведу.

(15) Тако: В. Бакић, *Правна концепција брака, Репорна породичног законодавства*, Београд, 1971, стр. 262—283. По начину заснивања брак је породично-правни уговор, закључен у свечаној форми, уз услове предвиђене законом. По својој садржини брак је институција. Више о правним теоријама о браку код: М. Младеновић, *Правне теорије о браку*, „Аналит”, 1961, стр. 207—221.

Сада се поставља питање да ли се споразумни развод може сматрати као узрок за развод брака. Код споразумног развода, странке, брачни другови, настоје својом сагласном изјавом воља да раскину брак, за који оне сматрају да не може више да опстане. При овоме странке не наводе узроке, тј. чињенице и околности због којих више не могу да живе заједно. Управо је и један од разлога постојања споразумног развода у ненавођењу ових чињеница и околности, чиме супрузи манифестују тежњу за очувањем интиме од знатнијег погледа јавности. Због овога не бисмо могли рећи да споразумни развод представља узрок за развод брака. Он је више начин, облик, тражења развода брака. У овом смислу се изјашњава и већина правних теоретичара који су писали о овом питању (16).

Споразумни развод брака, према томе, представља начин престанка брака, тј. облик у коме се манифестује воља супружника да раскину своју брачну заједницу. Суд нема овлашћење да испитује стварне узроке поремећаја брачних односа, односно стварни разлог незадовољства супружника њиховом брачном везом. Сама чињеница да су се брачни другови споразумели о разводу, уз поштовање законом прописаних услова за то, требало би да представља довољан основ за развод брака, стварајући пресумпцију о постојању узрока због кога се њихов брак може развести. Према томе, када супрузи желе да се споразумно разведу не значи ни у ком случају да се брак тада разводи без стварних разлога. Напротив, супрузи имају врло значајне разлоге кад сами увиђају да је њихов даљни заједнички живот бесциљан и немогућ (17).

Можемо рећи да управо због наведене пресумпције о постојању узрока за развод брака који странке са дозволом закона желе да сакрију, као и због избегавања непотребног парничења споразумни развод и постоји. Да није овако, он није, па ни код нас, не би имао своје оправдање.

Морамо ипак нагласити да се често термин „споразумни развод“, означавајући ситуацију кад оуд разводи брак на основу сагласних изјава воља брачних другова без испитивања због чега они ту изјаву дају, схвата и као узрок за развод брака. Јер, на вољи странака суд заснива одлуку о разводу, а развод је последица оудске одлуке.

У крајњем случају, ако посматрамо узрочност у једном филозофском смислу, могли бисмо рећи да и у основи сваког бракоразводног узрока, као и споразумног развода, као облика раскида брака, лежи воља супруга. У првом случају то је воља једног супруга, који жели, наводећи конкретне чињенице и доказе, да добије развод брака. У другом случају, то је воља оба супруга, њихова намера да раскину

(16) Тако: М. Младеновић истиче да „и сам споразумни развод, иако није узрок за развод брака у правном смислу речи, такође за брачне другове представља допуштени начин развода брака“ (*Породично право*, Књига I, Београд, 1981, стр. 396). Слично и М. Стеванов, кад каже: „Развод брака по споразуму брачних другова није узрок за развод брака, него један начин раскида (развода) брака“ (*Престанак бракова*, Нови Сад, 1976, стр. 189). Професор Бакић за споразумни развод каже: „Ово у ствари није бракоразводни узрок, већ начин развода брака“ (*Породично право*, Београд, 1982, стр. 193. Слично и О. Цвејић, *Развод брака de lege lata и de lege ferenda*, докторска дисертација (необјављено), Београд 1980, стр. 177.

Наведеном још да и у француској теорији Ј. Carboneau сматра да споразумни развод мора бити разматран не као узрок за развод већ као знак, претпоставка, о постојању другог узрока кога супрузи желе задржати у трајности (*Droit civil*, Paris, 1967, стр. 415.). Слично гледните је много раније изнео Е. Baranowski de Rawicz; *op. cit.*, стр. 143.

(17) У овом смислу и: А. Марковић, *Породично право*, Београд, 1920, стр. 93.

брак чувајући при томе тајну непосредног узрока. Њихова заједничка воља се, дакле, манифестује кроз споразум о разводу, конкретно кроз истицање одређеног правног средства којим се тражи развод.

IV

На основу свега до сада изнетог, можемо рећи да споразумни развод брака представља начин раскида пуноважног брака на основу узајамне сагласности брачних другова, уз испуњење законом прописаних услова, и по одлуци надлежног органа (суда).

Споразумни развод брака није самовољан раскид брачне заједнице брачних другова који из брака излазе када им се прохте, као што се то у јавности понекад жели приказати (18), већ је у питању начин (облик) раскида брака по одлуци суда. Брак се не разводи без стварних разлога, зато што то супрузи хоће, већ зато што њихова сагласна воља потврђује да је њихов заједнички живот доживео неуспех. Према томе, споразум супруга је знак да су брачни односи поремећени због озбиљног узрока, али га странке нису дужне навести. Стварни бракоразводни узрок није, наиме, сагласност самих супруга, већ више један неодређени узрок који супрузи могу да сакрију и чије постојање није контролисано.

Оно што највише смета тачном разграничењу између споразумног развода и њему сличних устанаова је то што се ниједна од њих у пракси не појављује у свом чистом облику, или се врло ретко овако појављују. Тако се са једне стране код споразумног тражења заједнички изражена воља супружника да се брак разведе нема само значај покретања поступка и неспорности око коначног исхода парнице, већ јој се придаје шири значај. Са друге стране, ретко појављивање чистог споразумног развода, већ више у облику ограниченог споразумног развода, управо и чине да долази до њиховог мешања.

(18) Против увођења споразумног развода брака у наше право био је нарочито М. Митић, *оп. cit.*, стр. 15—29.

*мр Марија Драшкић,
асистент Правног факултета у Београду*

УГОВОР БРАЧНИХ ДРУГОВА О ОДРИЦАЊУ ОД ПРАВА НА ЗАКОНСКО ИЗДРЖАВАЊЕ

1. Првостепени суд одбио је тужбени захтев за утврђење да није допуштено извршење, које је дозволио извршни суд на предлог тужиље (повериоца) заснованом на правоснажној пресуди о разводу брака извршењем на пензији туженог (дужника), ради исплате потраживања по основу законског издржавања разведеног брачног друга. Парничне странке закључиле су пре дозволе извршења писмени уговор о подели заједнички стечене имовине и о уређењу других међусобних имовинско-правних односа. Истим уговором тужила се заувек одрекла права на издржавање које јој је било признато пресудом о разводу брака, која је представљала извршну исправу, обавезујући се да обустави текући извршни поступак. После неколико година тужила је поново предложила извршење против туженог на основу исте извршне исправе, јер је сматрала да је уговорно одрицање од права на законско издржавање не обавезује.

По становишту првостепеног суда, тужила се оправдано позива на обавезност прописа о дужности издржавања разведеног брачног друга, на основу којих се издржавање није могла правно ваљано одрећи (чл. 128. Закона о браку и породичним односима). Због тога је суд одбио тужбени захтев њеног разведеног брачног друга да се извршење прогласи недопуштеним.

Другостепени суд одбио је жалбу тужиоца (туженог у извршном поступку) као неосновану и потврдио одлуку првостепеног суда на истој чињеничној и правној основи.

Против правоснажне пресуде јавни тужилац СР Словеније уложио је захтев за заштиту законитости Врховном суду Словеније, који је утврђујући погрешну примену материјалног права усвојио захтев за заштиту законитости и преиначио побијану пресуду. За овоју одлуку суд је дао следеће образложење:

„Судови првог и другог степена погрешно су применили материјално право кад су заоновали одлуку у спору на одредби чл. 128. Закона о браку и породичним односима (односно на истоветној одредби чл. 35. Основног закона о односима родитеља и деце) која важи по систематичи законског уређења само за односе између родитеља и деце и која је редигована у самосталном прећем делу (чл. 86—133) Закона о браку и породичним односима. Судови су превидели да закон (чл. 81. Закона о браку и породичним односима односно чл. 67. Основног закона о браку) даје брачном другу после развода брака само право да захтева издржавање ако докаже остале у закону предвиђене услове, али се право неће стећи без обзира на услове и без обзира на захтев. Брачни друг овим захтевом да му се у пресуди којом се разводи брак одреди издржавање на терет другог брачног друга слободно располаже. Закон право слободног располагања ниједном одредбом не ограничава, на

начин како је то учињено у законском уређењу односа између родитеља и деце. Слободно располагање разведеног брачног друга захтевом за издржавање значи да се он може правно ваљано одрећи како захтева (не постављајући тужбени захтев у парници за развод брака), тако исто и већ правноснажно досуђеног издржавања (пуноважним правним послом)“ (1).

2. Према ставу који уједначено заступају југословенски правни писци, облигација издржавања, захваљујући својој специфичној природи и личног и имовинског права и обавезе, не може бити предмет слободног располагања повериоца и дужника (2). То значи да се ни брачни другови не могу споразумевати о обавези међусобног издржавања, ако би такав споразум био супротан законским претпоставкама одређеним у нормама брачног права. Међутим, брачни другови могу несметано закључивати све споразуме који се односе на начин извршења алиментационих обавеза. Уколико, дакле, постоје претпоставке за настанак облигације издржавања, странке се могу споразумети о модалитетима њеног вршења (3).

Уговор који је, по изричитој законској одредби, без икаквог правног дејства, јесте уговор о одрицању од права на издржавање између брачних другова (4). На први поглед, изгледа да поверилац издржавања никада не може доћи на идеју да се добровољно одрекне средстава на која има право по закону и која су му неопходна за задовољење основних животних потреба. Ипак, у животу су такви случајеви могућни, а по оведочењима из судске праксе и зачуђујуће учестали. Мотиве за одрицање од једног значајног имовинског права треба тражити у прилици да се, заузврат, стекне нека друга корист: исплата једне одређене суме новца којом се тренутно постиже неки циљ, сагласност евентуалног дужника издржавања да призна очинство детета рођеног у ванбрачној заједници, страх од будуће дужникове инсолвентности и слично. Међутим, и пре него што је законом изричито прописано да се брачни другови не могу пуноважно одрећи законског права на издржавање, судска пракса јединствено је све уговоре овакве врсте проглашавала ништавним.

3. Још доста давно Врховни суд ФНРЈ заузео је становиште да упркос чињеници да Основни закон о браку не познаје никакву забрану одрицања од права на издржавање између брачних другова, сваки

(1) Пресуда Врховног суда Словеније II Ипс. 157/79 од 29. фебруара 1980, у вези са пресудом Вишег суда у Љубљани Цп. 206/79 од 22. фебруара 1979, и пресудом I општинског суда у Љубљани II 1283/78 од 19. октобра 1978, *Poročilo o sodni praksi Vrhovnega sodišča SR Slovenije*, бр. 1/80, стр. 22, одлука бр. 1. Изрека и делимично образложење пресуде Врховног суда Словеније објављено је и у: *Збирка судских одлука*, Београд, 1980, књига 5, свеска 1, одлука бр. 39.

(2) Ана Прокоп, *Коментар закону о браку*, Загреб, 1959, књига 1, стр. 69; Бертолд Еиснер, *Породично право*, Загреб, 1950, стр. 75; Андрија Гамс—Анђелана Буровић, *Брачно и породично имовинско право*, Београд, 1985, стр. 186; Војислав Бакић, *Породично право у СФРЈ*, Београд, 1982, стр. 151; Мира Алинчић—Ана Бакарић—Михановић, *Породично право*, Загреб, 1980, стр. 326; Марко Младеновић, *Породично право*, Београд, 1981, књига 2, стр. 564; Михаило Митић, *Породично право у СФРЈ*, Београд, 1980, стр. 183; Мирослава-Геч Коросец, *Družinsko pravo SFRJ*, Ljubljana, 1981, prvi del, стр. 75.

(3) О могућностима различитих начина вршења обавезе издржавања говори посредно и одреба Закона о браку и породичним односима СР Србије: „Ако су се у случају развода брака брачни другови споразумели о издржавању или је један брачни друг без изричитог споразума учествовао у издржавању другог брачног друга плаћањем одређених износа, остављајући му на коришћење своју имовину или на други начин...“ (чл. 288, ст. 3. Закона о браку и породичним односима СР Србије).

О истој ствари изјаснио се једном приликом и Врховни суд Босне и Херцеговине: „Супружанско издржавање је право које је утемељено на закону, а има за циљ да се њиме обезбеди животна egzистенција незбринутог брачног друга, па се стога тог права не може унапред одрећи ниједан од брачних другова. Међутим, када је у питању сам начин реализације тог права, односно то да ли ће се супружанско издржавање плаћати у новцу или извршавати натуралном чиницом, те да ли одједном или у одређеним временским периодима, у том погледу брачни другови могу закључивати ваљане споразуме који обезбеђују сваког од њих.“ (Одлука Врховног суда Босне и Херцеговине Гж 28/77 од 22. октобра 1977, Биљан Врховног суда Босне и Херцеговине, бр. 35/77, стр. 15).

(4) Вијети: чл. 36. Закона о браку и породичним односима СР Србије („Службени гласник СР Србије“, бр. 22/80); чл. 229, ст. 3. Породичног закона СР Босне и Херцеговине („Службени лист СР Босне и Херцеговине“, бр. 21/79); чл. 235. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске („Народне новине“, бр. 11/78).

уговор којим се један брачни друг одриче свог права на издржавање треба прогласити ништавим на основу правила прописаног у чл. 35. Основног закона о односима родитеља и деце (5). У наставку чл. сматра: „Нема правне важности уговор којим се мења, ограничава или укида обавеза издржавања кад иначе постоје услови предвиђени у закону (чл. 13. и 70. Основног закона о браку), тј. уговор не ослобађа брачног друга да даје издржавање другом брачном другом који је необезбеђен, без средстава за живот, неспособан за рад или незапослен. То практично значи да ће суд о овој обавези одлучити по закону, а не по таквом уговору, а сам уговор ће ценити само као доказ да ли постоје услови издржавања предвиђени у закону“ (6).

Судови су се, надаље, оваквог става највишег правосудног форума придржавали без изузетка. При том, разлози на које се позивају у овој одлукама врло су разноврсни. Тако у једној одлуци Врховног суда Југославије пише: „Уосталом, овде би се могао истаћи разлог да би одрицање од права на тражења издржавања могло да има за последицу да се терет издржавања обавезног брачног друга пребацује на заједницу кроз касније тражење социјалне помоћи од супружника који на то има право, што би било са друштвеног гледишта не само неоправдано, већ чак и штетно“ (7).

Не опредељујући се за становиште о потреби заштите јавног интереса, као што то чини Врховни суд Југославије у претходном случају, највећи број судских одлука заснива се на оцени природе прописа о издржавању: „Из овога произлази да те обавезе које се тичу питања издржавања супруга нису чисто диспозитивне природе тако да их супрузи не могу унапред укидати и мењати, него таква обавеза има принудни карактер. Стога поравнање које су супружници закључили, а којим се тужена страна одриче унапред права на издржавање, нема никакве правне важности“ (8).

Најзад не ретко судови су одбијали да признају право на одрицање од издржавања позивајући се на законску аналогију са прописима који важе за односе родитеља и деце. То је становиште заузео и Врховни суд Босне и Херцеговине: „У Основном закону о браку нема изричите одредбе да се брачни друг не може одрећи права на издржавање, али нема ни одредбе да се може одрећи тога права. Одредба да одрицање од права на издржавање нема дејства садржана је у Основном закону о односима родитеља и дјече (члан 35). Ова одредба се не односи само на родитеље и дјецу већ и на остале сроднике у правој узводној и низводној линији, као и између браће и сестара у погледу издржавања малолетне дјеце (члан 32). Према томе, одредба из члана 35. има генерални значај. Смисао овога прописа је у томе да се нико не може одрећи права од кога зависи његова животна егзистенција. То што вриједи за сроднике из члана 32. Основног закона о односима родитеља и дјеце, мора вриједити и за брачне другове без обзира што нема изричите одредбе о томе, јер из природе овог права произлази да га се нико не може одрећи. Овдје се аналогно примјењује члан 35. Основног закона о односима родитеља и дјеце“ (9).

(5) „Одрицање од права на издржавање нема правног дејства“ (чл. 35. Основног закона о односима родитеља и деце, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 104/47).

(6) Упутство Врховног суда ФНРЈ Св 1019/48 од 25. децембра 1948, Збирка одлука врховних судова и Врховног суда ФНРЈ 1945—1952, Београд, 1952, стр. 375.

(7) Пресуда Врховног суда Југославије Гз 63/63 од 27. јула 1963, Збирка судских одлука, Београд, 1963, књига 8, свеска 2, одлука бр. 178. У истом смислу: одлука Врховног суда Хрватске Гз 179/49 од 16. марта 1949. Наведено према: Ана Прокоп, *op. cit.*, стр. 75.

(8) Решење Врховног суда Србије Пл 240/47 од 7. марта 1947, Збирка одлука Врховних судова и упутстава Врховног суда ФНРЈ 1945—1952, Београд, 1952, одлука бр. 216. С истим образложењем: Одлука Врховног суда Босне и Херцеговине Гж 307/70 од 8. јуна 1970, Збирка судских одлука, Београд, 1971, књига 16, свеска 2, одлука бр. 179; одлука Врховног суда Хрватске Гж 3895/71 од 21. октобра 1971, Преглед судске праксе Врховног суда Хрватске у години 1971, одлука бр. 4.

(9) Пресуда Врховног суда Босне и Херцеговине Гж 73/74 од 13. фебруара 1975, Збирка судских одлука, Београд, 1976, књига 1, свеска 4, одлука бр. 460. Исто: решење Врховног суда Хрватске Гж 621/65, Преглед судске праксе Врховног суда Хрватске у години 1966, одлука бр. 10.

4. Супротан став у односу на пуноважност уговора о одрицању од права на супружанско издржавање изнео је само Врховни суд Словеније у одлуци која је наведена на почетку овог текста. Она противречи уједначеном ставу свих правних писаца и целокупној судској пракси свих југословенских судова у раздобљу од тридесетак година. Шта би се, дакле, могло рећи о разлозима које је навео Врховни суд Словеније за своју сасвим оригиналну пресуду?

Темељни аргумент који је изнет у образлагању става да је споразум о одрицању од издржавања између брачних другова дозвољен, јесте то што се одредба словеначког Закона о браку и породичним односима о забрани одрицања од издржавања налази у оном делу закона који је посвећен односима родитеља и деце, па не може бити примењен на односе између брачних другова (10). Изгледа, међутим, да Врховни суд Словеније није узео у обзир чињеницу да се норме које обухвата Део трећи Закона о браку и породичним односима и који, заиста, носи назив Односи родитеља и деце, никако не односе искључиво на уређивање права и дужности које чине родитељско право. Напротив, у оквиру поменутог Дела трећег Закона о браку и породичним односима, између осталих, налази се одељак означен бројем девет, који носи наслов Дужност издржавања. Његова садржина недвосмислено указује да се не уређује само право, односно дужност издржавања између родитеља и деце (чл. 123—127), већ и право односно дужност издржавања уопште, на коју се односи како поменуто одредба чију је примену Врховни суд искључио (чл. 128), тако и неколицина других одредаба (чл. 129—133) (11). Због тога нема правног основа да се правило о забрани одрицања од права на издржавање примењује само у погледу издржавања родитеља и деце.

Друга примедба се односи на примену правила о систематском тумачењу коју је несумњиво имао у виду Врховни суд Словеније доносећи поменућу одлуку. Добро је, наиме, познато да се већи правни акти уобичајено деле на делове, одељке, главе, одсеке, параграфе, чланове, ставове и слично. Исто је тако чест случај да поједини од ових делова носе посебне наслове који ближе одређују њихову садржину и делимично утичу на значење правних норми које су на тај начин систематизоване. За тумача права проблем се појављује у оном тренутку када значење које одређује систематика једног правног акта одступа, у мањој или већој мери, од значења које се добија из других извора. У том случају, према једном од основних принципа операције тумачења права, сматраће се да наслови појединих делова не чине сами по себи никакве правне норме које би по својој обавезној снази биле једнаке правним нормама у ужем смислу речи. Другим речима, наслове треба схватити као помоћна средства којима творац правног акта, додуше, прецизира значење норми, али је тумач тај који мора самостално да одреди право значење првенствено имајући у виду садржину правних норми и њихову унутрашњу логичку повезаност у правни систем, а не користећи се помоћним средствима (12).

(10) Разуме се, исто становниште вредело би и за споразум о одрицању од издржавања између ванбрачних другова у смислу чл. 12. Закона о браку и породичним односима СР Словеније („Урадни лист СР Словеније“, бр. 15/76).

(11) „Издржавање се одређује према потреби лица које на то има право и могућностима обављача.“ (чл. 129).

„О дужности и висини издржавања заинтересоване странке могу закључити код надлежног органа општинске заједнице социјалне заштите договор, на основу кога се може тражити судско извршење.“ (чл. 130).

„Изузимајући дужност родитеља да морају издржавати своју малолетну децу, може онај који је дужан неког да издржава сам изабрати да ли ће му плаћати одређене износе или ће му пак обезбедити издржавање на други начин.“ (чл. 131).

Преостале две одредбе односе се на правило о аутоматској ревалоризацији издржавања које обавља општинска заједница социјалне заштите (чл. 132.) и на право лица које је имало издатке око издржавања другог лица да тражи накнаду од оног ко је по закону био дужан да издржавање даје (чл. 133).

(12) Видети: Радомир Лукић, *Увод у право*, Београд, 1972, стр. 364.

мр Оливера Вучић,
асистент Правног факултета у Београду

МОЖЕ ЛИ СЕ РЕФЕРЕНДУМ У ОРГАНИЗАЦИЈИ УДРУЖЕНОГ РАДА ПОНОВИТИ И ПРЕ ИСТЕКА ЗАКОНОМ УТВРЂЕНОГ РОКА

„Непосредном гласању грађана о неком законском приједлогу или о било ком другом питању даје се назив: референдум“ (1). Ову дефиницију институције референдума професора Јована Стефановића прихватили су, уз мање допуне, аутори већине радова који се непосредно или посредно баве овим „обликом непосредне демократије“, тј. личним изјашњавањем грађана (2). Најчешће класификације ове институције резултат су примене три критеријума деобе: обавезности, момента примене и предмета о коме се одлучује. Разликујемо обавезни и факултативни референдум, претходни и накнадни и уставотворни, законодавни и општи референдум. У правној литератури посвећеној овом питању, срећу се и подробније поделе које садрже и неке „међублик-ке“ (3), но, потребе овога рада не сежу даље од подсећања на основне појмове из ове проблематике.

(1) Јован Стефановић, *Уставно право ФНР Југославије и компаративно*, Књига I, Загреб, 1956, стр. 530.

(2) Слично мисли и Миодраг Јовичић, који под референдумом подразумева „непосредно изјашњавање бирача путем гласања о законима и другим питањима од важности за заједницу“, уносећи тако у дефиницију елемент значаја питања о коме се одлучује. Миодраг Јовичић, *Референдум — покушај упоредно-правног изучавања*, Институт за упоредно право, Београд, 1957, стр. 5. Јован Борбевић само констатује да је референдум „облик непосредног изјашњавања грађана о одређеним питањима“, Јован Борбевић, *Уставно право*, „Савремена администрација“, Београд, 1976, стр. 325. Смиљко Сокол истиче да је референдум „облик непосредног одлучивања којим се грађани непосредно изјашњавају о неком питању које мора бити тако обликовано да се на њега може одговорити са за или против, односно са да или не“. Као што се види, Смиљко Сокол запоставља значај питања о коме се одлучује, али истиче форму, облик, у коме се то чини, сматрајући га битним елементом дефиниције. Вељко Мратовић — Никола Филиповић — Смиљко Сокол, *Уставно право и политичке институције (СФРЈ и компаративно)*, Правни факултет — Загреб, 1981, стр. 219. Никола Крлески употпуњује дефиницију референдума додајући елементе које овај облик непосредне демократије и личног изјашњавања грађана добија „коришћењем“ у самоуправним односима радних људи у савременом југословенском друштву. Он сматра да је референдум „облик личног изјашњавања кроз који радни људи у писменој форми тајним гласањем одлучују о најважнијим питањима у вези с остваривањем друштвено-економских и других самоуправних права у складу са законом или самоуправним општим актом организације удруженог рада“. Никола Крлески, *Референдум као облик самоуправног одлучивања радних људи у организацијама удруженог рада*, Докторска дисертација, Београд, 1984, стр. 47 (дактилографисано).

(3) Јован Стефановић дели референдум првенствено по предмету о коме се одлучује на уставотворни и законодавни, при чему се оба ова облика могу јавити као апсолутно обавезни, релативно обавезни и факултативни. Затим говори о отвореном и прикривеном референдуму могу бити и уставотворни и законодавни, као и обавезни и факултативни, или уставотворац, или се његово деловање испољава на прикривен начин. Оба ова облика референдума могу бити и уставотворни и законодавни, као и обавезни и факултативни. Стефановић посебно издава саветодавни референдум, на којем грађани отворено изражавају своје ставове о неком питању али не изгласавају сами закон или Устав, већ само изражавају мишљење о неком законском предлогу које правно не веже представничко тело. (*Наведено дело*, стр. 530—534). Смиљко Сокол, прво, према ширини друштвене заједнице чији припадници одлучују непосредно референдумом, разликује: „референдум на разини државе као цјелине, који обухвата непосредно одлучивање свих грађана, бирача унутар одређене државе; референдум на разини локалне политичко-територијалне јединице, односно

У наш правни систем референдум је као инструмент политичког одлучивања грађана први пут уведен Уставом ФНРЈ од 1946. године. Уставни закон од 1953. изражавајући почетне промене у класичној концепцији политичког суверенитета, и утврђујући прве облике друштвеног самоуправљања, потврдио је потребу и значај овог облика непосредне демократије, али није унео битније измене у погледу области његове примене и домаћаја. Јер, иако ступањем на снагу Уставног закона, а у складу са развојем самоуправљања, један од основних уставних принципа постаје вршење власти и управљања друштвеним пословима од стране радног народа преко представничких тела, радничких савета и других самоуправних органа и непосредно путем избора, опозива, референдума зборовна бирача, савета грађана, учешћа грађана у управи и правосудју (4), референдум ће тек у Уставу од 1963. године добити нову димензију, и од облика класичног политичког одлучивања грађана премасти у облик самоуправног одлучивања радника у радним организацијама (5).

Устав СФРЈ од 1974. године, као и устави социјалистичких република и социјалистичких аутономних покрајина, посвећују знатну пажњу институцији референдума (6). Ова „улазна линија интересовања“ наших уставних докумената за референдум логична је последица развоја самоуправљања, које се од увођења па до данас „одвија у знаку непрестаног тражења нових облика помоћу којих ће се обезбедити непосредније учешће радних људи у одлучивању, како о непосредним, тако и о трајним историјским интересима социјалистичког друштва“ (7). Поред Устава, Закон о удруженом раду је значајан правни акт који поклања посебну пажњу референдуму; затим следе републички и покрајински закони о референдуму, и на крају самоуправни општи акти у организацијама удруженог рада, чијим се одредбама регулишу питања о којима се одлучује референдумом, поступак и друга која нису регулисана законима. Данас је одлучивање референдумом значајно самоуправно право радника, али истовремено и облик остваривања тог права, и најавтентичнији облик самоуправног одлучивања којим се радни људи у организацији удруженог рада непосредно изјашњавају и путем кога одлучују о најважнијим питањима, својим правима и интересима у удруженом раду. Стога је разумљива потреба прецизног уређивања свих

друштвено-политичке заједнице (нпр. у нас референдум у општини) или тзв. локални референдум; референдум у самоуправним организацијама и заједницама, који обухвата непосредно одлучивање радних људи унутар организација удруженог рада, мјесних заједница и самоуправних интересних заједница, а који је специфична институција нашег уставног уређења“. И друго, „према томе одлучује ли се референдумом о доношењу, односно о измјени устава или неког другог опћег акта (у нас самоуправног опћег акта), разликује се уставотворни референдум, законодавни референдум, а у нас и референдум којим се доносе самоуправни општи акти. *Наведено дело*, стр. 219.

(4) Видети шире о променама које уноси Уставни закон од 1953. године: Јован Борбевић, *наведено дело*, стр. 286.

(5) У Уставу СФРЈ од 1963. године је посвећена знатна пажња облицима непосредног одлучивања, па тиме и референдуму. (Видети члан 34, став 2, т. 1, затим члан 71, став 2, и члан 89, став 1. и 2.) Тако је у радној организацији референдум био облик непосредног одлучивања свих чланова радног колектива о питањима која су била утврђена законом, односно статутном радне организације. Поред ових питања раднички савет је био дужан да по сопственој иницијативи изнесе на референдум одређено питање које је сматрао изузетно значајним за радну организацију.

(6) Коментаристички члан 98. Устава СФРЈ од 1974. године, који се односи на самоуправљање у организацијама удруженог рада, Димитрије Кулић констатује да одредбе овог Устава „полазе од тога да није довољно само декларативно прокламовање уставних права у удруженом раду већ је неопходно обезбеђивање услова, облика и начина реализације тога права, којим би се обезбедио принцип ... да власт постане власт радничке класе, а не у име радничке класе“. У том циљу, утврђује се Уставом, радници своја права у систему самоуправљања и у организацијама удруженог рада остварују одлучивањем на зборовима радника, референдумом, затим путем делегата у радничким саветима и у другим органима управљања које радници непосредно бирају и опозивају и који сnose одговорност у извршавању одлука и рада органа и служби дотичних организација“. Димитрије Кулић, *Устав СФРЈ — Коментар*, ИРО „Привредна штампа“, Београд, 1979. стр. 146.

(7) Златија Буквић — Вељовић, *Одлучивање личним изјашњавањем као облик остваривања самоуправљања радника у удруженом раду*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 1—3/1977, стр. 65. У том смислу пише и Јован Стефановић: „... у ФНРЈ су, уз неке традиционалне форме примјенене и неке нове, специфично њене форме непосредне демократије. Томе треба додати да је примјена непосредне демократије у ФНРЈ-у стално јачала и да стално јача.“ Јован Стефановић, *наведено дело*, стр. 550.

момената релевантних за правилну примену овог института у пракси, а тиме и постизање жељених ефеката. У ред таквих питања, свакако, спада понављање референдума, односно поновно организовање личног изјашњавања радника о неком предлогу или акту у случају у којем се већина радника није одазвала позиву да гласа тј., није се уопште изјаснила, или се, пак већина радника изјаснила против предложене одлуке или акта. Одредбама Закона о удруженом раду није утврђен рок у коме се у оваквом случају референдум може поново организовати. Тим одредбама је само уређено да се овај рок утврђује статутом, односно самоуправним споразумом о удруживању и да рок не може бити краћи од рока одређеног законом. Републички и покрајински закони о референдуму, одређујући овај рок, садрже веома различита решења (8), те се референдум, зависно од социјалистичке републике или социјалистичке аутономне покрајине о којој је реч, може поновити већ након месец дана или тек истеком шест месеци од дана организовања „неуспелог“ референдума (9).

Смисао постојања ове „заштитне мере“, нужног временског размака између два референдума о истом питању, односно забране поновног изношења на лично изјашњавање пре истека одређеног рока је јасан. Претходно организовани референдум није „успео“ из одређених разлога. Те разлоге треба испитати, проучити и, у складу с интересима радних људи, отклонити. При том је, можда, довољно само извршити опсежније претходне припреме, боље и потпуније информисати радне људе о предлогу о коме треба да се изјасне, његовом значају и последицама које ће он ступањем на снагу проузроковати, или је, пак, потребно унети одређене измене у сам предлог. У сваком случају, оправдано је инсистирање законодавца на протеклу одређеног времена у коме ће се обезбедити услови да поновљени референдум доведе до жељеног циља.

У том смислу поступа и суд. Узмимо пример из праксе рада Уставног суда СР Србије.

Друштвени правобранилац самоуправљања Скупштине општине Врњачка Бања тражио је покретање поступка за оцену законитости Измена и допуна Правилника о расподели средстава за личне дохотке Радне организације Ветеринарске станице „Врњци“ из Врњачке Бање, од 20. фебруара 1985. године. По његовом мишљењу, поступак усвајања Измена и допуна није био у складу с одредбама члана 14, став 1. Закона о референдуму и другим облицима одлучивања личним изјашњавањем. На референдуму од 20. фебруара 1985. године радници радне организације Ветеринарска станица „Врњци“ изјашњавали су се о предлогу измена и допуна бодовне листе за расподелу средстава за личне дохотке, као саставног дела наведеног Правилника. На том референдуму већина радника изјаснила се против предложених измена и допуна. После тога, комисија је направила нову бодовну листу која је на референдуму, одржаном истог дана (20. фебруара 1985. године), усвојена већином гласова. Тим оспореним изменама и допунама одређен је број бодова за поједине послове и радне задатке. Оспорене Измене и допуне престале су да важе 18. новембра 1986. године када су на референдуму усвојене нове измене и допуне Правилника.

(8) Не треба посебно образлагати сложеност ситуације која настаје применом осам републичких и покрајинских закона о референдуму, и у њима садржаних различитих решења, што раднике сасвим неоправдано доводи у неједнак положај у погледу могућности остваривања самоуправних права.

(9) Закон о референдуму СР Босне и Херцеговине, „Службени лист СР БиХ“, бр. 29/77. предвиђао је рок од шест месеци (чл. 11, ст. 1); Закон о референдуму и другим облицима личног изјашњавања СР Црне Горе, „Службени лист СР ЦГ“, бр. 31/77. такође, (чл. 30), као и Закон за општите начела на референдумот и на другите облици на одлучивање со лично изјаснување на СР Македонија, „Службени весник на СРМ“, бр. 19/79. (чл. 14, ст. 1), Закон о референдуму ин о других обликах осебнега изјављања СР Словеније, „Урадили лист СРС“, бр. 23/77 (чл. 26) и Закон о референдуму и другим облицима одлучивања личним изјашњавањем СР Србије, „Службени гласник СР Србије“, бр. 30/77, (чл. 14, ст. 1). Закон о референдуму и другим облицима личног изјашњавања САП Војводине, „Службени лист САП Војводине“, бр. 24/77, (чл. 29, ст. 2), предвиђао је рок од три месеца, а Закон о референдуму и другим облицима личног изјашњавања СР Хрватске, „Народне новине СРХ“, бр. 15/79, у чл. 32, ст. 1, рок од само 30 дана.

С обзиром да су оспорене одредбе док су важиле проузроковале последице, Суд је, полазећи од одредаба члана 418. Устава СР Србије (10), нашао да су се стекли услови за мериторно одлучивање.

Према одредбама члана 14, става 1. Закона о референдуму и другим облицима одлучивања личним изјашњавањем („Сл. гласник СР Србије“, бр. 30/77). „Ако су се радни људи у организацијама удруженог рада самоуправним интересним заједницама и другим самоуправним организацијама и заједницама на референдуму изјаснили против предлога о решењу одређених питања, односно против потврде одређеног акта, не може се у року од шест месеци од дана одржавања референдума поново изнети на референдум односно питање или акт, нити се може у овом року донети акт противно одлуци донетој на референдуму“.

Како се већина радника на референдуму 20. фебруара 1985. године изјаснила против предложених измена и допуна бодовне листе као саставног дела акта о расподели средстава за личне дохотке, то се, по оцени Суда, нови предлог није могао изнети на референдум у року од шест месеци од дана одржавања тог референдума.

На основу изложеног, Уставни суд Србије донео је следећу одлуку: 1) утврђује се да за време важења нису биле у складу са законом Измене и допуне Правилника о расподели средстава за личне дохотке Радне организације Ветеринарске станице „Врњци“, Врњачка Бања, од 20. фебруара 1985. године; 2) ова одлука има правно дејство из члана 418. Устава СР Србије, са последицама укидања (ИУ-294/85 од 18. децембра 1986. године).

Одлука Суда у датом случају, посматрано *de lege lata*, потпуно је исправна. Став законодавца је недвосмислен, а јасно је да у приказаном случају није поштован. Друго је, пак, питање колико је са становишта потреба праксе, рационалности и ефикасности у одлучивању рок од шест месеци право решење. Радничком савету и друштвено-политичким организацијама, пре свих синдикату, мора се омогућити да после неуспелог референдума изврше свестрану анализу узрока који су до тога довели. Потребно је у организацији удруженог рада организовати зборове на којима ће се чути мишљење радника о конкретном питању и предлози у ком смеру треба предузимати даље активности. Тек након ових мера, могуће је сачинити измењен предлог и организовати изјашњавање о њему. Време потребно за ове припреме људног ресурса зависи од природе питања о коме се одлучује, броја радника у организацији удруженог рада, њихове ангажованости у самоуправним органима и друштвено-политичким организацијама, ефикасности система информисања и другог. С друге стране, самоуправљање налаже да се рад појединаца и органа одвија по принципима рационалног, целисходног и економичног пословања у циљу што потпунијег остваривања интереса радних људи. Зато мислимо да је законски рок од шест месеци дуг, нерационалан и да често блокира не само процес самоуправног одлучивања, већ и функционисање саме организације (11). Овај рок је неприкладан посебно у случајевима када се о предложеној одлуци, или акту већина радника уопште није изјаснила, тј., када је референдум неуспео јер се радници нису одазвали позиву да изразе свој став о одређеном питању, те се већина радника није одлучила ни „за“ ни „против“. Овакав случај се битно разликује од случаја у коме довољан број радника јасно мани-

(10) „Кад је у току поступка закон, други пропис или општи акт органа друштвено-политичке заједнице или самоуправних општи акт доведен у сагласност са Уставом СРС, односно законом, али нису отклоњене последње неуставности, односно незаконности, Уставни суд СР Србије може одлуком утврдити да закон, други пропис или општи акт није био у сагласности с Уставом СРС и законом.“

Ова одлука Уставног суда СР Србије има исто правно дејство као одлука којом се утврђује да је закон престао да важи, односно којом се укида или поништава други пропис или општи акт“ (члан 418. Устава СР Србије).

(11) Видети шире о томе: Златија Буквић-Вељовић, *Одлучивање радника личним изјашњавањем с посебним освртом на нека искуства Уставног суда Србије*, реферат поднет на Саветовању „Примена и измене Закона о удруженом раду“, одржаном 20. и 22. маја 1987. године у Београду, у организацији Правног факултета Универзитета у Београду, Привредне коморе СР Србије, Привредне коморе Београда и Регионалне привредне коморе СР Србије, Књига II, стр. 15.

фестиве своје противљење односно неприхватање учињеног предлога. У самоуправној пракси, као и пракси Уставног суда у погледу примене Закона о удруженом раду, изражена је склоност да се у оваквим случајевима омогући обнављање референдума и пре истека законом утврђеног рока (12). Можда би решење по коме би рок за понављање референдума зависно и од разлога „неуспеха“ претходног изјашњавања било најприкладније (13).

Промене Закона о удруженом раду које предстоје, а посебно Предлог Председништва СФРЈ да се приступи промени Устава СФРЈ, и промене других закона које ће уследити, а у складу са њима и измене самоуправних општинских аката, унеће новине и у погледу облика самоуправног одлучивања. Још су у Критичкој анализи функционисања политичког система, уз указивање на слабости у области самоуправног одлучивања радника, назначени правци неопходних промена: развијање одлучивања личним изјашњавањем и одлучивања путем делегата, обезбеђивање рационалнијег одлучивања, скраћивање рока за понављање референдума реафирмација улоге радничког савета. Један од циљева предстојећих промена Устава је, такође, повећавање ефикасности одлучивања у организацијама удруженог рада, а и недавно усвојен Нацрт закона о изменама и допунама Закона о удруженом раду пошао је у правцу рационализације на том пољу, залажући се за сужавање круга питања о којима радници одлучују референдумом, ширење овлашћења радничког савета, прецизирање улоге збора радника. При том се не сме дозволити да негативна искуства из праксе доношења одлука овим путем угрозе референдум, потцене улогу и умање значај овог демократског облика непосредног одлучивања радних људи. Нужно је да референдум, у склопу промена у систему које предстоје, добије, уз корекције на чију је сврсисходност указала пракса, место које реално заступа у односима развијеног самоуправљања.

(12) У вези са поштовањем рокова за понављање референдума, важни и питање да ли се референдум може поновити пре истека рока ако је ранији предлог одлуке или другог акта битно измењен. Ако је ранији предлог битно измењен у питању је у суштини нови предлог, те нам се чини оправданим изнети га на референдум и пре истека законског рока, односно, сматрамо да је неоправдано чекати проток законског рока уколико је новосачињени предлог остварење воље и интереса већине радника. С друге стране, треба имати у виду могуће злоупотребе и „изигравања“ закона у пракси, које би могле настати, јер орган надлежан за расписивање референдума сам цени да ли је измена предлога суштинска или не, што значи да би могао и променама које немају такав значај дати поменути квалификацију. У том смислу и: Никола Крлески, *наведени рад*, стр. 196—197.

(13) Неки од наведених републичких и покрајинских закона о референдуму праве одступања од усвојеног рока за понављање референдума зависно од врсте самоуправног општег акта који се усваја или природе и значаја питања о коме се одлучује. Тако, нпр. одговарајући закон СР Македоније, који иначе усваја рок од шест месеци, утврђује могућност да радници у основној организацији удруженог рада и другим самоуправним организацијама и заједницама могу утврдити други рок који не може бити краћи од 30 дана, када се изјашњавају о самоуправном споразуму о удруживању у радну организацију, сложену организацију и пословну заједницу, о статуту основне организације, радне организације, сложене организације, као и о самоуправним актима о основима и мерилима за расподелу средстава за личне дохотке и за заједничку потрошњу радника (чл. 14, ст. 2). Видети као даље примере Закон СР Босне и Херцеговине и СР Словеније.

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК

Представком је иницирано покретање поступка пред Уставним судом Србије ради оцене законитости поступка доношења Правилника о дисциплинском поступку РО за дистрибуцију електричне енергије „Електродистрибуција — Београд“ у Београду од 24. V 1979. године и измена и допуна овог Правилника од 26. XI 1985. године.

По мишљењу подносиоца представке оспорени Правилник није могао да донесе Раднички савет Радне организације, јер су у њему регулисана неотуђива права о којима према члану 462. Закона о удруженом раду радници одлучују непосредно.

Правилник о дисциплинском поступку донео је Раднички савет Радне организације 24. V 1979. године, а измене и допуне 26. XI 1985. године. Овај Правилник донет је на основу чл. 102. и 212. (односно 110 и 211. пречишћеног текста) Самоуправног споразума о удруживању у Радну организацију и члана 44. Статута Радне организације.

У члану 102. (110) Споразума предвиђена је надлежност Радничког савета да доноси самоуправна општа акта Радне организације. У члану 212. (211) набројана су питања која радници у Радној организацији уређују заједничким самоуправним општим актима па је у последњој алинеји предвиђено: „друга питања која су од заједничког интереса за раднике основних организација и раднике радних заједница у Радној организацији“.

Статутом Радне организације предвиђено је образовање заједничке дисциплинске комисије, њен састав и начин избора (чл. 42. и 43). У члану 44. предвиђено је: „начин рада и одлучивање дисциплинске комисије утврђују се посебним самоуправним општим актом Радне организације“, који је овде предмет оцене законитости.

Материјално правне одредбе према којима се утврђује одговорност радника за учињене повреде радне обавезе садржане су у правилницима о радним односима основних организација и радних заједница РО.

Разматрајући поступак доношења оспореног Правилника Уставни суд Србије је утврдио да нема основа да се дата иницијатива прихвати, оцењујући да је поступљено у оквиру законских овлашћења.

Оспореним Правилником који је донео Раднички савет Радне организације уређен је поступак за утврђивање повреда радних обавеза и изрицање мера због повреда радних обавеза који се води пред Заједничком дисциплинском комисијом у основним организацијама удруженог рада и радним заједницама у саставу Радне организације.

По оцени Суда, регулисање дисциплинског поступка не спада у домен неотуђивих права, о којима радници одлучују једним од облика личног изјашњавања, те се овлашћење за одлучивање о овим правима може пренети на делегате у радничком савету Радне организације. Законом о удруженом раду предвиђено је да је основна организација удруженог рада основни облик удруживања рада у коме радници оства-

рују своја друштвено-економска и друга самоуправна права и одлучују о другим питањима овог друштвено-економског положаја. Према члану 179. овог Закона, самоуправним општим актом којим се уређује радни однос уређују се и питања која се односе на утврђивање права, обавеза и одговорности радника у радном односу. Ова питања радници су регулисали у правилницима о радним односима који су донети у основним организацијама и радним заједницама и предвидели су да је за вођење дисциплинског поступка и изрицања мера због повреда радних обавеза надлежна заједничка дисциплинска комисија састављена на начин предвиђен у Самоуправном споразуму о удруживању у Радну организацију и Статуту Радне организације и да се поступак за утврђивање повреда радне обавезе и за изрицање прописаних мера прописује заједничким општим актом. По оцени Суда радници у основним организацијама и радним заједницама регулисали су ова питања на начин који није у супротности са законом, а према својим потребама и условима.

(Решење Уставног суда Србије ИУ бр. 372/86. од 29. I 1987. године)

ЛИЧНИ ДОХОДАК ДИРЕКТОРА ПОСЛОВНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Представком је иницирано покретање поступка пред Уставним судом Србије за оцену законитости члана 13, став 6, алинеја 13. Самоуправног споразума о удруживању у Пословну заједницу југословенске индустрије трактора, пољопривредних машина и опреме за пољопривреду из Београда, од 12. X 1978. године.

Иницијатори сматрају оспорену одредбу Самоуправног споразума незаконитом зато што овлашћује Извршни одбор Пословне заједнице да одређује лични доходак директора Пословне заједнице мимо критеријума који важе за расподелу средстава за личне дохотке чланова Радне заједнице Пословне заједнице.

Оспореном одредбом Самоуправног споразума, овлашћен је Извршни одбор Пословне заједнице да одређује лични доходак директора Пословне и Радне заједнице, водећи при том рачуна да висиона стартне основе тог личног дохотка, без минулог рада, буде у складу са личним дохотком директора радних организација београдског привредног басена и директора осталих организација удружених у Пословну заједницу.

Радна заједница Пословне заједнице престала је да постоји 1. VIII 1986. године и од тада њене послове обавља једна од организација удружених у Пословну заједницу. Ради се о специфичној ситуацији, која тражи и одговарајуће решење.

Чланом 388, став 7. Закона о удруженом раду, одређено је да пословодни орган пословне заједнице има положај, права, дужности и одговорности пословодног органа организације удруженог рада и следствено томе своја права остварује у Радној заједници удружења.

Чланом 536, става 2. Закона о удруженом раду предвиђено је да у случају непостојања радне заједнице у организацији удруженог рада, инокосни пословодни орган те организације остварује права из радног односа у складу са самоуправним споразумом о удруживању у ту организацију.

Одредбом члана 388 став 6. и одредбом члана 540. Закона о удруженом раду, одређено је да се самоуправним споразумом одређује делокруг, положај, права, дужности и одговорности органа управљања пословне заједнице.

Пошто је управо Самоуправним споразумом о удруживању у Пословну заједницу уређено остваривање једног од права из радног односа директора Пословне заједнице — право на учешће у расподели средстава за личне дохотке, и у делокруг Извршног одбора Пословне зајед-

нице стављено одређивање личног дохотка директора Заједнице, то је оспорена одредба Самоуправног споразума у складу са наведеним законским одредбама, због чега је Уставни суд одлучио да не прихвати дату иницијативу.

(Решење Уставног суда Србије ИУ бр. 295/86. од 23. марта 1987. год.)

РАСПОДЕЛА СТАНОВА ОД СТРАНЕ САМОУПРАВНЕ ИНТЕРЕСНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Представком је тражена оцена уставности и законитости одредаба Правилника о изузетном решавању стамбених потреба радника Радне заједнице Републичке самоуправне интересне заједнице пензијског и инвалидског осигурања, који је донела Скупштина заједнице 29. августа 1985. године.

Оспореним Правилником је овлашћена Скупштина заједнице да изузетно даје станове на коришћење радницима Радне заједнице Републичког СИЗ-а пензијског и инвалидског осигурања, под условом да радници и поред тешког степена стамбене угрожености нису остварили право на стан у Радној заједници.

Одлуку о додели стана доноси Скупштина заједнице узимајући у обзир стамбене прилике, стање, материјални положај, учешће у НОБ-у, здравствено стање и број чланова породице радника.

Одредбама чл. 3. и 4. Правилника предвиђено је колики стан припада раднику с обзиром на број чланова породичног домаћинства.

Одредбама чланова 6, 7. и 8. регулисан је поступак за доделу стана, док је одредбама члана 9. прописано да Скупштина заједнице одлучује о висини средстава за куповину стана са позиције осталих расхода утврђених финансијским планом за сваку годину.

Иницијатор сматра да оу оспорене одредбе незаконите због тога што Правилник супротно члану 35. Закона о стамбеним односима („Сл. гласник СРС“, бр. 9/85), не садржи услове и мерила за одређивање реда првенства већ само примера ради наводи критеријуме, који будући да нису вредновани, не могу бити основ за одређивање реда првенства.

У одговору Заједнице на представку наводи се да је оспорени Правилник Скупштина Републичког СИЗ-а ПИО донела на основу члана 3. Закона о стамбеним односима, у циљу решавања стамбених питања радника Радне заједнице чије су стамбене, социјалне или здравствене прилике посебно тешке, а немају изгледа да од Радне заједнице добију стан.

Према оцени Суда Скупштина Републичког СИЗ-а пензијског и инвалидског осигурања је оспорени Правилник донела без законског овлашћења. Наиме, одредбама члана 166. Закона о пензијском и инвалидском осигурању радника („Службени гласник СРС“, бр. 13/83, 27/85 и 21/86), којима је регулисано питање коришћења средстава Заједнице, није предвиђена могућност да се средства Заједнице пензијског и инвалидског осигурања употребљавају за решавање стамбених питања радника Радне заједнице СИЗ-а пензијског и инвалидског осигурања. Средства Заједнице могу се користити између осталог, и за решавање стамбених потреба, али само корисника пензија (тач. 5, чл. 166. Закона). Одредбама члана 3. Закона о финансирању стамбене изградње („Службени гласник СРС“, бр. 27/75, 4/86) ближе је одређено питање формирања средстава из којих се задовољавају стамбене потребе пензионера и инвалида. Наиме, Законом је прописана обавеза Заједнице пензијског и инвалидског осигурања да издваја средства за решавање стамбених потреба пензионера и инвалида и то по стопи која не може бити мања од 40% од износа исплаћених пензија и инвалиднина. Из одредаба Устава којима је регулисан положај самоуправне интересне заједнице произлази обавеза заједнице да средства Заједнице користи у складу са циљем

ради кога је заједница основана. Законом о пензијском и инвалидском осигурању таксативно су утврђене намене за које се могу користити средства СИЗ-а пензијског и инвалидског осигурања. Истим Законом уређен је и положај Скупштине Заједнице (чл. 140—146). Из ових одредаба не произлази њено право да средства Заједнице користи и за намене које нису у функцији циља ради кога је Заједница и основана.

Закон о стамбеним односима, на који се позива Скупштина у свом уговору, не може бити основ за доношење спорног Правилника. Одредбама члана 3. Закона („Службени гласник СРС“, бр. 9,85) прописано је следеће:

„Право да дају станове на коришћење радницима имају радници у основним организацијама удруженог рада, радним заједницама, уговорним организацијама удруженог рада, основним задружним организацијама, основним организацијама коопераната и другим задругама.

Изузетно, друштвено-политичке заједнице, самоуправне интересне заједнице, друштвено-политичке, организације, друштвене организације, друге самоуправне организације и заједнице, могу да дају станове на коришћење одређеним категоријама радних људи и грађана ако та лица не остваре право на стан у смислу одредбе става 1. овог члана.

Друштвено-правна лица из ст. 1. и 2. овог члана дају станове на коришћење. Она су на тим становима носиоци права у погледу коришћења, управљања и располагања.“

Право и дужност заједнице пензијског и инвалидског осигурања да даје станове на коришћење пензионерима и инвалидима рада пред ставља један од оних изузетака о којима говори став 2, члана 3. Закона о стамбеним односима, јер је реч о лицима (пензионерима и инвалидима) која стамбено питање нису решила у току свог активног радног века, али не и радницима радне заједнице.

На основу изнетог Уставни суд је донео одлуку о касирању спорног правилника у целини.

(Одлука Уставног суда Србије ИУ бр. 21/86. од 14. маја 1987. године)

ПРИПРАВНОСТ РАДНИКА ПОСЛЕ РАДНОГ ВРЕМЕНА

Представком је иницирано покретање поступка пред Уставним судом Србије ради оцене законитости члана 159-а Правилника о изменама и допунама Правилника о радним односима Опште болнице „Др Воја Дукић“ у Пожаревцу од 4. XII 1986. године.

Члан 159а Правилника гласи:

„Због потребе перманентне здравствене заштите уводи се приправност, као отежан услов рада, у време које је непокривено редовним радним временом. У случају увођења приправности радник има право на увећан лични доходак привилегијом о расподели дохотка.

Приправност, као услов рада уводи се за:

1. специјалисте у следећим службама: инфективној, очној, ушној, рендгену, трансфузији, анестезији, хирургији, ортопедији и лабораторији са специјалистом биохемије;

2. медицинске техничаре у РО служби лабораторији и трансфузији;

3. електричара, водоинсталатера и машинбравара тросменски рад, с тим што потребу увођења приправности преиспитује раднички савет на сваких 6 месеци.“

По мишљењу подносиоца иницијативе оспореном одредбом уведена је приправност као обавеза после радног времена, а законом није предвиђена као радно-правна обавеза, а још мање да има карактер посебног услова рада због које се увећава доходак, како је то предвиђено у оспореној одредби Правилника.

У оспореним одредбама члана 159-а Правилника предвиђено је да се због потреба перманентне здравствене заштите уводи приправност, као отежан услов рада, у време које је непокривено редовним радним временом. У случају увођења приправности радник има право на увећање лични доходак предвиђен Правилником о расподели личног дохотка.

Затим је предвиђено за кога, односно за које послове се уводи приправност као услов рада и да се приправност уводи док се не обезбеде кадрови за *тросменски* рад, с тим што потребу увођења приправности преиспитује Раднички савет на сваких 6 месеци.

Одредбама члана 182. Закона о удруженом раду предвиђено је да су радници у основној организацији дужни да своје послове и радне задатке организују и врше на такав начин да у заједничком раду што успешније остварују обавезе из самоуправног споразума о основама плана и задатака који произлазе из плана. Како према Закону о здравственој заштити планови и програми здравствене заштите подразумевају спречавање и лечење болести то се обавеза радника у здравственим радним организацијама састоји у лечењу оболелих и предузимању других мера да се спречи настанак обољења. У оквиру тога здравствене радне организације имају обавезу пружања медицинске помоћи у хитним и неодложним случајевима, што захтева и одговарајућу организацију рада укључујући и дежурство, односно приправност радника. Према члану 53. Закона о радним односима здравствене радне организације могу под одређеним условима да уведу дежурство као рад дужи од пуног радног времена. Потреба увођења и обим дежурства утврђује се самоуправним општим актом у складу са самоуправним споразумом који закључује здравствена организација, надлежна самоуправна интересна заједница здравствене заштите и општинска организација Савеза синдиката. Према члану 72. овог Закона за рад дужи од пуног радног времена, као и за рад у дане државног празника и ноћу радник има право на повећано учешће у расподели средстава за личне дохотке у висици утврђеној самоуправним општим актом у складу са самоуправним споразумом, односно друштвеним договором. То значи да је наведеним законским одредбама предвиђена могућност за увођење дежурства, односно приправности као рада дужег од пуног радног времена, као и утврђивање права на повећано учешће у расподели средстава за личне дохотке, па оспорене одредбе члана 159-а нису несагласне са Законом о радним односима. Због тога је Уставни суд одлучио да не прихвати иницијативу ради покретања поступка за оцене законитости и наведене одредбе Правилника.

(Решење Уставног суда Србије, ИУ-38/87. од 14. маја 1987. године)

ОГРАНИЧАВАЊЕ ПРОМЕТА НЕПОКРЕТНОСТИ

На основу иницијативе једног броја грађана Уставни суд Југославије решењем број 1—377/85 од 9. јула 1986. године покренуо је поступак за оцену уставности и законитости Закључка Скупштине општине Бујановац о привременом ограничењу промета земљишта и зграда на подручју те општине од 29. IX 1982. године. Решење о покретању поступка достављено је Уставном суду Србије у смислу члана 389. Устава СФРЈ.

Према наведеном Закључку привремено се ограничава промет земљишта и зграда на подручју општине Бујановац, а Извршни савет Скупштине општине је овлашћен да у оправданим случајевима даје сагласност на промет земљишта и зграда. Предвиђено је да Закључак ступа на снагу даном доношења.

У одговору упућеном Уставном суду Југославије Скупштина општине Бујановац наводи да није донета одлука о забрани промета непокретности, већ само Закључак којим се привремено ограничава промет

земљишта и зграда на подручју ове општине. У неспорним случајевима (где није било притисака) дата је сагласност за промет у 600 случајева.

Исто тако, решење Уставног суда Југославије број У-97/86 од 9. јула 1986. године покренут је поступак за оцену уставности и законитости Закључка Скупштине општине Прешево од 29. фебруара 1984. године. Решење о покретању поступка достављено је Уставном суду Србије у смислу члана 389. Устава СФРЈ.

Оспореним Закључком привремено се ограничава промет земљишта и зграда на подручју Општине Прешево, тако да Општински суд у Прешеву привремено неће оверавати уговоре о купопродаји земљишта и зграда на територији ове Општине, а Служба друштвених прихода привремено неће вршити пренос непокретности. Извршни савет СО је овлашћен да у консултацији са Комисијом за спречавање даљег иселавања Срба и других у оправданим случајевима може дати сагласност на промет земљишта и зграда.

У одговору упућеном Уставном суду Југославије у априлу 1986. године Скупштина општине Прешево наводи бројчане податке о поднетим захтевима за одобрење промета непокретности, наводећи да је овим Закључком постигнут одређени ефекат, те да су се стекли услови за његово укидање, што би требало учинити у априлу исте године.

Према одредби члана 83, став 2. Устава СР Србије услови промета земљишта и других непокретности на које постоји право својине уређују се законом. Република у оквиру својих права и дужности (члан 299, став 1, тачка 3. Устава уређује облигационе и уговорне односе). Према томе, уређивање односа у овим областима је у компетенцији Републике односно у домену њене законодавне надлежности и у оквиру уставом утврђених права и дужности.

Чланом 273. Устава СР Србије којим су утврђена права и дужности општине није предвиђена надлежност општине да у било ком виду уређује односе у области промета непокретности и облигационе односе.

Према оцени Суда, у конкретном случају Скупштина општине Бујановац и Скупштина општине Прешево забрањујући, односно ограничавајући промет непокретности на свом подручју поступале су супротно Уставу, уређујући односе из законодавне надлежности Републике.

Надлежност општине да уређује односе у областима из законодавне надлежности Републике може да буде само у смислу члана 279, став 4. Устава СР Србије, у случају када није донет закон у областима у којима друштвени односи уређују законом и у случајевима из члана 279, став 5. Устава када се општина законом овласти да својим прописима уређује односе у одређеним областима или да их уреди друкчије него што су уређени законом.

Према одредби члана 3. Закона о промету непокретности („Службени гласник СРС“, број 43/81) промет непокретности на којима постоји право својине слободан је, *ако законом није друкчије одређено*. У овом Закону нема овлашћења за скупштину општине да ограничава промет непокретности.

Уставни суд је донео одлуку о укидању наведених закључака.

(Одлука Уставног суда Србије ИУ бр. 363/86. од 29. I 1987. год.)

Припремио Томислав Вељковић

ОДЛУКЕ ВИШЕГ ПРИВРЕДНОГ СУДА СРБИЈЕ

У ФАКТУРИ СЕ НЕ МОЖЕ УГОВАРАТИ МЕСНА НАДЛЕЖНОСТ ПРИВРЕДНОГ СУДА

Првостепени суд се огласио месно ненадлежним а предмет уступно Окружном привредном суду у Титограду, као месно и стварно надлежном суду.

Благовременом жалбом тужилац побија решење и истиче да је уз тужбу приложио фактуру у којој је уговорена месна надлежност првостепеног суда па је предложио да се решење укине а предмет врати на поновни поступак.

Виши привредни суд је жалбу одбио а решење потврдио.

Из образложења:

„Фактура коју је тужилац приложио не може се сматрати писменим споразумом о месној надлежности суда у смислу чл. 70. ЗПП. Ово са разлога што фактура представља једнострану исправу коју је издао тужилац а не споразум странака јер туженик није потписао фактуру, па је првостепени суд правилно поступио када се и поред приложене фактуре, огласио месно ненадлежним и предмет уступно месно надлежном суду.“

Према томе, у фактури се не може утврдити месна надлежност привредног суда, јер се не ради о писменом споразуму странака, већ о једностраној исправи тужиоца.

(Решење Вишег привредног суда Србије, Пж-2597/87 од 11. V 87)

НАКНАДА ШТЕТЕ ПРИЧИЊЕНЕ ОД СТРАНЕ ОПШТИНЕ И ЊЕНИХ ОРГАНА

Првостепени суд је усвојио захтев и обавезао тужену општину да накнади тужиоцу штету у износу од 814.069 динара, са каматама и трошковима. Штета је настала тако што је штаб цивилне заштите тужене општине приликом извођења радова прекинуо ПТТ кабал па је тужилац имао издатака у висини утуженог износа за материјал и радну снагу ради довођења кабла у исправно стање.

Благовременом жалбом туженик побија пресуду и истиче да туженик није причинио штету намерно или крајњом непажњом, јер командант штаба цивилне заштите није знао да ће прекопавањем улице оштетити телефонски кабал и зато је предложио да се пресуда преиначи и захтев одбије.

Виши привредни суд је одбио жалбу а пресуду потврдио.

Из образложења:

„Првостепени суд је правилно утврдио чињенично стање и то на основу исказа сведока и налаза вештака и правилно применио материјално право када је обавезао туженика да тужиоцу накнади причињену штету чије постојање као и висина нису спорни.

Наиме, суд је утврдио да је Општински штаб за цивилну заштиту 18 и 19. II 1986. године, прекопавао улицу ради одвођења воде, и том приликом, и поред тога што је од овлашћеног представника тужиоца био обавештен и упозорен да се у тој улици испод земље налази укопан телефонски кабал тужиоца, пресекао телефоноки кабал услед чега је дошло до прекида телефонског саобраћаја и штете коју је тужилац претрпео.

Како тужена општина одговара за штету коју причини Штаб цивилне заштите као њен орган, то је првостепени суд правилно поступио када је обавезао тужену општину да тужиоцу накнади штету.

Суд није могао прихватити наводе жалбе да тужена општина није дужна да накнади настану штету јер штета није причињена намерно или крајњом непажњом. Ово из разлога што је командант Штаба цивилне заштите био обавештен да се у улици налази укупан телефонски кабал, па је и поред тога приликом прекопавања улице непажњом чланова Штаба цивилне заштите и других учесника у акцији одвођења воде, дошло до пресецања телефонског кабла и штете.

Суд није прихватио ни навод жалбе да кабал није био снимљен па се није знало на којој дубини се кабал налази па да туженик не треба даноси штету која је због тога настала. Ово из разлога што је утврђено у поступку да су командант и његов заменик Штаба цивилне заштите знали да се ту налази закопан кабал па су били дужни да прекопавању улице приступе са појачаном пажњом и тада не би дошло до пресецања кабла и штете. Како се они тако ниоу понашали то је и дошло до штете коју је туженик и обавезан да плати тужиоцу без обзира што штета није проузрокована намерно."

Према томе, општина је дужна да накнади штету коју причине њени органи или органи за које она одговара, трећим лицима.

(Пресуда Вишег привредног суда Пж-2683/87 од 8. V 1987)

ФИРМА КОЈА НИЈЕ УПИСАНА У СУДСКИ РЕГИСТАР НЕ УЖИВА СУДСКУ ЗАШТИТУ

Првостепени суд се огласио стварно ненадлежним, укинуо све спроведене радње а тужбу одбацио. Предмет захтева је поништај одлуке о организовању туженог удружења и заштита фирме тужиоца.

Жалилац побија решење и истиче да своју надлежност заснива на одредбама чл. 26. Закона о редовним судовима, јер се према тужиоцу ради о заштити фирме, па је предложио да се решење укине а предмет врати на поновни поступак.

Виши привредни суд је одбио жалбу и потврдио првостепено решење.

Из објасножења:

„Из доказа и пролога уз тужбу утврђено је де је тужилац основао удружење свих носилаца личног рада на територији општине Босиљград, а у смислу чл. 10. Закона о друштвеним организацијама и удружењима грађана („Сл. гласник СРС“, бр. 24/82). Овако основана удружења региструју се код СУП-а а не код суда јер не обављају привредну односно, друштвену делатност.

За туженика, који је такође удружење, нема доказа како је основан и где регистрован, али је сигурно да није регистрован код привредног суда нити је уписао своју фирму. Тужилац наводи да туженик није уписан ни у регистар код коморе.

Како је утврђено да тужилац није уписао своју фирму у регистар код надлежног привредног суда а ни туженик нема уписану фирму код привредног суда то се у конкретном случају не може радити о спору за заштиту фирме. Спор за заштиту фирме постоји само ако су два субјекта који обављају исту делатност уписала исту фирму код истог привредног суда, па се тражи брисање фирме која је касније уписана, и зато је првостепени суд правилно поступио када се огласио стварно ненадлежним."

Према томе, фирма која није уписана у судски регистар не ужива судску заштиту, нити се пред судом може тражити брисање фирме која није уписана у судски регистар.

(Решење Вишег привредног суда Србије, Пж-2597/87 од 25. V 1987)

КАКО СЕ ДОКАЗУЈЕ ПРАВО ТРАЈНОГ КОРИШЋЕЊА И РАСПОЛАГАЊА НА НЕПОКРЕТНОСТИМА У ДРУШТВЕНОЈ СВОЈИНИ

Суд је усвојио тужбени захтев и обавезао туженика да испразни и преда тужиоцу предметне пословне просторије.

Благовременом жалбом туженик побија пресуду и истиче да је пословне просторије стекао од Пословне заједнице као један од чланова, као и да извод из поседовног листа који је тужилац приложио није доказ да тужилац на предметним просторијама има право трајног коришћења и располагања па је предложио да се пресуда преиначи и захтев одбије.

Виши привредни суд је одбио жалбу туженика и потврдио првостепену пресуду.

Из образложења:

„У поступку је утврђено да туженик не користи предметне пословне просторије на основу писменог уговора о закупу пословних просторија нити пак на основу неког другог ваљаног правног основа.

Првостепени суд је утврдио да су спорне просторије дате у закуп Регионалном фонду за унапређење сточарства у Лесковцу, и да је уговором предвиђено да купац није овлашћен да просторије изда у закуп.

У овом спору се појавило као интересантно питање како се доказује право трајног коришћења и располагања на непокретностима у друштвеној својини.

Наиме, тужилац је (ради се о општини Лесковац) као доказ свога права трајног коришћења и располагања на спорним просторијама приложио извод из поседовног листа. Туженик оспорава овај доказ и сматра да је дао само извод из евиденције а не и доказ власништва друштвене својине на непокретностима. Овде се још једанпут показало да неодређеност појма друштвене својине ствара у пракси доста тешкоћа, пошто се у конкретном случају ради о својинским компонентама друштвене својине (праву коришћења и располагања).

Суд је разрешио овај проблем полазећи од тога да је тужилац друштвено-политичка заједница и да јој припада право располагања друштвеном својином на непокретностима које се налазе на њеном подручју, на којој други субјекти немају право трајног коришћења и располагања.

Како туженик није пружио доказ да користи спорне просторије на основу уговора или другог правног посла, а тужилац је приложио извод из поседовног листа, суд је правилно поступио када је обавезао туженика да испразни и преда тужиоцу спорне просторије.

Тужилац је овластио СИЗ да просторије даје на коришћење у закуп и наплаћује накнаду за коришћење истих, а не као своје просторије већ као просторије на којима тужилац има трајно право коришћења на непокретности у друштвеној својини.

Суд се овде није изричито изјашњавао да ли је извод из поседовног листа доказ трајног права коришћења непокретности на друштвеној својини, јер се радило о тужиоцу код кога постоји претпоставка да му припада право трајног коришћења ако се не докаже да то право припада неком другом субјекту.

Имајући предње у виду другостепени суд је одбио жалбу а пресуду потврдио.

Према томе, право трајног коришћења на непокретностима у друштвеној својини може се доказивати и изводом из поседовног листа као и другим доказима.

(Пресуда Вишег привредног суда Србије, Пж-2873/87 од 25. V 1987)

ПРИВРЕДНИ СУД НИЈЕ НАДЛЕЖАН ДА РЕШАВА СПОРОВЕ ЗА КОЈЕ ЈЕ УТВРЂЕНА НАДЛЕЖНОСТ УНУТРАШЊЕ АРБИТРАЖЕ

Првостепени суд је усвојио тужбени захтев, а одбио је приговор туженика да је за решавање овог спора надлежна унутрашња арбитража.

Виши привредни суд је уважио жалбу туженика, укинуо првостепену пресуду, утврдио да је за решавање спора надлежна унутрашња арбитража и предмет уступио арбитражи на надлежност.

Из образложења:

„Основано тужени побија првостепену пресуду и истиче да се ради о битној повреди поступка из чл. 254, а у вези са чл. 355. ЗПП јер је спор настао у вези са извршавањем обавеза насталих из Самоуправног споразума па је за његово решавање надлежна арбитража а не суд, и зато је предложио да се предмет уступи арбитражи на решавање.

Из доказа у списима произлази да тужилац утужени износ потражује по основу затезних камата за период доцње туженика у испуњењу својих обавеза које су биле обезбеђене меницом.

Према чл. 93. Самоуправног споразума о удруживању у СОУР предвиђено је да ће спорове из оваквих односа решавати унутрашња арбитража а не суд. Пошто се ради о Арбитражи која је образована и ради а предвиђено је да и овакве спорове решава арбитража то је ваљало жалбу уважити, пресуду укинути а предмет уступити арбитражи, као самоуправном суду, на надлежност.“

Према томе, спорове за које је предвиђена надлежност унутрашње арбитраже није надлежан да решава привредни суд.

(Решење Вишег привредног суда Србије, Пж-2453/87 од 8. V 1987)

Припремио мр Јездимир Мигровић

ОДЛУКЕ СУДА УДРУЖЕНОГ РАДА СРБИЈЕ

НЕИЗВРШАВАЊЕ РАДНИХ ОБАВЕЗА И МЕРА РАСПОРЕДА НА ДРУГЕ ПОСЛОВЕ

Радник је у предлогу за покретање поступка навео да је обављао послове у вези с обрадом документације ради остваривања права на повраћај царине и других увозних дажбина. Дисциплинска комисија га је огласила одговорним што је пропустио рокове за наплату извозне стимулације и изрекла му меру распореда на друге послове, односно радне задатке. Радник сматра да тежу повреду радне обавезе није учинио јер је у време истека рока био оправдано одсутан са посла. Поред тога, у извршењу дисциплинске мере је распоређен на послове контролора утовара опреме робе на железници са местом рада у Врању у трајању од шест месеци. Како је његово пребивалиште у Београду, сматра да је ова одлука у супротности са одредбама члана 35, став 2. Закона о радним односима („Службени гласник СРС“, бр. 23/84). Предложио је да суд закаже расправу, изведе потребне доказе и поништи одлуку о изреченој дисциплинској мери.

Оснолни суд удруженог рада у Београду је одлуком ДМ 498/86 од 4. септембра 1986. године делимично усвојио захтев радника. Одбио је захтев за поништај мере распореда на послове диспечера-контролора утовара опреме робе на железници у трајању од шест месеци, а укинуо у делу којим је њено извршење наложено у Врању. Обавезао је основну

организацију да одлуку о изреченој дисциплинској мери изврши у радној јединици у Београду, а њено извршење у радној јединици у Врању обуставио до правоснажног окончања поступка у овој правној ствари. Такође је одредио да жалба изјављена на решење о привременој мери не задржава њено извршење. Одлуку је углавном засновао на признању радника да није извршио послове у вези са појединим извозним закључцима. Он је учинио тежу повреду радне обавезе и одговоран је за њено извршење, па му је правилно у основној организацији изречена мера распореда на друге послове. Међутим, радник живи у Београду те је очигледно да се дисциплинска мера не може извршити у Врању. То је било у супротности са одредбама члана 35, став 2. Закона о радним односима.

Против ове одлуке у делу у коме нису успели у спору жалбе су благовремено изјавили радник и основна организација.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 11142/86 од 2. децембра 1986. године одбио жалбе као неосноване и потврдио првостепену одлуку као правилну и закониту. Пре свега, радник у жалби износи да је основна организација закључивала уговоре о продаји намештаја са страним физичким лицима који имају пребивалиште у СФРЈ. Ова лица су купљен намештај заједно са осталим стварима селила у своје земље и пријављивала их царинским органима као робу за извоз. Како спољнотрговински промет са физичким лицима није дозвољен, послови за које је радник пропустио рокове за наплату извозне стимулације немају карактер извозних послова. Стога основна организација, по мишљењу радника, није ни имала право на извозну стимулацију.

Другостепени суд налази да ови жалбени наводи нису основани. Наиме, у спорном односу се ради о остваривању права на основу одредаба Самоуправног споразума о утврђивању права на повраћај царине и других дажбина („Службени лист СФРЈ“, бр. 10/84). Овај споразум је донет на основу овлашћења из члана 82. став 1. Закона о девизном пословању и кредитним односима са иностранством („Службени лист СФРЈ“, бр. 15/77, 61/82, 77/82 и 34/83). Одредбом члана 16, став 2. помениутог Закона је предвиђено да се под страним лицима подразумевају сва остала правна и физичка лица. Према томе, и код продаје намештаја страним физичким лицима може се, у смислу члана 1. Самоуправног споразума, остварити право на повраћај царине и других увозних дажбина и доприноса из личних доходака (без доприноса за здравствено и инвалидско осигурање).

Наводи жалбе да радник није имао тзв. зелени картон и није био овлашћен за закључивање уговора, не утичу на правилност побијене одлуке. Другостепени суд полази од тога да се у спору не ради о обављању послова спољнотрговинског промета за које се, у смислу члана 13, став 3. и 4. ранијег Закона о промету робе и услуга с иностранством, односно члана 10. важећег Закона, траже одговарајући услови. Радник је био дужан да у одређеном року обради извозне закључке. Реч је о пословима, односно условима за њихово обављање који се утврђују самоуправним општим актом, а не посебним прописима. Радник је испуњавао услове за вршење послова референта извоза, па је и одговоран за њихово савесно и благовремено обављање.

Жалбом се не спори чињеница да је рок за подношење извозне документације истекао у време када је радник користио годишњи одмор. Зато је он био дужан да поднесе захтев за продужење рока, сходно одредбама члана 1. и 2. Одлуке о критеријумима по којима ће народне банке република и народне банке аутономних покрајина продужавати рокове за подношење захтева за остваривање права на повраћај царине и других увозних дажбина („Службени лист СФРЈ“, бр. 22/84). Он је Народној банци Србије могао поднети предлог за повраћај у пребивалиште и тако отклонити штетне последице. Према томе, неосновано се у жалби износи да није утврђено да ли је тежа повреда радне обавезе учињена кривицом радника.

Најзад, у жалби основне организације се наводи да је изречену дисциплинску меру једино могуће извршити у дистрибутивном центру у Врчину. То је у складу са условима утврђеним чланом 35, став 2.

Закона о радним односима. У супротном, распоредом радника чије је место пребивалишта у Београду на послове са местом рада у Врану, били би угрожени његови основни животни интереси.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Београду ДМ, 498/86 од 4. септембра 1986. године и одлука Суда удруженог рада Србије број 11142/86 од 2. децембра 1986. године)

НЕСАВЕСНО ИЗВРШАВАЊЕ РАДНИХ ОБАВЕЗА И МЕРА ПРЕСТАНКА РАДНОГ ОДНОСА

Радница је поднела предлог за покретање поступка у коме је навела да је распоређена на послове возача трамваја. Возило којим је управљала је критичног дана искочило из шина. Том приликом повређено је више лица и проузрокована знатна материјална штета. Дисциплинска комисија је утврдила да је узрок несреће неприлагођена брзина и изрекла радници меру престанка радног односа. Она сматра да је возило којим је управљала било технички неисправно, те да нема њене одговорности за учињену тежу повреду радне обавезе. Предложила је да суд послуша сведоке и донесе одлуку којом ће поништити одлуку о изреченој мери престанка радног односа и обавезати основну организацију да је врати на рад и распореди на послове који одговарају њеној стручној спреми.

Основни суд удруженог рада у Београду је одлуком ДМ 539/86 од 20. новембра 1986. године усвојио стављени захтев. Одлуку је засновао на исказима сведока према којима је до исказања трамваја из шина дошло због неисправности возила. Имајући у виду и то да је на карланској и електричној кочници долазило до већих кварова, те да је возило имало јак спотинг и укључивало вожњу, првостепени суд налази да се изазивање удеса не може приписати намери или крајњој непажњи раднице, односно непридржавању прописа о безбедности саобраћаја, већ пуштању у саобраћај технички неисправног возила.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број II РО 855/87 од 21. априла 1987. године усвојио жалбу основне организације, преиначио првостепену одлуку и одбио захтев. Другостепени суд сматра да се одлучне чињенице спорног односа не могу утврђивати саслушањем сведока. Да ли је возило критичном приликом било технички исправно, да ли је евентуално било неправилности или кварова у раду кочионог система или је, пак, до удеса дошло због неприлагођене брзине кретања, може се утврђивати на основу налаза и мишљења одговарајуће стручне комисије. У том смислу, решењем заменика директора радне организације образована је комисија за испитивање техничке исправности трамваја. Она је имала задатак да утврди околности под којима је дошло до саобраћајног удеса, односно узрок исказања трамваја из шина. У њу су именовани радници више основних организација у саставу радне организације, па се не могу прихватити наводи раднице да постоје околности које доводе у сумњу непристрасност чланова комисије.

Из извештаја комисије се утврђује да је трамвај у кривини излетео из шина, очешао и срушио неколико стубова јавне расвете, прешао супротни колосек и улицу и зауставио се тек кад је средњим делом наseo на тротоар. Како се ради о новом возилу, произведеном 1985. године, које је било технички исправно, комисија закључује да је до удеса дошло због неприлагођене брзине при уласку у кривину. То је изазвало нагињање трамваја, односно вожњу само на левим точковима и онемогућавање деловања шинских кочница.

Другостепени суд је у овему прихватио закључак комисије о узроку исказања трамваја из шина. При том је имао у виду да је радница примила смену у 12,08 часова, те да до 13,00 часова, када је дошло до удеса није уочила никакве неправилности у раду кочионог система. У том смислу се изјашњава и сведок А. Г. који је непосредно пре одго-

ворне раднице управљао трамвајем и том приликом није имао никакве сметње са кочницама. Стоји чињеница да је на трамвају којим је управљала радница извршено више оправки у последњих годину дана. Према приложеној листи искључења, карданске кочнице су поправљане три пута, док електрична кочница једном није добро држала. Имајући у виду да се карданске кочнице, према налазу комисије, користе за заустављање и паркирање возила, произлази да нису пријављивани кварови, нити оправке на радној и шинској кочници које се користе за прилагођавање брзине возила у кретању.

Из свега изложеног, другостепени суд је нашао да је до саобраћајне незгоде дошло због неприлагођене брзине при уласку у кривину, а не због наводне техничке неисправности возила. Радница је својим не-савесним радом довела у опасност животе и безбедност већег броја људи и проузроковала велику материјалну штету, па јој је правилно изречена мера престанка радног односа.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Београду ДМ 539/86 од 20. новембра 1986. године и одлука Суда удруженог рада Србије број II РО 855 87 од 21. априла 1987. године)

ПРАВО НА ПУН ГОДИШЊИ ОДМОР ЗА ГОДИНУ У КОЈОЈ СЕ ОСТВАРУЈЕ ПРАВО НА ПЕНЗИЈУ

Радник је поднео предлог за покретање поступка у коме је навео да је у 1985. години остварио право на пензију. Због потреба рада, основна организација му је коришћење годишњег одмора за ту годину омогућила тек у периоду од 31. децембра 1985. до 13. фебруара 1986. године. Како му је радни однос испуњењем услова за личну пензију престао по сили закона у 1986. години, сматра да има право на пун годишњи одмор и за ову годину. Предложио је да суд обавезе основну организацију да му накнади штету због неискоришћеног годишњег одмора за 1986. годину у висини разлике између накнаде личног дохотка и регреса за пун годишњи одмор који би примио у организацији и пензије и регреса за годишњи одмор које исплаћује заједница пензијског и инвалидског осигурања.

Основни суд удруженог рада у Титовом Ужицу је одлуком РО 529/86 од 7. новембра 1986. године одбио захтев као неоснован. У образложењу је навео да радник у 1986. години није имао ниједног радног дана, па не може ни остварити право на годишњи одмор. Право на накнаду штете због неискоришћеног годишњег одмора подразумева кривицу основне организације, а ње у конкретном случају нема.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број II РО 492/87 од 5. маја 1987. године уважио жалбу радника, преиначио првостепену одлуку и усвојио стављени захтев. Наиме, одлуком комисије за рад и радне односе бр. 102 до 13. II 1986. године подносиоцу предлога је испуњењем услова за личну пензију престао радни однос по сили закона 13. фебруара 1986. године. Ова одлука је коначна и правноснажна.

Према члану 60, став 1. Закона о радним односима („Службени гласник СРС“, бр. 37/86) радник има право, у складу са самоуправним општим актом на годишњи одмор у трајању од најмање 18, а највише 30 радних дана за годину дана рада. Ако у календарској години нема годину дана рада, а у радном односу је најмање месец дана, радник има право на годишњи одмор сразмерно времену проведеном на раду. Одредбом става 5. је предвиђено да изузетно од одредбе става 1. овог члана, радник који остварује право на пензију, има право на пуни годишњи одмор за ту годину. Како је радник право на пензију остварио у 1986. години, то је имао право на пун годишњи одмор за ту годину.

Основна организација му није омогућила коришћење годишњег одмора, па радник има право на накнаду штете, сходно одредбама члана 208. Закона о удруженом раду. Висина штете одговара накнади личног

дохотка која би у смислу члана 73. Закона о радним односима била исплаћена раднику и регресу за пун годишњи одмор као споредном праву. Наравно, у њу се урачунава износ пензије и накнаде за годишњи одмор које исплаћује заједница пензијског и инвалидског осигурања радника. У супротном, подносилац предлога би један део новчаног износа стекао без основа.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Титовом Ужицу РО 529/86 од 7. новембра 1986. године и одлука Суда удруженог рада Србије II РО 492/87 од 5. маја 1987. године)

СТРУЧНА СПРЕМА И РАСПОРЕБИВАЊЕ РАДНИКА

Радница је у предлогу за покретање поступка навела да је засновала радни однос на пословима контроле квалитета у одељењу развоја и технолошке контроле. Након тога, више пута је била привремено распоређена на послове у оквиру више школске спреме коју поседује. Последњом одлуком трајно је распоређена на послове контроле квалитета за које се искључиво тражи средња стручна спрема. Како није распоређена у складу са стручном спремом коју поседује, предложила је да суд закаже расправу, изведе потребне доказе и донесе одлуку којом ће поништити одлуку о распоређивању, а обавезати основну организацију да је распореди на одговарајуће послове.

Основни суд удруженог рада у Београду је одлуком ПР 491/86 од 22. октобра 1986. године усвојио стављени захтев. Радница је распоређена на послове који не одговарају њеној стручној спреми, па оспорена одлука није у складу са одредбама члана 35, став 1. Закона о радним односима („Службени гласник СРС“, бр. 37/86).

Против ове одлуке жалбу је благовремено изјавила основна организација. Навела је да су у конкретном случају само променени услови за рад на одређеном радном месту у погледу стручне спреме. Садржина послова и радних задатака је остала иста, па се не може говорити о повреди права подносиоца предлога.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 12425/86 од 2. априла 1987. године одбио жалбу као неосновану и потврдио првостепену одлуку. Другостепени суд је пошао од одредбе члана 177, став 1. Закона о удруженом раду према којој радник има право и дужност да врши послове, односно радне задатке ради чијег је вршења засновао радни однос. То није неко статичко право везано за једно одређено радно место, нити може да буде право које се остварује независно од токова и промена које настају у основној организацији. Циљ овог права није у томе да радник заувек ради на потпуно истом послу или радном задатку, него у обезбеђивању да радник заузме радно место које највише одговара његовим стварним стручним и радним способностима и на коме, може да да што већи допринос повећању дохотка основне организације. То проистиче и из одредбе члана 4, став 1, тачка 1. Закона о радним односима према којој радници, остварујући право рада друштвеним средствима, обезбеђују сваком раднику да у организацији радног процеса и управљања дође до изражаја његова радна способност и стручно образовање.

Другим речима, сваки радник треба да ради на пословима и радним задацима који одговарају његовим стручним и радним способностима, при чему је обавезан да их стално усавршава. У том смислу треба разумети право радника да обавља послове, односно радне задатке ради чијег је вршења засновао радни однос. На тај начин право радника да ради на одређеном послу постаје релативно-условљено правом основне организације да га према потребама рада распореди на други посао, односно радни задатак, али штитећи при том његову стручну и радну способност.

У конкретном случају, радница је засновала радни однос ради вршења послова за које се самоуправним општим актом тражи виша школска спрема. Она ту спрему поседује, па се, без обзира на измену услова које радник треба да испуњава за вршење одређених послова не може распоредити на послове за које се тражи нижи степен стручне спреме. Ово без обзира на то што је садржина послова и радних задатака евентуално остала иста. Према томе, првостепени суд је правилно применио материјално право када је поништио оспорену одлуку и обавезао основну организацију да распореди радницу на послове који одговарају њеној стручној спреми.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Београду ПР 491/86 од 22. октобра 1986. године и одлука Суда удруженог рада Србије број 12425/86 од 2. априла 1987)

ПРЕСТАНАК ПОТРЕБЕ ЗА РАДОМ РАДНИКА И РАСПОРЕЂИВАЊЕ НА ДРУГЕ ПОСЛОВЕ

Радници су у предлогу за покретање поступка навели да су у основној организацији обављали послове возача моторног возила. Због наводних економских тешкоћа, проглашени су „технолошким вишком“ и утврђено им право на запослење на другом одговарајућем послу. Ово је последица њиховог сукоба са пословодним органом. Имајући у виду и то да су послови возача моторног возила и даље упражњени, предложили су да суд удруженог рада закаже расправу, изведе потребне доказе и донесе одлуку којом ће поништити акт о повреди њиховог права.

Основни суд удруженог рада у Београду је одлуком ПР, 360/86, од 11. децембра 1986. године поништио одлуку комисије за рад и радне односе према којој је престала потреба за радом радника и обавезао основну организацију да их распореди на послове, односно радне задатке који одговарају њиховој стручној спреми. У поступку је на основу саслушања више сведока утврђено да радници нису „технолошки вишак“, већ да су је оспорена одлука резултат поремећених међуљудских односа.

Против ове одлуке жалбу је благовремено изјавила основна организација. Сматра да је првостепени суд прекорачио своја овлашћења јер је утврђивање послова и радних задатака, као и потребног броја извршилаца неотуђиво самоуправно право радника. Такође је навела да су радници у међувремену одбили да раде на понуђеним радним местима која одговарају њиховој стручној спреми. Другим речима, њима је престао радни однос по сили закона, сходно члану 211, став 1, тачка 3 Закона о удруженом раду.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број II РО 1027/87 од 3. марта 1987. године делимично уважио жалбу Основне организације. Првостепена одлука је потврђена у делу који се односи на утврђивање „технолошког вишка“, а преиначена у осталом делу и одбио захтев радника за распоред на послове који одговарају њиховој стручној спреми.

Према одредбама члана 179, став 1. Закона о удруженом раду радници слободно и равноправно, у складу са самоуправним споразумом о удруживању рада радника у основној организацији, утврђују међусобна права, обавезе и одговорности у раду самоуправним општим актом којим се уређује радни однос. Они, између осталог, утврђују и послове, односно радне задатке који се у основној организацији врше према њеној делатности и природи, технологији и другим условима рада. Радници могу укинути поједине послове и, у том смислу, донети одлуку о престанку потребе за радом појединих извршилаца због техничких или технолошких унапређења или економских тешкоћа, сходно одредбама члана 177, став 5. Закона о удруженом раду. То је неотуђиво, самоуправно право радника у основној организацији. Овакве одлуке не могу у њихово име донети други органи. Међутим, када се тим актима утвр-

жавају или повређују самоуправна права појединих радника, они их могу оспоравати пред судом удруженог рада, сходно одредбама члана 224, став 1. Закона о удруженом раду. Суд удруженог рада испитује истинитост чињеница на којима се заснива одлука о престанку потребе за радом радника и утврђивању права да пређе на рад у другу основну организацију у саставу исте или друге радне организације или радне заједнице. Према томе, неосновани су жалбени наводи да је првостепени суд прекорачио овлашћења.

Осим тога, из списка произлази да је у основној организацији стално повећаван број возача. То је одлучна чињеница спорног односа. Она упућује на закључак да подносиоци предлога нису могли бити оглашени „технолошким вишком“. Најзад, они су оспореним одлукама остали и нераспоређени. Ову категорију радника не познају позитивни прописи у области радних односа, па је и са овог разлога захтев радника ваљало усвојити.

Али, радници су у међувремену одбили да раде на понућеним радним местима која одговарају њиховој стручној спреми. Њима је у смислу члана 211, став 1, тачка 3. Закона о удруженом раду престао радни однос по сили закона. Подносиоци предлога нису више радници основне организације, па нема правног основа да се поново распореде на послове који одговарају њиховој стручној спреми. Тиме се, наравно, не дира у право на накнаду штете због незаконите одлуке о престанку потребе за њиховим радом.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Београду ПР 360/86 од 11. децембра 1986. године и одлука Суда удруженог рада Србије број II РО 1027/87 од 3. марта 1987. године)

Припремио Миодраг Васић

ОДЛУКЕ ОКРУЖНОГ СУДА ИЗ БЕОГРАДА

ОДГОВОРНОСТ ЗА ШТЕТУ НАСТАЛУ УСЛЕД АКТА НАСИЉА ИЛИ ТЕРОРА

Тужилац је тражио накнаду штете коју је задобио приликом експлозије подметнуте mine. Догађај се десио пре ступања на снагу Закона о облигационим односима. Тужилац је задобио прелом леве потколенице са заосталим металним страним телима и вишеструке раздерно-експлозивне ране на десној ноzi у целини због чега је више година лечен болнички и амбулантно и у више махова оперисан. Приликом повреде и операције трпео је болове које и сада трпи повремено, а претрпео је и примарни страх изузетно јаког интензитета.

Услед задобијених повреда дошло је и до скраћења леве ноге тужиоца, стања после гнојног запаљења леве потколенице, укочености левог скочног зглоба, ограничене покретљивости деоног скочног зглоба и атрофије мишића леве ноге, услед чега је животна активност тужиоца смањена за 45% трајно и дефинитивно.

Општински суд је усвојио тужбени захтев и обавезао друштвено-политичку заједницу да тужиоцу накнади причињену штету.

Окружни суд је одбио жалбу туженог као неосновану и потврдио пресуду општинског суда, јер је нашао да је материјално право правилно примењено.

Друштвено-политичке заједнице биле су у обавези и пре ступања на снагу Закона о облигационим односима да накнаде штету коју овим незаконитим или неправилним радом причине њихови органи у вези са вршењем службе, као и да накнаде штету која настане услед

аката насиља и терора, које су њихови органи били дужни да спрече, без обзира да ли су они криви што је до таквих аката дошло.

Акци о насиља и терора у првом реду уперени су против државног и друштвеног уређења, а друштвено-политичке заједнице, чији су органи дужни да такве акте спрече, одговорне су да накнаде штету која буде на тај начин проузрокована.

Закон о облигационим односима, члан 180. прихватио је наведено схватање, мада се његове одредбе не могу применити на конкретан случај, на шта упућује одредба члана 1106. тог Закона.

Окружни суд је нашао да се на конкретан случај не могу применити ни одредбе члана 69. Устава СФРЈ из 1963. године.

(Пресуда Окружног суда у Београду Гж. бр. 6538/85 од 24. X 1985 год.)

НОВАЦИОНИ УГОВОР

Општински суд одбио је као неоснован тужбени захтев тужиоца којим је тражио да се обавезе тужени да му исплати на име дуга одређени износ са каматом и да му накнади трошкове спора.

Против првостепене пресуде тужилац је изјавио жалбу коју је, као неосновану, одбио Окружни суд и потврдио пресуду општинског суда.

„Није спорно међу странкама, а што произлази из списка, да је тужилац према профактури број 1775/83, од 16. фебруара 1983. године купио код туженог трактор марке „ИМТ-593124“ за купопродајну цену од 274.860 динара, а суму исплатио 28. фебруара 1983. године, а тужени је преузео обавезу да тужиоцу испоручи купљени трактор у року од 90 дана по цени која буде важила на дан испоруке.

Неспорно је међу странкама и то да тужени у року од 90 дана тужиоцу није испоручио купљени трактор, а да је тужилац 12. јануара 1984. године извршио уплату на име разлике у цени за други трактор кога му је тужени понудио, трактор типа „ИМТ-539097“.

Имајући у виду овако утврђене одлучне чињенице, првостепени суд је правилном применом члана 348. Закона о облигационим односима, одбио захтев тужиоца, а за такву одлуку дао убедљиве разлоге које у свему прихвата и другостепени суд.

Одредбом члана 348. Закона о облигационим односима предвиђено је да обавеза престаје ако се поверилац и дужник сагласе да постојећу обавезу замене новом и ако нова обавеза има различит предмет или различит правни основ.

Чињеница да је тужилац прихватио понуду туженика и уместо трактора за кога је извршио уплату преузео други и исплатио разлику у цени, несумњиво упућује на закључак да је између странака таква сагласност постигнута. Ако се овако становиште првостепеног суда не би прихватило, онда би било нејасно због чега тужилац није раскинуо са тужеником закључени уговор и примио уплаћени новац, како му је овај и понудио, па и накнаду за евентуално претрпљену штету, остварује у посебној парници.

Примени одредбе члана 2, став 1, тачка 3, Закона о допунама Закона о основама пословања организација удруженог рада у области промета робе и услуга у промету и у систему мера којима се спречава нарушавање југословеноког тржишта у тој области, на кога се тужилац позива у жалби, на конкретан случај није било места, јер је он прихватио да му туженик уместо уплаћеног испоручи други тип трактора исплаћујући по том основу разлику у цени између ова два трактора у износу који потражује у овој парници...”

(Пресуда Окружног суда у Београду, Гж. број 8682/86 од 24. октобра 1986. године)

Припремио Димитрије Милић

ДИСКУСИЈА О РАДОВИМА ОБЈАВЉЕНИМ У ЗБОРНИКУ „ПРИРОДА ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА“

У организацији Центра за правна и политиколошка истраживања Института друштвених наука у Београду и Удружења за политичке науке СР Србије, у уторак 31. марта 1987. одржан је састанак на којем је вођена дискусија о радовима из зборника *Природа друштвено-политичких заједница* као првом тому предвиђеног двотомног зборника *Природа друштвено-политичких заједница и њихова организација власти*. Зборник садржи следеће радове: „Карактер и битни елементи друштвено-политичких заједница“ и „Југословенски федерализам и остваривање уставног концепта федерације“ аутора мр Николе Стефановића, „Положај СР Србије у уставном систему Југославије (Уставно-правна одређења и процеси остваривања)“ аутора Миливоја Драшковића, „Аутономна покрајина као конститутивни облик југословенске федерације и њен однос према републичкој државности и комуналном систему“ аутора проф. др Ратка Марковића, „Градови као заједнице општина и регионалне заједнице као облик сарадње општина“ аутора др Милана Вујичића и др Лазара Буровског и „Општина као самоуправна основна друштвено-политичка заједница и основне карактеристике њене организације и рада“ аутора др Лазара Буровског. Наведени радови објављени у овом првом тому зборника, као и радови чије објављивање предстоји у другом тому под насловом *Организација власти друштвено-политичких заједница*, представљају резултат рада на једном од шест потпројеката који су рађени у оквиру ширег макро-пројекта „Проблеми организације и управљања у политичком систему социјалистичког самоуправљања“ под руководством академика Јована Борђевића.

У својој уводној речи, први уводничар проф. др Златија Букић-Велковић истакла је да се у радовима покрећу значајна питања наших друштвено-политичких заједница успешном применом правног и социјолошког метода, односно повезивањем теоријског и емпиријског аспекта и, што је нарочито значајно, ослобађањем од апологетике и смелијим критичким преиспитивањем истраживаних проблема. Такође сматра да посебну вредност и актуелност представља успешно допуњавање критичких решења датих у радовима о републици и аутономији, мада и сви остали радови као и зборник у целини представљају веома солидну основу за рад на предстојећим уставним променама. Међутим, мишљења је да је нешто више пажње требало посветити републици као друштвено-политичкој заједници уопште, како би се боље видео положај републике у систему, што би у основи важило и за градове као друштвено-политичке заједнице с обзиром да се углавном говори о граду Београду. Поставља и питање да ли би било целесходније обрадити како проблем природе друштвено-политичких заједница тако и њихове организације власти у јединственом зборнику.

Други уводничар, проф. др Балша Шпадијер указао је најпре на посебну вредност зборника зато што се у њему обрађују све друштвено-политичке заједнице док се до сада пажња обрађала углавном на аутономију и комуноу. У радовима је заступљен претежно правно-политички прилаз, но сматра да би с обзиром на сложеност друштвено-политичких заједница у њихово проучавање требало укључити и научне раднике у области политичке економије. Осврћући се затим на појединачне радове, истиче да су у погледу федерације као друштвено-поли-

тичке заједнице успешно изложени њени основни елементи као друштвено-политичке заједнице и правци њеног развоја, али да се као значајан поставља и проблем њених вертикалних веза, што се нарочито показује у области извршне власти и што се није могло надоместити уставним судством. Такође се као проблем поставља и федерализација СРЈ која утиче и на односе међу друштвено-политичким заједницама, као што се не смеју испустити из вида ни значај националне компоненте и начела равноправности за стварање друштвено-политичких заједница. Рад о републици као друштвено-политичкој заједници има посебно место јер је о републици мало писано, а и сам рад садржи низ интересантних анализа и предлога. Поред тога указује на развој схватања о републици, често као резултат политичког компромиса, а такође и на проблем противречног тумачења устава када је у питању СР Србија. Рад о аутономији као друштвено-политичкој заједници даје суштинску анализу еволуције аутономије у нас и представља вредну правно-политичку студију, као што и рад о прдају у својству друштвено-политичке заједнице приказује интересантну еволуцију града Београда од централизма ка извесној федерализацији, односно поставља питање великих система у граду. Такође и део рада који се односи на проблем регионалних заједница представља минуциозну анализу с обиљем података. На крају и последњи рад о општини, најужој друштвено-политичкој заједници, поставља значајно питање судбине комуне односно питање инволуције комуналног федерализма у смислу напуштања идеје о републици као асоцијацији комуна и усвајања концепта нације као примарног. Исто тако треба нагласити и лепо обрађен проблем територијализације као чиниоца у изградњи комуналног система.

На почетку дискусије која је уследила после излагања уводничара, Н. Стефановић је указао на потребу да концепт друштвено-политичких заједница више дође до изражаја као и на неке разлике између Устава од 1963. и 1974, посебно у приступу питања суверености, на разлике у структури ова два устава, елементе конфедерализма у Уставу од 1974. и потребу враћања на концепт Устава од 1963.

Проф. др Најдан Пашпић је најпре подвукао вредност зборника у том смислу што може да послужи како у педагошке сврхе тако и за даљу разраду политичког система, а затим је указао на проблем постављања теоријског концепта друштвено-политичких заједница, односно на чињеницу да он никада није био остварен иако су поменуте заједнице природни и неопходни оквир у процесу одумирања државе. Нерешавање овог проблема имало је за последицу сегментацију друштва у којој сегменти теже да постану самодовљни и стекну атрибуте целине, при чему економску основу ове појаве представља парцелизација удруженог рада, односно стварање националних економија и њихова конфронтација. Све то је довело до аутархичности друштвено-политичких заједница унутар Југославије, појаве да везе иду преко врхова хијерархијских структура власти и непостојања плурализма самоуправних интереса као суштине демократије. Уместо тога постоји сегментални односно симуловани плурализам који се унутар друштвено-политичких заједница одвија преко друштвено-политичких организација и њихових веза с органима власти. Дрastiчно је смањење и функција избора код којих је основни проблем постојање монолитних група. Избори би иначе могли бити и непосредни, при чему би делегације биле нека врста копче између бирачког тела и делегата.

М. Вујичић је истакао да промене устава које су се догађале, односно које су у току, ипорицну резултате науке, односно да се уопште осећа одбојност према променама, а затим је проф. др Радослав Ратковић полазећи од тога да је у радовима више требало истаћи циљ анализе, мада је у предговору др Димитрије Продановић поменуо проблем јединствене концепције с обзиром да је у питању зборник радова, задржао се на питању улоге државе и односа према самоуправљању. Према његовом мишљењу улога државе још увек је значајна и налази се према самоуправљању у противречном односу, што се лепо може видети на примеру самоуправног права које за разлику од прописа које доноси

држава није подложно општој дискусији. Међутим, и држава често не функционише као што би требало у извесним областима и поред све већег нормативног репулисања, тако да се, сликовито, речено, може поставити питање шта је узрок „нормативним фантазмима“.

На крају дискусије М. Драшковић је указао на немогућност јединствене обраде проблема СР Србије и осталих република, пре свега с обзиром на такво уставно уређење СР Србије које онемогућава остваривање суверенитета ове Републике као јединствене државе. Овоме треба додати и проблем фактичког постојања три „националне економије“ односно непостојања јединствене радничке класе у њој као целини. Све то, тј. битне разлике код предмета истраживања — у овоме случају република у оквиру југословенске федерације — чини према његовом мишљењу немогућим потребно уопштавање.

У закључку се може рећи да како из излагања уводничара тако и дискутаната, произлази јединствена оцена да је у питању публикација која покреће и на извесан начин и решава многа значајна питања друштвено-политичких заједница у нас и да због тога представља вредан допринос решавању проблема предстојећих уставних промена.

др Димитрије Продановић

СЕМИНАР „КОМПЈУТЕР И ПРАВО“

У организацији стручно-издавачке куће „Информатор“ из Загреба и Друштва правника у привреди СР Словеније — Секција за рачунарништво, организован је дводневни семинар „Компјутер и право“. У присуству око 90 учесника, претежно правника, из целе земље, семинар је одржан у хотелу „Нептун“ на Брионима 20. и 21. априла 1987. године.

Проград Семинара обухватио је реферате и излагања о следећим темама: 1. Могућност примене компјутера у раду правника уз приказ основних појмова (hardware и software); 2. Технички захтеви и услови организовања правно-информационог система; 3. Програма за обраду правних текстова; 4. Базе података за потребе правника; 5. Правни информациони систем Врховног суда СР Словеније; 6. Примена компјутера у јавној управи; 7. Правна заштита software-a; 8. Компјутер и лична права; 9. Уговор о набавци компјутера; 10. Правна ваљаност компјутерских записа и компјутерска радионица — демонстрације на рачунарима.

Иако простор и природа ове белешке не дозвољавају детаљан осврт на сваки реферат понаособ, вредно је, укратко, илустрације ради, осврнути се на неке од њих.

У уводном излагању „Могућности примене компјутера у раду правника и представљање основних појмова“, Антон Томажић, између осталог, истиче да у развијеним земљама правници употребљавају рачунаре барем већ петнаест година и да је права револуција настала продором „РС-а“ („персоналних“, односно „личних“ микро-компјутера), као самосталних и изузетно ефикасних апарата. Упркос првобитном неразумном блокирању увоза те опреме код нас, изгледа да смо ту фазу ипак „преборили“, јер се у последње време осећа велико интересовање за њихову употребу уопште, а посебно и у различитим областима права. У том смислу, аутор предвиђа да ће ове већи број личних компјутера, односно, заинтересованих корисника-правника, учинити да „притисак одоздо“ буде тако спонтан и интензиван да ће убрзо и код нас доћи до таквих новина, као што су заједничке датотеке, издавање на компјутерским дискетама неких службених и стручних публикација (нпр. „Службеног листа“, ИНГ реписпра, итд), израда специјалног software-a за правнике и слично. Поред тога, аутор описује рад, уз употребу компјутера, у једној „типичној“ правној служби организације удруженог рада, и представља неке специфичне „свакодневне“ термине из ове области као што су: „hardware“, „CPU“, „RAM“, „ROM“, „software“ и др.

У реферату „Компјутерска обрада правних текстова“, Јанез Топлишек, између осталог, истиче да је писана реч код правника од значаја за извршавање закона и прописа, зато и „... није чудо да и правнике интересирају могућности обраде текстова рачунаром“. За правнике посебан проблем представља израда „чисте“ верзије (пречишћени текст) самоуправних општих аката уколико дође до измене свега једног или само неколико његових одредаба. Коришћењем компјутерског „текст-едитора“ — посебног програма за обраду текста, пречишћена верзија самоуправног општег акта добија се у року од неколико минута. Поред тога, помоћу свега неколико микро-рачунара, било као индивидуалних система, било као комуникациска мрежа, сви општи акти могу у сваком тренутку бити доступни сваком раднику. На овај начин може се успешно решити једно од „уских грла“ самоуправног одлучивања — „... заинтересовани радник може на екрану прегледати било који акт... и по потреби исписати тај члан или читаве странице помоћу штампача. Правна служба... лако ажурира дискете са самоуправним општим актима на свим локацијама“. Аутор у закључним разматрањима препоручује: „... Предлажемо да се одлучите за РС — персонални компјутер. Пре или касније у свету ће доћи до јединствених стандарда стројева и програмске опреме, тако да ће се постићи висока општа компатибилност стројева и програма. Пошто у тој стандардизацији водећи утјецај има компанија IBM, предлажемо куповину IBM-компатибилног строја. Ту ће избор бити широк: од јефтиних (и каткад мање поузданих) до скућних стројева где се плаћа и родопис. У свему је најзначајније да добро одредимо сопствене потребе...“

У реферату „Базе података за потребе рада правника“ (појам базе података, значај база правних података — службене евиденције и интерна радна помоћна средства и правне базе података у свету — настанак и развој, оцена стања, трошкови, национални оквири и проблем језика), аутор Мирко Илић, истиче да „... први почеци компјутерског коришћења правно релевантних података иду чак добрих 20 година уназад, дакле на сам почетак апликативних рачунарских пројеката... није никаква случајност да први успешни пројекти с тог подручја извиру из САД (...) убрзо после тога почели су се развијати правни информациони системи у појединим западноевропским државама: као први, 1957. године био је инициран белгијским CREDOC, а развој је текао у том смеру да је данас практично у свакој западноевропској држави успостављен барем један правно-информациони систем: у Белгији, поред CREDOC-а, још и JUSTEL, у Француској — CENIJ, у Немачкој — JURIS, у Италији — ITALGIURE, у Великој Британији — EUROLEX и LEXIS“. За наше прилике, аутор истиче и интересантан пример у вези са тражењем правних информација у ситуацији вишејезичности: „... проблем тражења код вишејезичног начина није нерешив: најдаље су у његовом решавању дошли Швајцарци који су већ у неким експерименталним — посебним системима испробали решење према којем је у рачунар уграђен речник који сваку унету реч преведе на два језика, а затим у бази података тражи три речи; такав принцип ће бити уграђен у нове предвиђеног, јединственог, правно-информационог система у Швајцарској (Schweizerische Rechtsdatabank) (...) Ако би систем, поред југословенских језика садржавао и одређене појмове на познатим светским језицима, корист би била двојака — добили бисмо добар вишејезични правни речник, а истовремено корисност наших база података била би шири, јер би се несметано могле користити информације на страним језицима“.

Веома занимљиву материју изнела је Нина Плавшак у реферату „Правни информациони систем Врховног суда СР Словеније“. Ова ауторка истиче да је „... Највиши циљ сваког правног информационог система, без обзира на друштвено уређење, чији је правни информациони систем саставни дио, свакако је „боље право“. Тај циљ можемо подијелити на следећа четири циља, односно подциља: правна иновативност, правна заштита, прегледност процеса одлучивања и прегледност правног поретка (правног система)“. У реферату су изнети резултати пројекта „Идејни концепт информацијског система за потребе правосуђа“ (1984).

У свом реферату, Јанко Урбанец обрађује тему „Технички захтеви и услови за организовање правног информационог система“, односно, питање основних појмова у развоју информационог система, значајне проблеме у развоју информационог система, инструменталну обраду личних рачунара, нужну системску и општу програмску опрему, могућности повезивања личних рачунара у мреже и даје предлоге за избор опреме за потребе правника.

Рајко Пирнат обрађује тему „Примена рачунара у јавној управи“, односно питања теоријске и практичне могућности за употребу компјутера у управном праву, неке правне последице употребе компјутера на овом подручју, и илуструје те проблеме на примеру просторног информационог система.

Миха Јухарт обрађује тему „Компјутер и лична права“, односно питања личних права и права на приватност, кршење права које омогућује примена компјутерских система, као и облике заштите приватности.

Јанез Топлишек обрађује тему „Уговори у вези с набавком рачунарске опреме — с посебним освртом на уговоре за израду—развој програмске опреме“, односно питања предмета уговора, обавезе извођача и наручиоца, ауторство (власништво) програма, затим рок, цену и плаћање, испоруку (преузимање) и гаранцију, одржавање програма итд.

У занимљивом реферату Јанка Араха „Правна ваљаност компјутерских записа“, говори се о проблематици употребе компјутерски читљивих података у судским поступцима, допустљивост компјутерског записа као доказног средства, облику компјутерског записа као доказног средства, компјутерским записима за потребе судског поступка, доказној вредности компјутерског записа, оверавању и потписивању компјутерског записа, записима у компјутерско читљивом облику, пословним записима и подношењу захтеваних докумената, као и о проблематици компјутерских записа као доказних средстава у Југославији.

Зоран Параћ обрађује тему „Инструменти правне заштите компјутерског software-a у компаративном и југословенском праву“, односно питање правне квалификације software-a, software као предмета права индустријске својине, ауторско-правне заштите software-a у компаративном и у југословенском праву.

Посебна занимљивост овог добро организованог семинара била је и „компјутерска радионица“ где су за учеснике семинара демонстрирана поједина „hardware-ска“ и „software-ска“ решења од којих су посебну пажњу привукла лични рачунар „Соко“ домаће производње, као и, како је презентирано и демонстрирано, први југословенски software-ски пакет за правнике — „SAS-Editor“, с оријентацијом на самоуправне опште акте радних организација.

*

Без сумње, скупови овог типа у први план истичу значај примене информатике у свим областима савремене правне науке и праксе — од грађанског и кривичног, до привредног и управног права. По природи ствари, посебан интерес за достигнућа и развој у овој области показују научне и стручне институције, (факултети, институти и сл.) из области права. Због тога је и било веома корисно што је на оваквом скупу и наш Факултет имао своје представнике. Тако је искоришћена прилика да се непосредно упореди „стање ствари“ у овој области код нас данас, са садржајима и програмима дисциплина које се у оквиру наставног плана и програма Факултета негују. Може се слободно констатовати да програми који се презентирају из ове области на редовним и последипломским курсевима на Правном Факултету у Београду (правна информатика, изградња правних информационих система и др.) не само што у потпуности обухватају тематику изнету на скупу, већ их у вези са појединим питањима (методологија израде „тезауруса“ за област права, ор-

ганизација база података за јавну управу и правосудје, савремена светска достигнућа и развој компјутерских апликација и експертних система у праву данас и др.) у знатној мери и превазилазе.

др Стеван Лилић

САВЕТОВАЊЕ „ПРИМЕНА И ИЗМЕНЕ ЗАКОНА О УДРУЖЕНОМ РАДУ“

Правни факултет Универзитета у Београду и његов Институт за правне и друштвене науке, заједно са Привредном комором Србије, Привредном комором Београда и регионалним привредним коморама СР Србије организовали су саветовање на тему „Примена и измене Закона о удруженом раду“. Саветовање је трајало од 20. до 22. маја и имало општејугословенски карактер. Овом научном скупу присуствовали су: Милојко Друловић, председник Председништва Савезне конференције ССРНЈ, Иван Стамболић, председник Председништва СР Србије, Слободан Милошевић, председник Председништва ЦК СР Србије, Александар Бакочевић, председник Скупштине града Београда, Драгиша Павловић, председник ГК ОСК Београда, представници привредних комора и других организација и заједница. Саветовање је отворио декан Правног факултета проф. др Живомир Борђевић у препуном амфитеатру, упутивши поздравне речи гостима и учесницима саветовања. Након тога се приступило раду по утврђеном програму. Поднето је око 50 реферата од којих је већина објављена у посебној публикацији. Реферати су сврстани у шест тематских подручја: 1) Друштвено економски систем, доховни односи и друштвена својина; 2) Радни односи; 3) Самоуправно организовање удруженог рада; 4) Остваривање самоуправљања у организацијама удруженог рада; 5) Самоуправни општи акти; 6) Заштита самоуправних права и друштвене својине.

Овом приликом ћемо се осврнути на извештај број реферата који су у непосредној вези са применом и изменама Закона о удруженом раду. Због ограничених простора нису обухваћени неки реферати, што нимало не умањује ни квалитет научне обраде ни значај теоријске проблематике којом се баве.

Др Мијат Шукловић у свом реферату „Међузависност, али не и међуусловљеност промена Устава и Закона о удруженом раду“ наглашава да није друштвено оправдано мењање Закона о удруженом раду у две фазе — прво у 1987. години пре уставних промена, и друго 1988/89, након уставних промена. Садашња уставна решења, ма колико да омогућавају промену низа решења у Закону о удруженом раду, спречавају да се изврше промене које су услов за пунији и садржајнији преокрет у позитивном револуционарном правцу. Уставни текст даје могућност да се изменама неколико склопова решења у садашњем тексту Закона о удруженом раду ојача, историјски неопходна, улога радничких савета у доношењу одлука; да се значајније смањи број питања о којима раднички савети радних организација доносе одлуке на основу сагласности свих основних организација у њеном саставу; да се отклони штетна девалвација и деградација пословодне функције, да се укине решење које утврђује да је део чланова комисије за утврђивање предлога за избор носилаца пословодне функције изван састава односног радног колектива, да се из ЗУР-а изоставе све одредбе које су већ садржане у другим савезним законима. Аутор се залаже за концепцију да се ЗУР разликује од других савезних закона само по предмету регулисања и да је истог правног ранга као и други савезни закони.

Др Иван Максимовић се бавио економском проблематиком Закона о удруженом раду. Суштинска слабост ЗУР-а концептуалне је природе и почива на неадекватним нормама и критеријумима привређивања удруженог рада, посебно у вези са применом друштвених средстава и присвајањем дохотка. ЗУР некритички преноси неке одредбе Устава ко-

јима је нормативизиран један систем „чистог социјализма“, па чак и комунизма. 1) ЗУР би морао да дефинише својински карактер друштвене својине и доведе у склад њен правни облик и економски садржај. 2) ЗУР би морао да инаугурише разлику између фактичко/економског и политичко/правног носиоца субјективитета друштвене својине. 3) ЗУР би морао да садржи категорије као што су: цена за употребу друштвених средстава, цена рада, цена природних фактора и др. 4) Приход и доходак треба очистити од свих облика монополског екстрадохотка. Чист доходак узети за производне чиниоце који га стварају. 5) Код расподеле чистог дохотка треба унети појашњавања и прецизирања. Потребно је диференцирати различите категорије радова. Минули рад треба изразити прецизнијим и јаснијим категоријама. 6) Питање акумулације је могуће решити нормативно-планским регулисањем, а за то је потребно увести цену за употребу друштвених средстава у чл. 140. ЗУР-а. 7) Промене у ЗУР-у би морале експлицитно увести сасвим другачији редослед и приоритете код расподеле чистог дохотка.

У сличном правцу иду и размишљања др Страшка Милошевића који је истакао да компликованост читавог система на изглед ствара утисак да се штити право радника у систему репродукције, а практично доприноси умножавању бирократско-статистичког апарата. Зато ЗУР треба да претрпи озбиљне промене у институционалном и правно-техничком смислу. Аутор се залаже да категорију дохотка треба дефинисати као новостворену вредност, која се остварује продајом производа и услуга на тржишту и друштвено корисним радом. Целу ову материју изразити без дугачких описних норми, кратко и јасно са 2—3 члана, а остало другим законима или актима организација удруженог рада. Неке области ЗУР би морао да препусти самоуправној регулативи као: питање стављања у промет производа и услуга, односи између производних, услужних и трговинских организација, питање инструмената платног промета, материју економских односа на заједничкој производњи и пословања итд.

Др Драгољуб Драгишић је тврдио да је питање основног економског субјекта вишеструко значајно, али још увек недовољно изучено. Аутор је настојао излагањем да покаже да и основна организација удруженог рада и РО с основним организацијама у основи представљају економске субјекте нашег привредног система.

Александра Јовановић се бавила проблемом циља привређивања југословенског предузећа. Полазећи од одредаба ЗУР-а да је доходак основни мотив рада и мерило успешности производње, констатује се да то не значи да је доходак циљ привређивања југословенског предузећа. Стога је одређивање дохотка као циља привређивања непрецизно и у суштини би значило једнаку заинтересованост радника и за личне дохотке и за акумулацију.

Др Мирољуб Лабус је одредио проблем друштвено-економске садржине дохотка. На основу Закона о удруженом раду стиче се закључак да социјалистичка робна производња не подразумева egzистенцију тржишта рада и друштвеног капитала. Доходак подразумева социјалистичку робну производњу са само једним тржиштем — тржиштем роба и услуга. Друштвено-економска садржина дохотка по одређењу Закона о удруженом раду представља реални основ на коме се диже тзв. договорна економија. Под договорном економијом аутор подразумева самоуправну тржишну привреду која је чврсто административно регулисана, било у непосредној форми закона и подзаконских аката било у форми друштвених договора и самоуправних споразума са суштински сличном природом. Административно регулисана тржишна привреда нити омогућава економску аутономију радних колектива, без које нема самоуправљања, нити доводи до успешних економских резултата. Тиме се начела дохотка и договорне економије непосредно доводе у однос са постојећом привредном кризом.

Др Драгутин Шошкић је истакао да ЗУР при одређивању субјекта стицања дохотка није нимало доследан, нити одређен. Наиме, док једне субјекте само узредно „додирује“ поводом сасвим других питања, а не у вези са стварним присвајањем дохотка, дотле друге потпуно

изоставља из домена нормативног регулисања. ЗУР претерано регулише један од основа стицања дохотка док се истовремено запостављају други начини остваривања дохотка (чл. 61—63, односно чл. 99). Поставља се питање да ли је потребно да се ЗУР опширно бави регулисањем односа и процеса остваривања и стицања заједничког прихода и заједничког дохотка по основу удруживања рада и средстава.

Др Бранко Медојевић се бавио проблемом екстрадохотка тј. дохотка који је резултат разних погодности или дејства институционалног фактора. Предложено је да оваквим дохотком располаже шира друштвено политичка заједница за задовољење заједничких и општих друштвених потреба. Потребно је одредити карактер насталог екстрадохотка и механизме за његово захватање. Ова проблематика у целини не би требало да се уноси у ЗУР.

Др Дејан Поповић је сматрао да је сувишно материју распоређивања дохотка и чистог дохотка детаљно регулисати у ЗУР-у, када то већ чини Закон о укупном приходу и дохотку. Јавна расправа о изменама ЗУР-а требало би да укаже на неадекватност решења по коме би се усмерено образовање, наука и „остала“ здравствена заштита финансирани путем „обавеза из дохотка које зависе од величине оствареног дохотка“. Све друштвене делатности, изузев оних које се финансирају из бруто личних доходака, као и део општих друштвених потреба, требало би финансирати путем „обавеза из дохотка које не зависе од величине оствареног дохотка. Основица пореза и доприноса из дохотка ООУР морала би бити уже дефинисана него до сада, да би се из ње одстранили учинци двоструког опорезивања.

Др Емилија Вукадин је закључила да би ЗУР требало да успостави потребну релацију између регулисања процеса распоређивања чистог дохотка у својим одредбама с оним у самоуправним општим актима. Основи и мерила односно критерији распоређивања чистог дохотка или треба да су квалитативно исте садржине у оба случаја, или у неком од аката треба да буду примарно одређени. Критерији распоређивања чистог дохотка треба на првом месту да уважавају величину чистог дохотка и да према томе успостављају пропорцију његове расподеле.

Др Радомир Буровић је сматрао да нису обезбеђени економски и организационо правни чиниоци за нормално функционисање јединственог југословенског тржишта (постојање јаких фондова, постојање Врховног привредног суда и др.). Затим, постојеће законодавство у овој области недоследно се остварује у пракси.

Др Светислав Табороши се такође бавио проблемом јединственог југословенског тржишта. У том смислу је предложио елиминисање свих основа неједнаког третмана радних организација у различитим подручјима земље у моменту обављања привредне делатности. Потребно је извршити промене у правном систему које ће неутралисати доминацију субјеката у производним односима полицентричног етатизма. Најзад, потребно је нормативно дефинисати скуп извесних категорија робне привреде без којих је немогуће не само успостављање јединственог југословенског тржишта, већ ни рационално пословање.

У оквиру овог тематског подручја изложено је и неколико усмених реферата који обрађују питање друштвене својине као правне категорије.

Др Живомир Борђевић је пошао од тврдње да друштвена својина није јединствена категорија осим када се доводи у однос с другим облицима својине. Потребно је одредити титулара друштвене својине и дати му овлашћења, али и обавезе у погледу друштвених средстава. Једини могући субјекти друштвене својине би биле организације удруженог рада које имају право својине на друштвеним средствима. Унутрашњи вид друштвене својине заснива се на раду и самоуправљању у организацијама удруженог рада.

Др Обрен Станковић је говорио о имовинско-правној компоненти друштвене својине. Постављено је питање да ли друштвена правна лица имају право својине или је то замењено неким другим правима? Затим

се елаборирала теза о праву располагања на средствима организација удруженог рада. За одређивање правне природе права располагања одлучујући је ефективни стварно-правни механизам у ЗУР-у. Законодавац признаје да су у правном промету нека имовинока права мада употребљава термин „материјална права“. Исто тако постоји посесорна и петиторна заштита друштвених средстава. Друштвена правна лица су субјекти овлашћења држања, али га не врше у тоталитету. Накнада за оштећење или уништење ствари припада друштвеном правном лицу, јер има овлашћење употребе и располагања. Признавање права својине организацијама удруженог рада не прејудуцира ништа у класном смислу.

Др Миодраг Орлић је такође заступао схватање да је право располагања основно имовинско право друштвених правних лица на средствима у друштвеној својини. Затим се указује на различита значења права располагања у законским текстовима и сличности и разлике са класичним правом својине.

Др Мартин Ведриш је изложио свој већ добро познат несвојински и неимовински концепт друштвене својине. Међутим, не постоји потпуна доследност у концепту, јер се признаје постојање имовинско-правних овлашћења друштвено правним лицима у правном промету.

Др Влајко Брајић је у реферату „Заснивање и престанак радног односа“ изложио низ предлога о изменама и допунама ЗУР-а и њихов утицај на запошљавање и радне односе. Предлаже се да се законом забрани распоређивање радника на послове и задатке вишег степена стручности, осим ако се на конкурс не пријаве кандидати који испуњавају услове за рад на тим пословима. Истакнуто је мишљење да приправник који није положио приправнички испит не треба да остане у радном односу. Организација која расписује конкурс, односно оглас била би дужна да изабере кандидата који испуњава услове изузев када су наступиле околности које доношење одлуке чине немогућим. У одредбама о приправницима могло би уместо да се говори о приправницима, изразе правила о пријему младих радника који се први пут запошљавају и у оквиру њих правила о приправницима. Примедбе постоје и у вези са низом чланова ЗУР-а и то: чл. 211, 212, 213, 215, 216 и других.

Др Зоран Ивошевић је критиковао одредбе ЗУР-а о материјалној одговорности. Није оправдано да имовина појединог радника ужива већи степен заштите од друштвене својине и средствима и материјалним правима које користи организација удруженог рада (чл. 250, ст. 1). Није исправно ни решење да радници код заједничке одговорности, наплаћују штету у једнаким деловима (чл. 205, ст. 2. и 3). Аутор је мишљења да би солидарно требало да одговарају радници који штету причине намерно или из крајње непажње, а да би правила о заједничкој обавези накнаде штете требало примењивати само код обичне непажње.

Др Владимир Јовановић се бавио проблемима основне и радне организације и променама Закона о удруженом раду. Нацрт ЗУР-а мења положај основне организације у правцу јачања заједничштва и повезивања економских интереса основних организација у оквиру радне организације. Затим, ограничава се правни субјективитет основне организације, пре свега њеног права располагања увођењем, у начелу, обавезног заједничког жиро-рачуна на нивоу радне организације, увођењем солидарне неограничене одговорности за обавезе радне организације. Уносе се еластичнија решења у погледу статусних промена у сложеној организацији удруженог рада. Нека од предложених решења односе се и на јачање одговорности радника за њихово рационално коришћење. Међутим, сматра се да нису сва предложена решења и најадекватнија. Можда би било боље решење задржати као правило право основне организације да самостално наступа на тржишту, а законом предвидети случајеве када она то мора преко радне организације. Право располагања није довољно чисто изражено у поменутих предлозима. Обавеза организација да средства која не користе продају или дају у закуп ствара опасност од ренлијерства.

За др Владету Станковића радна организација мора имати израженију физиономију модерног робног произвођача. Зато је неопходно да она располаже друштвеним средствима с одговарајућим овлашћењима. Све привредне функције, као што су планирање, развој, акумулација, финансирање итд. треба да се на адекватан начин развијају на нивоу радне организације. Једноставно, радна организација треба да се развија као основни субјект самоуправне робне привреде. Тиме се не искључује основној организацији удруженог рада карактер основног облика удруженог рада, нити њена самоуправност.

Мр Стеван Јовановић се заложио да се у ЗУР-у прецизније дефинишу функције појединих облика организовања како би се могле уочити разлике у садржају њихових циљева и функција. Потребно је да пословне заједнице представљају велике привредне системе односно асоцијације. Њихови органи би требало да имају већа овлашћења у односу на органе удружених објеката. У односу на њихова права да иступају у правном промету, њихов положај би требало јасније дефинисати.

Др Јован Славнић сматра да у правном инструментарију статусно-правних односа уговорних организација у ЗУР-у и другим Закономима нису утврђена и дефинисана начела за разрешење односа између имовинско-правних и самоуправних односа. Начела и правни институти који су дефинисани у литератури за регулисање правног положаја уговорне организације нису нашли место у ЗУР-у.

За др Милослава Петровића разматрање свих сугестија и предлога за мењање или побољшавање постојећих норми у Закону о удруженом раду у широка јавна расправа која се у вези са тим разматрањем води, представљају веома погодну и прикладну прилику да се још једном преиспитају основна друштвена опредељења којима се одређују природа, задаци и функционисање пословних банака. Када се у предлагању измена и допуна у ЗУР-у наглашава да су главни правци промена у области самоуправног организовања усмерени да обезбеде афирмацију радне организације као самоуправне организације и субјекта тржишног пословања не мисли се и на банку и на потребу да она буде самоуправно и тржишно трансформисана, да постане стварни економски субјект са свим обавезама, али и правима.

Др Ковиљка Романић је истакла проблем самоуправних интересних заједница. Указујући на противуречности концепције интересних заједница, дала је конкретне предлоге нових решења у Уставу и ЗУР-у. Трбало би брисати одредбе ст. 2—6. чл. 380, чл. 389—392. ЗУР-а. Уместо тих одредаба требало би у одељку 4. о другим облицима удруживања рада и средстава дати само један члан којим би се на општи начин изразило да је СИЗ облик удруживања рада и средстава, циљ оснивања СИЗ и да се оснивају самоуправним споразумом заинтересованих субјеката или на основу обавезе утврђене законом за делатности од посебног друштвеног интереса.

Др Светислав Аранђеловић је изложио проблеме удруживања земљорадника у земљорадничке задруге и у основне организације коопераната. Да би се ови процеси удруживања остварили потребно је обезбедити стабилан друштвено-економски положај земљорадника, затим, изједначавање њиховог положаја са положајем осталих радника у удруженом раду, уједначити услове привређивања за удружене земљораднике као и за раднике у осталим гранама привреде. Потребно је преиспитати нека решења у ЗУР-у као и чл. 284, ст. 3 о чистом доходу задруге, извршити допуњу у вези са самоуправним организовањем земљорадничке задруге и др.

Др Луција Спировић-Јовановић предлаже у циљу рационализације самоуправног одлучивања да се уклоне оне одредбе у ЗУР-у које утврђују да ће се одређено питање или однос уредити алтернативно: самоуправним споразумом, статутом или другим самоуправним општим актом или кумулативно. Из самоуправне праксе произлази потреба да се смањи број питања о којима се по слову закона мора одлучивати референдумом. Предлози Нацрта ЗУР-а иду у другом правцу. Предлози допуна

нису удовољили самоуправној пракси ни у погледу смањивања броја императивних норми, ни у погледу измена и допуна неких чланова (чл. 173, 468, и др.).

Др Златија Букић-Вељовић сматра да је у Нацрту закона требало ићи на смелија решења којима би се самим радницима оставило више простора за самосталније уређивање облика и процеса самоуправног одлучивања. Ваљало би размишљати о решењу које би значило да радници референдумом доносе само самоуправне споразуме о удруживању рада и статуте. Тим актима уређивала би се сва битна питања за која су радници заинтересовани, међу којима и питања улоге, значаја и поступка самоуправног одлучивања о свим другим односима који нису уређени наведеним основним актима.

Др Мирко Васиљевић је анализирао пословодну функцију у светлу промена ЗУР-а. Истиче се неколико новина у погледу именовања пословодног органа а од великог су значаја за удружени рад. То су „редуцирање“ броја представника друштвене заједнице у конкурсној комисији, затим, вођење рачуна о резултатима пословања у време трајања мандата, повећавање броја ограничења која представљају сметњу при избору, и именовање пословодног органа основне организације увучено у „љуштину“ ратне организације. Одговорност пословодног органа појачана је у мери интензивираних овлашћења, укључујући и нове облике одговорности „по вертикали“ или са превентивним дејством.

Др Слободан Перовић је дао елементе за разграничење самоуправног споразума и уговора. Карактеристична црта која раздваја поље споразума од поља облигационих уговора јесте она која произлази из факта самоуправног односа и факта промета робе и услуга. Уколико је у питању усклађивање и уређење друштвено-економских и других самоуправних односа, онда је присутан самоуправни општи акт. Напротив, ако је у питању промет робе и вршење услуга (имовинско-правни однос) који није у непосредној вези са самоуправним односом, онда је присутан облигациони уговор. Самоуправни споразуми којима се стварају опште правне норме (статусни и унутрашњи), па се може рећи да су они нормативног карактера, а ако се самоуправним споразумом утврђују само појединачне норме, онда уговорни елементи могу бити у превласти.

Инге Краљевић је поставила питање да ли би требало једним системским законом уредити целовит и заокружен систем норми о појединим врстама самоуправних споразума, друштвених договора и планских аката. Затим се залагала за отклањање евентуалних нејасноћа око правне природе друштвених договора и обавезности спровођења закључених договора. Предвидети мере за случај незакључења одговарајућег типа друштвених договора који се по самом Уставу или на основу закона морају склопити. Аутор даје читав низ предлога и у вези са самоуправним споразумима. Истиче се потреба класификације између самоуправних споразума (општих и појединачних), потреба категоризације и типологије самоуправних споразума и отварање расправе о одредбама чл. 336, 372, 384 ЗУР-а.

Др Љубиша Лазаревић се бавио проблемом кривично-правне заштите друштвене својине. Треба обратити пажњу, на појаву да док укupan криминалитет у Југославији последњих година стагнира или показује благу тенденцију пораста, индекс пораста тзв. привредног криминалитета знатно је изнад општег пораста. С друге стране, не постоји научно-емпиријско истраживање узрока оних појава којима се напада или угрожава друштвена својина. Угрожавање друштвене својине условљено је, у одређеној мери, и слабостима у одговарајућем нормативном систему. Наш нормативни систем узет у целини, па и онај који се односи на располагање друштвеном имовином и њену заштиту, карактеришу две противречности — преобимност и непотпуност. Ни друштвена самозаштита не делује перманентно на свим нивоима, а често се из разних разлога прикрива извршење кривичног дела или привредног преступа.

Др Мирослав Борђевић разматра питање одговорности за привредне преступе и прекршаје у удруженом раду. У том контексту треба размотрити питање увођења одговорности за колективне органе као допринос марљивијем и савеснијем вршењу функција и подизању квалитета рада ових органа. Међутим, увођењем одговорности за колективне органе постоји бојазан да би могло да спутава људе у доношењу одлука или да дође до избегавања вршења ових функција. Зато би се оваква одговорност могла поставити само онда када би се радило о очигледним и прубим кршењима постојећих прописа, о злоупотребама, и евентуално о крајњој несавесности.

Тема саветовања обрађена је интердисциплинарно: економски, правно, социолошки. Могли су се чути различити ставови од представника из области науке, правосуђа и других државних и друштвених институција до оних који долазе непосредно из удруженог рада. Указано је на велики број недостатака у Закону о удруженом раду како концептуалне природе тако и на неадекватне или непрецизне одредбе. Општа је оцена учесника саветовања да се Закон о удруженом раду не примењује у низу одредаба, негде чак изиграва. С друге стране дато је много предлога, далеко више него што их садржи Напрт ЗУР-а, како да се дође до адекватнијих законских решења и тиме омогући ефикасније функционисање удруженог рада. Имајући све ово у виду можемо да констатујемо да ово саветовање заслужује посебну пажњу научно-стручне и шире друштвене јавности, а нарочито као солидна основа за предстојеће расправе око измена Устава и Закона о удруженом раду.

мр Рајко Јелић

Вукашин Пешић, ПАТРИЈАРХАЛНИ МОРАЛ ЦРНОГОРАЦА, ЧОЈСТВО И ЈУНАШТВО КАО СИСТЕМ МОРАЛА, Титоград, 1985. год.

Књига коју (не)треба читати

У издању Историјског института у Титограду и редакцији Јована Бојовића изашла је књига Вукашина Пешића *Патријархални морал Црногораца* (1985). Поднаслов књиге гласи: *Чојство и јунаштво као систем морала*.

Оставићемо по страни чињеницу да аутор није стручњак за материју, јер је по образовању и професији криминолог. Има писаца који су у стању да премосте уске границе своје професије и остваре вриједне резултате и у некој другој области. Међутим, то са писцем ове књиге није случај. На 183 странице текста учињено је толико грешака да би, вјероватно, било потребно проструко више простора да се све оне броје и анализирају. Задржаћемо се зато само на неким од њих.

Аутор на више различитих, али мјестимично нетачних начина одређује настанак патријархалног морала Црногораца. На једном мјесту је морал настао у „племенском преткласном периоду црногорског народа“, „у вријеме важења традиционалног морала Црногораца било је родовско (племенско), а не класно уређење“. Нешто даље тврди управо обрнуто тј. да су „нараштаји у племенским заједницама Црногораца били ... класно (подвукао Н. В.) и морално уједињени“. Како могу родовске заједнице бити класно уједињене? Као нараштаји могу бити класно и морално уједињени када се зна да свака класа има свој морал? Како се такав морал уопште може назвати националним, када се зна да су нације плод праћанског друштва?

Пешић сматра да су у Црној Гори некада постојала три морала: патријархални морал био интегрисан у хришћански морал“. А чојство но, без правог знања историје или етнологије, одређују се ови појмови, дефинише „чојство и јунаштво“, претварање хришћанске цркве у „популарну народну религију“. Ту су умјешани и Турци и њихова агресија. Спајање три морала рјешава се по кратком поступку: „прво је патријархални морал био интегрисан у хришћански морал“. А чојство и јунаштво је од моралног кодекса православне цркве узело оно што је одговарало тадашњим приликама у Црној Гори. Аутор не одређује које су то норме. Затим скаче на период НОБ, говорећи да су се „морални циљеви НОБ-е подударали са моралним циљевима чојства и јунаштва“. Ако пођемо од ауторових теза да је православно-хришћански морал конститутивни елемент чојства и јунаштва, онда произлази да су се моралне норме православља подударале са циљевима народноослободилачке борбе.

Књига садржи и оваква „мудра“ запажања: упоређујући стање у црногорском друштву са првобитном заједницом (што противурјечи полазној тези да је у то вријеме ово друштво такође било родовско), он закључује: „У првобитној заједници школе нису постојале па се васпитање и образовање вршило кроз рад и игре. У племенским заједницама Црногораца образовање и васпитање се такође највише одвијало кроз рад и игре.“ Овде, дакле, он одваја првобитну заједницу (древно друштво) од племенске заједнице Црногораца. Како писац објашњава неке појаве у овом друштву од XV до XVIII вијека, које је тешко уклопити у слику првобитне заједнице: постојање штампарије, или органе власти који немају племенски карактер? Пешић даље тврди да се данашњи

Црногорци боре за економску једнакост, а некадашњи су се борили само за моралну једнакост, „јер су сматрали да им она обезбјеђује остале друштвене једнакости и лично морално ја“. Како то помирити са Марксовим учењем о улози економског фактора, то само аутор зна.

Црногорци су, тврди Пешић „развили гостопримство као посебну врлину“. Читалац после тога очекује навођење неких историјских, етнолошких разлога, мали излет у истраживање патријархалне солидарности која је настала као одговор на тешке услове живота итд. Ништа од тога. Умјесто ових разлога Пешић налази рјешење које је „генијално у овој једноставности“. Гостопримство је било неопходно, „због тога што тада у Црној Гори није било кафана нити других свратишта у којима би путник или други намјерник могао преноћити“. Да ли се из овог може закључити да је данас, када је угоститељство, на завидно високом нивоу, гостопримство пало на ниске гране и да ће ускоро сасвим ишчезнути?

Постоје занимљива и целомудрена запажања о односу полова у овом моралном систему. Жене су у прошлости биле равноправне, односно „у патријархалном моралу једнако су учествовали и Црногорци и Црногорке“. То се, додуше, не слаже са налазима путописаца и историчара, па и са тврђењем самог аутора да је муж због неврјерства могао казнити жену „по овом нахођењу“, а жена такво право нема. Затим се паушално тврди да су бракове најчешће „родитељи правили за своју дјецу“, али да су такви бракови били чврсти. Има и страница које су „киносијевски“ обојене. Писац не само што проучава чојство и јунаштво, он жели да завири и у сексуално понашање својих јунака. Ту долази до крупног открића да „муж и жена испољавају љубав само кад су сами“.

Није у овој књизи остављена по страни ни зоопсихологија. Тако налазимо и овакве мисли: лисица је лукава, мазга тврдоглава, курјак безобзиран, ћук неинтелигентан, јагње мирно а јарићи несташни, бик снажан, медвјед непромишљен, пчеле и мрави вредни итд. Пчеле су „истовремено симбол моралне чистоће. Због тога се од њиховог воска праве свеће које се пале на славама ...“

Један од извора које је аутор недовољно искористио или их нетачно интерпретирао, јесу законски текстови. По Пешићу, уговори које помиње Данилов законик склапају међусобно племена да би се измирила кад их нападну Турци, што није тачно. Ако је и било таквих уговора, они нису улазили у законик, већ су се темељили на обичајима.

Језик и стил су у складу са поменутиим особеностима књиге: конфузни, пуни фраза и клишеа, тако да је један новинар у „Омладинским новинама“ рекао да би аутор тешко добио прелазну оцјену у основној школи.

То је само мали дио недостатка овог издавачког промашаја иза кога стоји име и новач угледне научне установе, а који са науком нема везе.

др Новица Војиновић

Јаков Радишић, ПРОФЕСИОНАЛНА ОДГОВОРНОСТ МЕДИЦИНСКИХ ПОСЛЕНИКА, Београд 1986. стр. 296

Књига коју приказујемо представља пионирско дело. Наиме, иако је у Југославији медицина делатност од посебног друштвеног интереса, медицинско право није код нас у довољној мери развијено. Аутор књиге ће правилно приметити да је наше медицинско право „обезличено, теоријски неиспитано и неразјашњено“. Та правна грана спада међу оне у којима југословенско право упадљиво заостаје за културним светом Запада, као и Истока.

Писац је излагање поделио на два дела и опширан закључак. Први део је посвећен медицинској делатности, медицинским посленицима и пацијентима, а други стварним разлозима одговорности медицинских посленика. Први део се састоји од три, а други од пет глава. Општа излагања у првоме делу доприносе утиску који остаје по завршетку читања, да књига представља уистину систематско дело из области медицинскога права. Мање скроман писац би књижи свакако дао амбициознији наслов. Због таквих особина дела овај приказивач ће се ограничити само на нека питања, која су његовоме слуху блиска, будући да је свестан да ће многа важна места остати непоменута.

Појам „медицински посленик“, који се већ у наслову јавља, вешто је изабран и њиме се писац згодно послужио. Тај појам писац одређује као генерични, тако да њиме обухвата све медицинске раднике и медицинске установе. Свеобухватност тога појма управо и представља проблем. Читалац може проверити ово тврђење питајући се да ли се под речју посленик обично подразумева болница или дом здравља. Та реч асоцира на појединца. Свесни омо да је примедбу ове врсте заиста тешко упутисти писцу чије дело овом приликом приказујемо, јер он спада у ред врних стилиста међу нашим правним писцима. Ово тим пре што, ни после дужег размишљања, нисмо у стању да предложимо погоднији израз. Ипак, чини нам се да примедба опстаје.

Предмет свог истраживања писац је посматрао с различитих становишта. Поменимо само излагања која се тичу домаћег организационог законодавства о заштити здравља, или пак она која се односе на кривично-правну одговорност медицинара. Нама изгледају најважнија, а и ауторовој општој оријентацији су најближа, разматрања о односу лекара и пацијента са становишта грађанскога права. Писац се опредељује за схватање да однос пацијента с лекаром почива на уговору. У закључку ће, међутим, с правом приметити да такво схватање код нас није довољно продрило у правно-политичку свест. Уговор о лечењу је неименован, консензуалан уговор, а обавеза коју из тога уговора има лекар не представља обавезу циља, него средства. Изузетак би у погледу лекарске обавезе постојао само код тзв. козметичких операција, израде зубних протеза и лабораторијског испитивања, где настаје обавеза циља.

У излагању о грађанској одговорности медицинских радника и ус-танова писац најпре износи три постојећа мишљења. По једном, та одговорност је уговорна, по другом вануговорна, односно деликтна, док по трећем мишљењу ова одговорност може имати и уговорну и деликтну природу. Писац сматра да је нашем праву, због дејства чл. 16. и 154. Закона о облигационим односима у овој области, најближе схватање о вануговорној одговорности, али ће напоменути и то да ово питање није од велике практичне важности, пошто у југословенском праву не постоји оштра разлика између два вида грађанске одговорности. И наша судска пракса се, додуше посредно, опредељује за вануговорну одговорност.

Услови грађанске одговорности медицинара су, по ауторовоме схватању, штета, грешка, узрочна веза између грешке и штете и кривица. Овде ваља истаћи пишчеву оправдану опаску да основ грађанске одговорности медицинара представља „тамно место“ у нашој стручној литератури. За свој став и пристајање уз начело кривице Радишић ће се у првоме реду ослонити на упоредно-правни разлог.

За одређење појма штете са становишта медицинскога права аутор се, што је занимљиво, обраћа нашем кривичном законодавству, а не грађанском. Разлог за такав поступак по свој прилици лежи у чињеници да наши кривични закони одређују поменути појам између осталог и као погоршање здравственог стања неког лица.

Појам лекарске грешке писац усваја и истовремено критикује, сматрајући да би било боље уколико би се тај појам заменио појмом кршење дужности пажње.

При разматрању о узочној вези као једном од услова одговорности медицинара за штету аутор се приклања теорији адекватне узрочности.

Кривица се не поистовећује с лекароком грешком, нити из ове нужно проистиче. Писац сматра да се грађанска одговорност медицинског посленика у југословенском праву своди на одговорност за грубу непажњу. Такав став нашега права није изузетак у упоредном праву. Одговарајуће решење постоји и у праву СР Немачке, Швајцарске и европским романским земљама. Мерило процене пажње медицинара је у југословенском праву објективно те, како писац каже, „подразумева стандард који је виши од уобичајеног, али нижи од оптимално замисливог понашања лекара“. Увек се, наиме, захтева пажња доброг стручњака. Покушај да исцрпно одреди садржину и опсег пажње медицинара навешће аутора на закључак да југословенски лекар мора поступати у складу с опште признатим правилима своје струке, као и да мора посебно пажљиво да постави дијагнозу. Затим, он не сме преценити сопствене способности, дужан је да надзире пацијентово понашање за време лечења, као и да се непрестано професионално образује и усавршава. Најзад, дужан је да пацијента обавести о грешки коју је, евентуално, починио. На посебан начин поставља се питање о садржини пажње медицинара који раде у екипи. Ту се прави разлика између специјалиста с једне стране и лекара који то нису и помоћног медицинског особља с друге. Потонји су подређени првима, иако њихови међусобни односи почивају на поверењу.

Посебна глава у другој делу књиге је посвећена одговорности за штету проузроковану лековима и медицинским апаратима. Кад је штета настала услед узимања лека може доћи до одговорности произвођача. Чл. 179 став 2 Закона о облигационим односима налаже у области одговорности произвођача накнаду само тзв. предвидљиве штете што аутор, по нашем мишљењу оправдано, критикује. У француском и немачком праву се код овога питања не ограничава на накнаду предвидљиве штете.

Радишић сматра да је одговорност за штету проузроковану медицинско-техничким апаратима објективна одговорност, изузев у случају кад се ради о штети нанетој лицу које је таквим апаратом лечено. Такво становиште заступа и наш Савезни суд у једној пресуди донетој пре ступања на снагу Закона о облигационим односима. У немачком праву се поступа на исти начин, док француски Касациони суд овакве случајеве увек подводи под режим објективне одговорности.

Из сразмерно обимног закључка издвојили бисмо два ауторова предлога, за које сматрамо да заслужују посебну пажњу. Први је преваходно упућен правооућу, а други законодавству и донекле правној науци. Радишић сматра да би наши оудови морали настојати да олакшају доказивање у парницама против медицинара. То би се могло постићи применом технике о *prima facie* доказу лекарске грешке. Законодавцу се упућује, чини нам се, веома користан предлог, да се без предрасуда треба ослањати „на искуство других земаља које имају дужу традицију медицинске службе и одговорности њених посленика“.

Уопштено посматрано, ово дело широког захвата јасно показује невесело стање наше медицине. Било би добро ако би књига могла да послужи као глас савести. Правнички ред би се у сваком случају морао залагати за почетак дијалога који би се о медицинском праву и одговорности водио између медицинских и правних стручњака. Оно што се при таквој тежњи свакако може учинити јесте ширење знања о медицинској одговорности и медицинском праву уопште. Можда би управо у времену у којем предстоји реформа правних студија вредело размишљати и о увођењу појединих дисциплина из области медицинскога права у наставни план. Не би било лоше ако би у томе погледу Правни факултет у Београду стао на предстражу...

др Драгољуб М. Поповић

Georges Dupuis et Marie-José Guédon, *INSTITUTIONS ADMINISTRATIVES, DROIT ADMINISTRATIF*, A. Collin, Paris, 1968, 527. стр.

У предговору овог значајног дела писци истичу да ће се многи запитати чему још један уџбеник управног права. Уједно подвлаче да се може прихватити и такво мишљење. Међутим, с обзиром на све веће жеље за множењем школских уџбеника, који сада обележавају издавачку политику француских издавача, под таквим је околностима сада веома тешко нормално ширење, односно објављивање резултата научних истраживања. Стога писци истичу да ни њихова књига, можда, не служије приговор зашто се у мноштву уџбеника управног права појавио још један. Може се одмах подвући да су писци овог уџбеника са разлогом објавили ово своје дело које представља покушај увођења нове методологије у излагању управног права. Потребу тражења нове методологије излагања управног права донеке је у одређеној мери на свој начин први иницирао проф. P. Weil у својој малој, али веома значајној књизи *Le Droit administratif* објављеној први пут 1964. године у колекцији *Que sais-je*.

Prof. Dupuis и гђа. Marie-José Guédon истичу да њихов уџбеник тежи обнови, односно преображавању наставе управног права као и преображавању методологије у састављању уџбеника управног права. Подвлаче чињеницу да је у Француској постигнут највиши научни домацај у настави управног права као и у објављивању значајних уџбеника који ни сада ништа нису изгубили од своје вредности а написали су их изузетне генерације професора управног права A. de Laubadère, J. Rivero, G. Vedel — три класика који су продужили оно што је почео prof. M. Waline. Међутим, полазећи од становишта да једноставне редовне допуне већ класичних уџбеника управног права не би биле довољне да одговоре савременим потребама практичара, истраживача и студената, писци овог уџбеника налазе да све то води тражењу новог методолошког поступка у изради уџбеника којима се дају основи за увођење у сазнавање сложене материје управног права. Имајући у виду реформу школства у Француској од 1968. године и посебно Закон од 26. јануара 1984. године створен је и регулисан нов режим студија. У првом циклусу студија који траје две године, настава управног права требало би да слушаоцима обезбеди основне општег познавања права јавне управе. Смисао овог система образовања наглашава да ће свако према својим личним способностима ценити како ће се оријентисати у животу, што не иде без извесног претходног стручног оспособљавања. Стога се у уводу ове књиге још истиче: „уколико се ослободимо од ових предраода — или онај ко покуша да то учини, не би смео заборавити да се проучавање управе променило. У ствари, ова се настава отворила према упоредном праву: „било је потребно времена, упорности, научног рада, али идеја да се управно право Француске изолује је најзад напуштена (осим код продубљивања управног права). Са друге стране наша дисциплина је на извесан начин саму себе порицала или у најмању руку је превазиђена; схватило се да је немогуће студирати управно право ако се није схватило шта је јавна управа; другим речима прихваћено је да би било апсурдно у уводу наставе овог предмета одвојити управно право од управне науке или управних наука“ (стр. 3—4).

То су разлози због којих су писци овог уџбеника приступили новој методолошкој обради у уџбенику управног права. Каква охолост — неко ће рећи — истичу писци овог уџбеника. Међутим, даље указују „остварење овог плана излагања поново уводи оправдану скромност. Нагласак је стављен на питања (неко ће рећи на проблематику!) и стога је разум непрестано позван да се „врати изворима“ који нас уче да користимо то драгоцено сито мисли: непрестана критика, рушилачка, конструктивна. Тако може бити обезбеђена со (односно оштроумност смисла) високошколске наставе: не да се научи, него да се разуме: не понављати као папагај, него откривати као истраживач; не напредовати краљевским друмовима, него изложити се опасности на новим стазама, свесни да су грешке (заблуде) присутне, неизбежне, на свој на-

чин драгоцене, у сваком случају савладљиве...“ (стр. 4). Стога у уводу писци овог дела истичу да је битно у уџбенику издвојити оно што је суштинско, подстаћи радозналост да се употпуни и сувише сажето сазнање: то је предмет „уџбеника“. Овај начин излагања који су писци прихватили није стран управним методама. Развој изложене материје је груписан по „досјема“ (као што се то чини у канцеларијама). Свака таква „јединица“ у овом уџбенику има два дела: прво излагање које је означено као *Оно што би требало знати*, потом одељак означен као допунски текст који служи за *продубљивање*, односно садржи скицу тематских излагања одређених текстова и одабрану библиографију која се тиче материје која је излагана у тој јединици. Тако ће читалац бити у ситуацији да за сваку велику тему, са једне стране, упозна оно што је битно захваљујући подацима датим у основном излагању, и са друге, да сам предузме лична истраживања у тој области.

Основни општи план овог уџбеника после увода (стр. 3—9) посвећен је утврђивању појма јавне управе (досје 1, стр. 10—27); пет следећих главних одељака су: скица „правила игре“, односно извора управног права (досје 2 и 3 — стр. 28—125) у коме су поред извора управног права изложени структура управног судства, дефиниција управног права и опште одлике управног права као и политичка и унутрашња управна контрола рада управе; приказ структура, односно организација управе (досје 4—5 — стр. 126—209); посебне институције, јавне установе и специјализоване институције (досје 6 — стр. 210—249); правни положај службеника, сажета схема средстава управе и јавна добра (досје 7 и 8 — стр. 250—311); делатност управе, односно акти управе и управни акти (досје 9—11 — стр. 312—422) и судска контрола рада управе и одговорност државе за проузроковану штету (досје 12—14 — стр. 426—501); општа библиографија управног права (стр. 502—503) и индекс појмова (стр. 505—511).

Кад се размотри настојање писаца овог уџбеника и њихова тежња за преображавањем наставе управног права као и преображавања у методологији излагања у уџбеницима управног права, може се одмах приметити да је овакако битно да се у настави и преко уџбеника постигне да се управно право разуме а не учи напамет. Са друге стране, такође је несумњиво целисходно да управно право једне земље не буде строго затворено само у оквиру позитивног права одређене земље, него је поред познавања свог националног управног права неопходно у уџбеницима, у одређеним границама, упознавати слушаоце и са одређеним институцијама и појмовима управног права у упоредном праву како би се образовали правници са широким видцима што је, по себи се разуме, потребно за сваки позив, али је широки видик и разумевање сложених правила и проблема управног права посебно потребан за позиве у којима правник у својој пракси мора решавати многе друштвене односе.

Писци овог уџбеника су савесно са одређеном мером приступили овој новој методологији излагања у уџбенику управног права. Можда ни они који су привржени класичном излагању управног права неће порицати потребу преображавања методологије у излагању управног права са циљем да се омогући студентима и осталим заинтересованим да што боље разумеју обимну материју управног права. У сваком случају, из ове књиге свако ко је буде користио добиће јасну представу о француском управном праву у целини а допунским текстовима у посебним одељцима овог уџбеника посвећених продубљивању одређене материје добиће довољно материјала за размишљање о проблемима управног права. Са друге стране, иако су писци овог уџбеника преобразили методологију излагања управног права, могло би се рећи да су доста опрезно настојали да предложеној отворености националног управног права и према управном праву у упоредном праву, не пређу меру па су можда стога веома мало указивали на одређене институте и појмове управног права у другим земљама.

Може се слободно рећи да овај уџбеник, са једне стране, заиста представља увођење новог методолошког приступа у обраду уџбеника

управног права. Међутим, и поред овог новог методолошког приступа који сажето и приступачно студентима и заинтересованим указује на основне теоријске концепције управног права, излагања у овом уџбенику достижу највиши теоријски домет. Овај нови вид уџбеника управног права свакако може имати и одређени педагошки смисао и утицај да студенти и остали заинтересовани буду упутени да што више разумеју сложену управну стварност и правила управног права као и управно-судску праксу и тако им омогућити да се што више оспособе да критичким анализама и теорије и праксе и целокупне друштвене стварности, утичу на развој управног права у циљу што веће свести о потреби обезбеђења и поштовања заштите права грађана како би у пракси будући правници савесно и што објективније примењивали правна правила управног права.

И поред свих наведених одлика овог новог методолошког приступа у садржају уџбеника управног права који је свакако у одређеној мери нов, и педагошки целисходан и користан, нема сумње да ће класични уџбеници управног права као и посебне монографије које детаљно обрађују одређену материју управног права и даље бити неопходни. На крају, могло би се рећи, да се и класични уџбенички начин излагања управног права и нови начин излагања који предлажу prof. Dupuis и gđa Marie-José Guédon узајамно допуњују јер оба ова уџбеничка модела могу, сваки на свој начин, вршити одређен утицај на формирање правника.

Д. Б. Денковић

ЗБИРКА СУДСКИХ ОДЛУКА ИЗ ОБЛАСТИ ГРАЂАНСКОГ ПРАВА,
1973—1986, Врховни суд Србије, Београд, 1986, стр. 387, цена 3500 динара

У релативној јошудици систематичног и континуираног објављивања судских одлука највиших југословенских судова, које треба да послужи за брзо и лако упознавање и праћење савремене судске праксе из области грађанског права, хвале је вредан напор Врховног суда Србије да се поново ангажује у издавању *Збирке судских одлука*, како би правни ставови које заузима овај суд постали доступни широком кругу корисника. Оваква збирка је објављена први пут 1972. године у три књиге, и обухватала судску праксу из области кривичног, грађанског и судско-управног права Врховног суда Србије, одељења Врховног суда Србије у Новом Саду и Приштини и Врховног суда Југославије у периоду од 1946. до 1972. године.

Збирка која се управо појавила садржи правне ставове и сентенце из одлука Врховног суда Србије које су донете у периоду од 1973. до 1986. године у предметима о којима је решавао Врховни суд Србије по редовним и ванредним правним лековима, као и правне ставове и сентенце из одлука Савезног суда, уколико се односе на примену савезних закона из области материјалног и процесног права. Приређивачима *Збирке* посао је унеколико био олакшан захваљујући томе што је, у времену у коме су доношене објављене одлуке, правни систем у области грађанског права био готово у потпуности регулисан савезним прописима (Закон о облигационим односима, Закон о основним својинско-правним односима) односно републичким законима СР Србије (Закон о браку и породичним односима, Закон о наслеђивању, Закон о стамбеним односима, Закон о праву својине и другим стварним правима, Закон о промету непокретности, Закон о ванпарничном поступку и др.).

Објављено је 2036 правних ставова, односно сентеници судских одлука из области својинско-правних односа, друштвене својине, облигационог, наследног, породичног, стамбеног и ауторског права, ванпарничног, ванпарничног и извршног поступка и један број ставова из меничног и чековног права, обавезног осигурања у саобраћају, радног односа са послодав-

цем и закључења уговора о поклону. Избор сентенци извршен је првенствено презентирањем оних одлука о спорним правним односима на које законски текстови нису дали непосредан одговор или оних у којима су изражени ставови од општијег значаја. Нарочита пажња посвећена је својинско-правним односима у вези са стицањем права својине и осталих стварних права изведених из права својине, као и правном режиму и заштити друштвене својине, посебно у вези са урбаним развојем и изградњом инвестиционих и комуналних објеката од посебног друштвеног интереса. У области облигационо-правних односа објављени су правни ставови и сентенце из многих области, с особито богатом праксом у области накнаде материјалне и нематеријалне штете. У оквиру материје која се односи на наследно-правне, породично-правне и стамбено-правне односе, у *Збирци* су објављене многобројне одлуке о питањима која су дуго била предмет различитих тумачења досадашње судске праксе, као што су, рецимо, питања везана за живот у ванбрачној заједници. Најзад из области парничног поступка објављено је више правних ставова и сентенци које се односе на разграничење судске надлежности од надлежности органа управе, док је из области ванпарничног и извршног поступка узет релативно мали број одлука, с обзиром на ограничену надлежност Врховног суда Србије у овом домену. За жаљење је, међутим, што у *Збирци* нема ниједног регистра (систематског, законског или предметног), чиме би се читаоцу омогућило лако и брзо сналажење. Уместо тога, сентенце су груписане према природи материје којој припадају са видним настојањем да се прати систематика института правних правила, закона и других нормативних аката који регулишу правне односе из области грађанског права. Редослед сентенци стога је начињен у складу с овим захтевима, а не према времену доношења одлука, како би се компензирао недостатак регистра. Изостављена су, на жалост, и образложења правних ставова и одлука, која су у неким правним питањима управо од непроцењиве користи за правилно разумевање суд.

Полазећи од тога да одлуке судова донете у конкретним предметима не обавезују у погледу израженог правног схватања ни суд који је одлуку донео нити остале судове, јер судска пракса у југословенском праву није извор права, редактори *Збирке* су скромно напоменули да овакву публикацију сматрају корисном, с обзиром да правни ставови и сентенце из одлука својим упућујућим, одређујућим и обавезујућим карактером доприносе уједначавању и даљем развоју судске праксе. Свакако да нису погрешили! Штавише, *Збирка* представља неопходан приручник и вредан материјал за све оне који се баве правном теоријом или применом права, а корисно ће послужити и многим који због сопствених нерасправљених односа имају потребу за правним саветом.

мр Марија Драшкић

САДРЖАЈ

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

др Антоније Тасић, Осигурање имовине и лица у условима опро- вођења дугорочног програма економске стабилизације — — —	493
др Предраг Шулејић, Заједница ризика у систему осигурања имо- вине и лица —	511
др Загорка Јекић, Правна природа и значај новог оптужења после ослобађајуће пресуде — — — — — — — — — — — — — — — — — —	523
др Врлета Круљ, Пословне групације предузећа у капитализму — —	536
др Јовица Трукула, Успон и сунуврат еврокомунизма — — — — —	545
мр Фикрет Карчић, Уставноправно регулисање односа државе и вјере у блискоисточним земљама — — — — — — — — — — — — — —	563

ПРИЛОЗИ

др Зоран Поњавић, Појам споразумног развода брака — — — — 580

КОМЕНТАРИ СУДСКИХ ОДЛУКА

<i>мр Марија Драшкић</i> , Уговор брачних другова о одрицању права на законско издржавање — — — — —	587
<i>мр Оливера Вучић</i> , Може ли се референдум у организацијама удруженог рада поновити и пре истека законом утврђеног рока	591

СУДСКА ХРОНИКА

Одлуке Уставног суда Србије	Томислав Вељковић	—	—	—	—	596
Одлуке Вишег привредног суда Србије	мр Јездимир Митровић	—	—	—	—	601
Одлуке Суда удруженог рада Србије	Миодраг Васић	—	—	—	—	605
Одлуке Окружног суда из Београда	Димитрије Милић	—	—	—	—	611

БЕЛЕШКЕ

др	Димитрије Продановић,	Дискусија о радовима објављеним у зборнику „Природа друштвено-политичких заједница“	—	—	—	613
др	Стеван Лилић,	Семинар „Компјутер и право“	—	—	—	615
мр	Рајко Јелић,	Саветовање „Примена и измене Закона о удруженом раду“	—	—	—	618

ПРИКАЗИ

Вукашин Пешић, Патријархални морал Црногораца, чојство и јунаштво као систем морала, Титоград, 1985, Књига коју (не)треба читати — др Новица Војиновић — — — — — — — — — —	625
Јаков Радишић, Професионална одговорност медицинских посленика — др Драгољуб М. Поповић — — — — — — — — — —	626
Georges Dupuis et Marie-José Guédon, Institutions administratives — Д. Б. Ђенковић — — — — — — — — — —	629
Збирка судских одлука из области грађанског права — мр Марија Драшкић — — — — — — — — — —	631

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

<i>Dr. Antonije Tasić</i> , Property and Life Insurance in the Conditions of Implementing the Long-Term Program of Economic Stabilisation	493
<i>Dr. Predrag Šulejić</i> , The Community of Risk in the Property and Life Insurance System — — — — —	511
<i>Dr. Zagorka Jekić</i> , Legal Nature and Importance of a New Accusation after the Acquittal Sentence — — — — —	523
<i>Dr. Vrleta Krulj</i> , Business Pools in Capitalism — — — — —	536
<i>Dr. Jovica Trkulja</i> , The Rise and Fall of Euro-Communism — — —	545
<i>Mr. Fikret Karčić</i> , Constitutional-Law Regulation of Relations between State and Religion in the Near East States — — — — —	563

CONTRIBUTIONS

<i>Dr. Zoran Ponjavić</i> , The Notion of Divorce by Mutual Agreement —	580
---	-----

COMMENTS OF COURT DECISIONS

<i>Mr. Marija Draškić</i> , The Contract between Spouses Concerning the Waiving of the Right to Alimony — — — — —	587
<i>Mr. Olivera Vučić</i> , Is it Possible to Repeat the Referendum in the Organisations of Associated Labour even Prior to the Expiration of the Time Limit Set Forth by Law? — — — — —	591

JUDICIAL CRONICLE

Decisions of the Constitutional Court of Serbia — <i>Tomislav Veljković</i>	596
Decisions of the Superior Economic Court — <i>mr. Jezdimir Mitrović</i>	601
Decisions of the Court of Associated Labour of Serbia — <i>Miodrag Vasić</i> — — — — —	605
Decisions of the District Court in Belgrade — <i>Dimitrije Milić</i> — — —	611

NOTES

<i>Dr. Dimitrije Prodanović</i> , The Discussion Related to Studies Published in the Collection of Works „The Nature of Socio-Political Communities“ — — — — —	613
<i>Dr. Stevan Lilić</i> , The Seminar „Computer and the Law“ — — — —	615
<i>Mr. Rajko Jelić</i> , The Conference „The Implementation and Amending the Law on Associated Labour“ — — — — —	618

REVIEWS

Vukašin Pešić, Patriarchal Morals of Montenegrins, Humaneness and Heroism as System of Morals — <i>Dr. Novica Vojinović</i> — — —	625
Jakov Radišić, Professional Liability of Medicial Workers — <i>Dr. Dragoljub M. Popović</i> — — — — —	626
Georges Dupuis et Marie-José, Guédon, Institutions administratives — <i>D. Dj. Denković</i> — — — — —	629
Collection of Court Decisions in the Sphere of Civil Law — <i>Mr. Marija Draškić</i> — — — — —	631

CONTENU

ARTICLES ORIGINAUX

<i>Dr Antonije Tasić, L'assurance des biens et des personnes dans les conditions de réalisation du Programme de stabilisation économique à long terme</i> — — — — —	493
<i>Dr Predrag Sulejić, La communauté de risque dans le système d'assurance des biens et des personnes</i> — — — — —	511
<i>Dr Zagorka Jekić, La nature juridique et la portée de la nouvelle accusation après la sentence libératoire</i> — — — — —	523
<i>Dr Vrleta Krulj, Les groupements d'affaires des entreprises dans le capitalisme</i> — — — — —	536
<i>Dr Jovica Trkulja, La montée et la précipitation de l'eurocommunisme</i>	545
<i>Mr Fikret Karčić, La réglementation constitutionnelle des rapports entre l'état et la religion dans les pays du Proche-Orient</i> — — — —	563

CONTRIBUTIONS

<i>Dr Zoran Ponjavić, La notion du divorce à l'amiable</i> — — — — —	580
--	-----

COMMENTAIRES DES DECISIONS JUDICIAIRES

<i>Mr Marija Draškić, Le contrat des conjoints relatif à la renonciation au droit à l'alimentation légale</i> — — — — —	587
<i>Mr Olivera Vučić, Peut le référendum auprès des organisations de travail associé être répété même avant l'échéance du délai prévu dans la loi</i> — — — — —	591

CRONIQUE JURISPRUDENTIELLE

Décisions de la Cour constitutionnelle de la RS de Serbie — <i>Tomislav Veljković</i> — — — — —	596
Décisions du Tribunal supérieur de commerce de la RS de Serbie — <i>mr Jezdimir Mitrović</i> — — — — —	601
Décisions du Tribunal de travail associé de la RS de Serbie — <i>Miodrag Vasić</i> — — — — —	605
Décisions du Tribunal d'arrondissement de Belgrade — <i>Dimitrije Milić</i>	611

NOTES

<i>Dr Dimitrije Prodanović, Discussion sur les ouvrages publiés dans le recueil „La nature des communautés socio-politiques“</i> — — — —	613
<i>Dr Stevan Lilić, Le symposium „L'ordinateur et le droit“</i> — — — —	615
<i>Mr Rajko Jelić, Consultation „L'application et les modifications de la Loi du travail associé“</i> — — — — —	618

COMPTES RENDUS

Vukašin Pešić, Morale patriarcale des Monténégrins, noblesse et bravoure comme condition morale. Le livre qu'il faut (pas) lire — <i>Dr Novica Vojinović</i> — — — — —	625
Jakov Radišić, La responsabilité professionnelle du personnel médical — <i>Dr Dragoljub M. Popović</i> — — — — —	626
Georges Dupuis et Marie-José Guédon, Institutions administratives — <i>D. Dj. Denković</i> — — — — —	629
Recueil des décisions judiciaires dans le domaine du droit civil — <i>Mr Marija Draškić</i> — — — — —	631

Уредништво „Анала“ моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрики „чланци“ истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 8 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издања, година издања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922, стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, str. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години издажења часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 2—3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС“, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл. навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право“, ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осиек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада“, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе“, бр. 7—8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Iзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука“, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid.*

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредаби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србији исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали“ штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани курзивом.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, „Yugoslav Workers Self-management“, ed. by M. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом, а не шпационирано (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловe највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднасловe обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Умољавају се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду“ у 1987. години за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин. 4000.—
2. За појединце	„ „ 2500.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 1000.—
4. За студенте (последипломце)	„ „ 1500.—
5. За један примерак	„ „ 1000.—

Претплата за иностранство износи 15 USA \$ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501